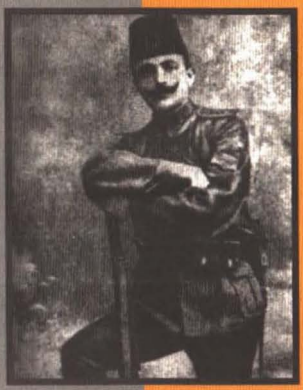
GENÇ TÜRKLER ve İttihat Terakki

1908 İhtilâlinin Hazırlık Dönemi

ERNEST EDMONDSON RAMSOUR

kayıhan yayınları

KAYIHAN YAYINEVİ Umumi Neşriyat No: 67

Siyasi Tarih Araştırmaları Serisi No: 5

İSBN 975-7574-50-3

Kayıhan Yayınları
Ticarethane Sk.
Tevfik Kuşoğlu İşhanı
No: 41/4 Daire: 33
Sultanahmet/İST.

Yazışma Adresi: Posta Kod. 34 434 P.K. 481 SİRKECİ/İST.
Tel: 0212. 513 51 90 - 527 23 84 Fax: 0212. 511 82 17

ERNEST EDMONDSON RAMSOUR

GENÇ TÜRKLER VE İTTİHÂT - TERAKKİ

"1908 İhtilâlinin Hazırlık Dönemi"

Tercüme:
Hacasan Yüncü

• GENÇ TÜRKLER VE İTTİHÂT - TERAKKİ
"1908 İhtilâlinin Hazırlık Dönemi"
• YAZAN : Ernest Edmondson Ramsour
• TERCÜME : Hacasan YÜNCÜ
• MİZANPAJ : Çiftçi Kardeşler
• BASKI : Çevik Matbaacılık
• COPYRİGHT : Kayıhan Yayınevi
• BİRİNCİ BASKI : Aralık 2001 İSTANBUL

İÇİNDEKİLER

TAKDİM 7

BİRİNCİ BÖLÜM

Hazırlık Dönemi Perde Gerisindeki Faaliyetler! 11

İKİNCİ BÖLÜM

İlk Safha-İttihat Terakki Partisinin Doğuşu-Yurt İçindeki ve Dışındaki Genç Türk Hareketi-Birlik Komitesinin Yıkılışı ve 1897 Senesindeki Gelişmeler. 25

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

Sürgündeki Genç Türkler-Ahmet Rıza ve Sabahattin-Osmanlı Liberaller Kongresi - Muhalifler Arasındaki Sürtüşmeler! 69

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

Genç Türk Hareketinin İmparatorluk Dâhilinde Yeniden Canlanması-Sürgündekilerle Güç Birliğine Gidilmesi-Osmanlı Liberallerinin İkinci Kongresi-Hareketin Yayılması-İhtilâl 121

BEŞİNCİ BÖLÜM

Sonuç-Hal İşinde Başarısızlık-Dış Güçlerin Rolleri-Hamiş 177

TAKDİM

(Bibliyoğrafya Notları) 189

TAKDİM

"Bu eserin, değişik ülkelerde ve uzun bir zaman dilimi içinde yazılmış olmasının nedenleri arasında; başlangıçta, onun bir doktora tezi olarak hazırlanmış olması yatmaktadır. Savaş başta olmak üzere bir takım sebeplerden ötürü de eserin tamamlanmasında gecikmeler olmuştur. Bu durumun, yazarın daha sonraları yapmış olduğu seyahatlerden, olumlu kazançlar sağladığı da bir gerçektir. 1948-1950 Yıllarında İstanbul'daki Amerikan Konsolosluğunda, yardımcı konsolos olarak çalışmış olan yazarın, 1908 İhtilâlinde rol almış olan bâzı kimselerle yapmış olduğu görüşmeler, bu kazançlar arasındadır.

Araya giren bir takım kesintilerle bitirilmesi uzun seneler almış olan eser, kusursuz olmaktan uzaksa da, söz konusu eksikliklerin tamir edilme imkânının, bu saatten sonra, kaçırılmış olduğu da, yazarın kanaatleri arasındadır.

Bunlara rağmen eserin belli bir boşluğu dolduracağından şüphe yoktur. Eleştirmenler ve özellikle de Türkler, şüphesiz bir takım eksiklikler, hatalar ve kusurlar bulacaklardır. Bu olumsuzluklara rağmen verilen bilgilerin tamamı, ilmî araştımaların mahsü-

lüdür. Eserin bütününde dürüst ve tarafsız bir yol izlendiğinin, ve hatalardan imkân nisbetinde kaçınılmış olduğunun anlaşılması, yazarın en içten temennisidir. "

Eserin İngilizce basımından alınmış olan yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı gibi Sultan Abdulhamid'i devirmeye azmetmiş olan Genç Türkler ve onlarla sıkı bir dayanışmaya girişmiş olan azınlık unsurları (Yunan Komitecileri, Bulgar Komitecileri, Ermeni Taşnak partileri, Arnavut milliyetçileri, İngiliz altınlarına satılmış Arab şeyhleri, v. s), sonunda muratlarına nail oldular!

Maksatları neydi ve ne elde etmek istemişlerdi? Herne kadar bu gruba dâhil olan fırkalar ve şahıslar Sultan Abdulhamid'i devirme konusununda hemfikir idiyseler de, ulaşmak istedikleri hedefler, farklılıklar arzediyordu: Mesela, Yunanlılar ve Bulgarlar ve diğer Osmanlı tebası olan azınlıklar, Hristiyanlık gayretiyle ve Osmanlı İmparatorluğunun mirasından pay kapmak isteyen Batılı devletlerin ve Rusya'nın teşvîk ve yardımlarıyla, isyân hareketleri başlattılar ve kendi devletlerini kurmak istiyorlardı.

Ayaklandılar ve asırlardır birlikte yaşadıkları Türk asıllı komşularını öldürmeye ve mallarını yağmalamaya başladılar. Bunları yaparken öylesine korkunç bir vahşet sergilediler ki, bu korkunç kinin sahiplerinden vahşi hayvanlar bile kaçmaya başladı.

Dört noktada savaşmak zorunda kalan Osmanlı orduları maddeten ve mâ'nen tükenme noktasına gelmişti ve bu durumu fırsat bilen Batılı emperyalist güçler, azınlık meselelerini durmadan kurcalamışlar,

pis çıkarları için Sultan Abdulhamid'i cendereye almışlar, Rus kâfiriyle savaşların ardı arkası kesilmemiş ve böyle bir ortam içinde O, dünyanın en büyük imparatorluğunu otuz üç sene ayakta tutabilmişti.

Genç Türkler denilen ve pek çoğu Fransa ve İsviçre'ye sığınmış olan bir takım aydınlarsa, meşrutî bir idâre istiyorlardı. Kızıl Sultan'ın zulmünden, hafiyelerinden şikâyet ediyor ve herkes için **"Hürriyet-Adalet -Eşitlik"**talep ediyorlardı.

Halbuki, mason teşkilatının bayraklaştırmış olduğu bu klişeleri Batılı devletler bile uygulamıyordu çünkü hemen tamamı krallıklarla idâre ediliyorlardı ve emperyalist emelleri doğrultusunda, aralarında kanlı bıçaklı bir kavga sürüyordu. Milliyetçilik rüzgarları her tarafta esiyordu.

İşte böyle bir zamanda, Osmanlı Devletini kurtarma hayelleri kuran bâzı aydınlar, önce mason localarına sokulmuşlar ve buralarda beyinleri yıkanmış, hayâlleri biraz daha zenginleştirilmiş olarak, bir takım planlar hazırladılar. **İttihat ve Terakki** adı altında gizli bir cemiyet kurdular Öncelikle Makedonyada üstlenmiş olan **3. Orduya çengel attılar. Ardından o zamanın yegâne okulları durumunda bulunan ve önemli bir gençlik kitlesini içinde barındıran askerî okullara, mülkiye mektebine ve baytar mektebine kadar ajanlarını soktular.**

Tıpkı mason locaları gibi din karşıtı yoğun bir kampanya yürütüyor, mason localarından ve zamanın emperyalist devletlerinden maddi ve mânevî destek alıyorlardı. Abdulhamid alaşağı edilebilirse, İtti-

hat ve Terakki Cemiyeti hükümeti ele geçirecekti. Bu neticeyi elde edebilmek için Türklerin azılı düşmanları olan Ermeni, Rum ve Bulgar Komitecileri ile sıkı bir dayanışmaya giriştiler! Tâbiî onlara da istedikleri verilecekti!

Elinizdeki eserde olayların baş aktörleri, hadiselerin nasıl geliştiği ve hedefe nasıl ulaşıldığı yabancı bir tarihçinin kaleminden nakledilmektedir. Yakın tarihimizin pek önemli bir parçası ve Cumhuriyetin hazırlık dönemi olan bu devir, fazla açıklığa kavuşturulmadan, geçiştirilmek istenmiştir. Böyle yapmış olan yetkililerin açığa çıkmaktan çekindikleri bir takım yanlış hesapların ortaya çıkma endişesinin etkisi büyük olmuş ve Türk Tarihinin çok önemli bir dönemi unutulmaya itilmiştir!

Saygılarımla
Hacasan Yüncü

BİRİNCİ BÖLÜM

HAZIRLIK DÖNEMİ
PERDE GERİSİNDEKİ FAALİYETLER!

1908 tarihinde sahneye çıkan Genç Türk Hareketi, çözülmeye başlamış olan Osmanlı İmparatorluğunu yaşatabilmek için âcil önlemler alınması gerektiği sonucuna varmış olan bir grup Batı yanlısı liberal ve sâhte liberallerin uzun süreli çalışmasının sonucunda ortaya çıkmıştır.

Hareketin başlangıç tarihini, Sultan Abdulmecid (1839-1861) tarafından girişilmiş bulanan reform hareketini askıya almış ve yerlerine kendi projelerini oturtmuş bulunan, müsrif ve duygusal Sultan Abdulazîz (1861-1876) dönemine kadar uzatabiliriz.

Bu padişahın saltanatı döneminde Osmanlı İmparatorluğunun Batı Medeniyetinin etkilerini daha çok hissetmeye başlamış olmasının nedenleri arasında, Kırım Harbi dolayısıyla, Batılı Devletlerin "Doğu Sorunu ve muhtemel neticeleriyle" daha yakından ilgilenmiş olmalarını, sayabiliriz.

Batılı fikirlerin bu şekilde süratle yayılmasının sonucunda Türk aydınları hareketlenmeye başladı-

lar. O günlere kadar millî kimliğinden mahrûm eserler vermiş olan Türk Edebiyatı, İran Edebiyatının kötü bir kopyası olma zilletine sırtını çevirirken; bu sefer de kendisini Fransız Edebiyatının cansız bir taklidi hâline getirecek olan yeni akımlara kollarını açtı! Yönlerini Batı'ya çevirmiş olan Türk sanatkârları, hayâllerini kamçılıyan ve düşüncelerini zenginleştiren yepyeni bir medeniyetle tanışmaya başladılar. Yüz yüze gelmiş oldukları bu yeni medeniyetin çok az kısmını anlıyabildiler çünkü millî kültürlerinde böyle bir değişimi kolaylaştıracak unsurlar mevcût değildi.

Türkçe ifâde edilmeye çalışılan bu yeni düşüncelerin ekseriyeti, yazarlarınca da gereği gibi anlaşılmadan kaleme alınmış ve yabancı kelimelerin istilasına uğramıştı! Burada önemli olan şey şuydu: "Ata Yurdu ", "Anayasa", "Parlemonto" gibi o güne kadar duyulmamış olan ifadeler, çökmekte olan, eski gücünü kaybeden ve pek çok milletleri sînesinde barındıran Osmanlı İmparatorluğunda bir yer edinememiş ve sırıtıp kalmıştı! İmparatorluk sınırları dâhilinde benimsedikleri yeni fikirleri ifâde etme imkânı olmadığını gören bu insanlar, Avrupa'ya sığınmak zorunda kaldılar.

Böylece, 1860 senesinden itibaren, Paris ve Londra bulvarlarının trafiğine Genç Türkler de karışmış oldular. 1864 senesinde **Hürriyet** isimli ilk Türk gazetesi, Rıfat Bey'in yönetiminde Londra'da yayınlanmaya başlamasıyla, bu oluşumun etrafında bir Türk Kolonisi gelişmeye başladı. Bu koloninin ileri gelen fertleri arasında Kemal Bey (Namık Kemal),

Ziya Paşa, Mısır Hidivi İsmâil Paşanın kardeşi Mustafa Fazıl Paşa, Nuri Bey, Rıfat Bey, Ali Süavi' gibi kimseler bulunuyordu. Ali Süavi Bey, Sultan Abdulhamid tarafından hapse atılmış olan V. Sultan Murat'ı saraydan kaçırma girişiminde hayatını kaybetti. Başlangıçta edebî bir hareket olarak tasarlanmış olan Genç Türk hareketi, fazla gecikmeden, siyâsî bir renge büründü. Batı Avrupa kuruluşlarının ve âdetlerinin etkisi altında kalan hareketin liderleri, sultanların despotizmi bırakmalarını ve Osmanlı İmparatoluğunun meşrutî bir idareye kavuşturulmasını istemeye başladılar. Avrupa yasalarının mevcût şeri kanunların yerini alması hâlinde, modern bir devlet yapısının otomatikman ortaya çıkacağı hakkında, yaygın bir kanâat mevcuttu. Böyle düşünenlerin milliyetçiliği de bayraklaştırmış oldukları birazdan ortaya çıkacaktı.

Genç Türklerin arkadan gelecek olan taraftarları gibi öncüleri de, reformları, ölmekte olan imparatorluğun tasfiyesinden ziyâde, onu yeniden canlandırmanın bir vasıtası olarak gördüler. Batıyı kalkındırmış olan müesseselerin Türkiye'ye uygulanması hâlinde ülkenin kuvvetleneceğini ve Batının saldırılarına karşı koyabileceğini, düşünüyorlardı...

Tıpkı kendilerini takip edecek kimselerin yapacakları gibi bunlar da, azınlıkların işbirliğine kucaklarını açtılar. Ne var ki, 1908 İhtilâlcileri kadar sonraki Genç Türkler de, azınlıkları eşit ortaklar olarak görmeye yanaşmayacaklardı. Planlarının amacı, Osmanlı İmparatorluğunu güçlü hâle getirmek ve Türk hâkimiyetinin devam etmesini sağlamaktı.

Abdulazîz dönemindeki Genç Türklerin siyâsî çalışmaları, büyük ölçüde, gazete çıkarmak ve imparatorluk dâhilinde geniş imtiyaz sahibi olan yabancı posta şirketleri aracılığıyla yayınlarını okuyucularına ulaştırmaktan, ibaretti. Namık Kemal ve Şinâsî Efendi gibi yazarlar, düşüncelerini eserler hâlinde ortaya döküyorlardı ve ulaşabildikleri okuyucu kitlesi küçük bir azınlıktan öteye geçmiyordu. Buna rağmen, kendilerine taraftar kazanmakta bu eserlerin önemli bir payı olmuştur. Mesela Namık Kemal'in "Vatan yahut Silistre" isimli eseri sahnelendiği zaman Abdulhamid'in onu yasaklamış olması, öğretmenlerinin gözü önünde eserin kopyalarını sınıflara kadar sokmuş olan askerî okul talebeleri arasındaki şöhretini daha da arttırmıştı.

Batılı fikirlerin Türkiye üzerindeki etkilerini tam olarak değerlendirebilmek mümkün değildir. Buna rağmen Abdulazîz'in saltanatı boyunca batı kültürünün sızmaya devam ettiğini ve Türk Liberal çevrelerinin gittikçe genişlemiş olduğunu, söylemek mümkündür. Padişahın aşırı harcamalar neticesinde devlet hazinesinin batmak üzere olduğunu söyleyen ve gereğini ifa ettiklerini belirten küçük bir askerî kesimin dışında, Abdulazîz'in katledilmek sûretiyle tahttan indirilmesi olayında, Genç Osmanlılar rol almamışlardır.

Olayın lideri olan şahıs, 1860 senesinde bölge valisi olarak önce imparatorluğun Avrupa topraklarında ve sonra da Bağdat'ta kendisine büyük bir isim yapan ve dirayetli bir bürokrat olan Mithat Paşadır. Bu şahsın ileri görüşlü politikaları yepyeni bir eyalet

idaresinin yerleşmesini öngörmüşse de, kendi kusuru olmaksızın, başarılı olamıştır.

Paşanın sergilemiş olduğu enerjiden tedirgin olmuş görünen Sultan, Mithat Paşayı vezirlik payesiyle 1873 Senesinde İstanbul'a çağırdı. Abdulazîz, paraya olan ihtiyacını yurt dışından ancak Mithat Paşanın temin edebileceğini düşünüyordu. İstanbul'a ulaşır ulaşmaz Mithat Paşa bir tercîh yapma durumuyla yüz yüze geldi! Ya, kendinden önceki vezirlerin yaptığı gibi, devlet idaresini istîlâ eden yolsuzluklara gözlerini kapayacak ya da valilik yaptığı eyaletlerdeki temizlik hareketini devam ettirecekti. O, ikinci hâli tercîh etti ve sarayla Babı Âli'nin mâlî durumlarını araştırmak üzere komiteler oluşturdu.

Bu hareket hükümeti ikiye böldü: Yeni Büyük vezir ülkenin aydınları tarafından destekleniyordu. Karşı tarafta ise kendisinden önce bu makamda bulunmuş olan Mahmut Nedim Paşanın liderliğini yaptığı muhafazakârlar bulunuyordu.

Bu duruma müdâhale eden Sultan Abdulazîz, paraya olan ihtiyacına rağmen, karışıklıklara sebep olduğunu düşündüğü Mithat Paşayı, eyalet valisi olarak Selanik'e geri gönderdi.

1875-1876 döneminde imparatorluk, çeşitli kaynaklardan çıkan pek ciddi meselelerle karşı karşıya kaldı. Ziraî ürünlerde yaşanmakta olan kıtlığın da etkisiyle Bulgar ve Sırp milliyetçileri isyân ettiler. İşte tam bu sıralarda sultanın hazineyi iflasın eşiğine getirmiş olan aşırı harcamaları dolayısıyla **Osmanlı Hükümeti, iflâs ettiğini i'lân etmeye zorlandı.**

Türkler tarafından ağır baskılar altında tutul-

duğu söylenen Bulgar ve Sırpları korumak üzere, Avrupalı devletlerin müdâhale etme tehlikesi ortaya çıktı. İflas i'lânına zorlanan Osmanlı Devleti, 1881 senesinde, **"Osmanlı borçlarının tasfiyesi"**[1] olarak bilinen uluslar arası bir kuruluşun çalışmaya başlamasıyla noktalandı.

Mithat Paşa ve taraftarları, yıkılmaya ya da Avrupalı güçler tarafından parçalanmaya zorlanacak olan Osmanlı İmparatorluğunun kurtarılması için, idarenin Abdulazîz'in ellerinden hemen alınmas gerektiğine, karar verdiler. Mithat koyu bir meşrutiyet taraftarı idi ve sir Harry Luke'nin[2] de belirttiği gibi o *"yeterince akıllı, realist bir devlet adamıydı ve âcil dâhili reformların yapılmasının ve meşrutî idarenin kurulmasının, Rusya'nın ölümcül son darbeyi indirmesinden önce gerçekleştirilmesinin en önemli şey olduğunu biliyordu."*

Ertesi senenin İlk Baharında Mithat Paşa Abdulazîz'i tahttan indirebilmek için yeterli sayıda taraftar toplıyabilmişti. İki tane yüksek rütbeli askerle birlikte Paşa saray baskınıyla ilgili planlarını hazırlamıştı ve bu olaya karışan Ziya Paşanın dışında Genç Osmanlılar, diğer adıyla Genç Türklerin bu darbede bir katkıları olmamıştı.

Abdulazîz'in yerine tahtta çıkarılan V. Murat[3]

---

1. Donald C. Blaisdell, *European Financial control in the Ottoman Empire.* (N. Y 1929. s. 14
2. *The Making of Modern Turkey: From Byzantium to Angora* (London, 1936, p. 123)
3. V. Murat'ın daha öncelerden Mason Locasına kayıtlı olduğu, bilinmektedir.

Abdulmecid'in oğlu ve devrik sultanın yiğeniydi. Osmanlı İmparatorluğunun geleceği adına talihsizlikten başka bir şey olmayan bu olayın kahramanı, tahtta aday olan bütün şehzadelere yapıldığı gibi, V. Murat da devamlı bir gözetim altında tutulmuş, sıkıntılarını içkiyle dağıtmaya teşvîk edilmiş, hasta birisiydi.

Tahtta çıkmasının ardından patlak veren olayların kendisini korkuttuğu bir zamanda amcası Abdulazîz'in hâlâ esrarını koruyan bir biçimde katledilmiş olması, onu tamamen deli etmişti. Böylece o da devrik sultanlar arasındaki yerini almakta gecikmedi çünkü reform taraftarları olaylara hâlâ hâkimdiler ve programlarını uygulayacak birisini bulmak zorundaydılar. Murat'ın kısa saltanatı Mayıs'tan Ağustos 1876'ya kadar devam etti ve yerine, ileride ismi zulümle anılacak II. Abdulhamid getirildi.

Mithat Paşa ve taraftarları, nihâyet çökmekte olan bir imparatorluğu yeniden canladırmayı öngören planlarını uygulamaya koymaya istekli birisini bulmuşlardı ve yeni sultanın başlangıçtaki uygulamaları, düşüncelerinin ne kadar isabetli olduğunu isbât etmişti.

Balkanlardaki kötü gelişmeler öyle bir noktaya ulaşmıştı ki Rusya, askerî bir müdaheleninin hazırlıklarını yapıyordu. Bu durumda devlet, Balkanlarla ilgili bir sulh konferansına katılmayı kabul etmişti ve **Avrupalı devletler yeni reformların yürürlüğe konması için bastırıyorlardı.**

Reform programlarının taslağını hazırlamak üzere Avrupalı büyük elçilerden oluşan bir hey'et 23

Aralık 1876 da İstanbul'da toplandılarsa da Sultan Abdulhamid yeni anayasayı i'lân edeceğini bildirerek, adı geçen toplantıya izin vermedi. Böyle bir toplantının artık gereksiz olduğu, büyük elçilere kibarca hatırlatıldı. Parlemonto toplantıya çağırıldı ve Osmanlı İmparatorluğunun Yenilikçi Parti tarafından hazırlanmış olan reformları uygulamaya koymaya başladığı görüldü.

Mithat Paşa'nın yeni sultan hakkında yanılmış olduğunun görülmesi uzun sürmedi. 5 Şubat 1877 de Mithat Paşa vezaretten atılarak sürgüne gönderildi çünkü Sultan Abdulhamid, kendisinden önceki iki padişahı tahttan indirmiş olan bir şahsı çevresinde görmek istemiyordu.

Batılıların istemiş olduğu reformların barış ahvâlinde gerçekleşmeyeceğini anlayan ve İstanbul üzerindeki tarihi istekleriyle ilgili bir şansın doğmuş olduğunu gören Rusya, 19. Asrın dördüncü harbini, 24 Nisan'da Türkiye'ye i'lân etti. Böylece Osmanlı tarihinin ilk parlemontosu, 1908 senesinde yeniden toplanıncaya kadar, tatil edilmiş oldu.

Yeni sultan liberal müşavirlerine, tahtını sağlama alıncaya kadar boyun eğmiş, Rusyanın savaş i'lâni, parlemontoyu dağıtmak için bir fırsat oluşturmuştu.

Savaşın, adına çıkarıldığı iddiâ edilmiş olan sorunları çözmede pek faydası olmadı. Çünkü İngiltere ve Avusturya-Macaristan, Rusya'nın zaferin meyvelerini tek başına toplamasına müsaade etmeye hiç de niyetli değillerdi. Böylece Rusyanın Osmanlı İmparatorluğuna dayatmış olduğu **Ayastefonos An-**

laşması, 1878 Yazında toplanmış olan **Berlin Konferansıyla** geçersiz kılınmıştı. Bu konferansta mevcût durumu devam ettirmek için bir seri kararlar alındı. Romanya'dan alınmış olan topraklar Rusyanın yegâne kazancı oldu ve Bosna ve Herzegovina da Avusturya yönetimine verildi. İngiltere ise Kıbrıs'ın idaresini üzerine aldı. Bulgarlar ve Sırplar ise millî hedeflerine giden yolda bir takım kazançlar temin ettiler.

Abdulhamid isteklerine kavuşmuş ve böylesine kötü bir durumdan kazançlı çıkmıştı. Padişahlığının gereklerini yerine getirme hususunda kendisini yeteri kadar kuvvetli hissetmeye başlamış ve bu durum 1908 senesine kadar devam etmiştir.

O, gerek yurt içinde ve gerekse yurt dışında iyi etkiler bırakmıştı. Vatandaşlardan idaresine karşı herhangi bir muhalafet olmadı ve **yabancı gözlemciler, bütün hâlinde, sultanın idaresinden memnundular.** Disraeli,[4] Salisbury'e şunları yazıyordu: **"Yeni sultan gerçekten çok ümîd verici görünmektedir. Yoksa Muhteşem Süleyman'ın yerini mi alacak?"**

19. Asrın son çeyreğinde meşhur bir yazar[5] da şunları söylüyordu:

"Sultanın misilsiz çalışkanlığı, benzersiz tutumluluğu, prensiplerini tavizsiz uygulaması ve mânevî cesareti, sadece kendi vatandaşlarının takdirini top-

4. **Disraeli**, Birinci Beaconsfiel Kontu, (1804-81), İngiliz yazarı ve baş bakanı (1868, 1874-80)
5. Elizabeth Wormeley Latimer, *Russia and Turkey in the Nineteen Centruy*, (Chicago, 1893, p. 343)

lamakla kalmamış ve şehri ziyâret eden yabancların da takdirini kazanmıştır. "[6]

1890 Senesindeki Ermeni katliamı bu methiyelerin bıçak gibi kesilmesine neden olmuştu. Osmanlı İmparatorluğunun vatandaşı bulunan diğer azınlıklar gibi Ermeniler arasında da milliyetçilik duyguları körüklenmeye başlanmıştı. Bu durumda ülkeyi terkeden bu insanların bir kısmı, millî bir Ermeni devletinin kurulmasını amaçlayan çalışmalara başladılar. İmparatorluk dâhilinde ihtilâlci çeteler oluşturuldu. Küçük çaplı bir takım çarpışmalardan sonra Ermeni çeteleri ilk büyük isyânı 1894 senesinde başlattılar. **Osmanlı Hükümetinin ayaklanmayı şiddetle bastırıcağını bu çete mensupları çok iyi biliyorlardı amma Avrupalı güçlerin kendi arzularına dikkatlerini çekebilmek için kendi vatandaşlarını feda etmekten çekinmediler.**

Dâhili bir isyânla karşı karşıya buluduğunu gören Osmanlı Hükümeti hemen karşılık verdi, sayıları 10 veya 20 binlere ulaşan Ermeniler, Rus Kazakları şeklinde organize edilmiş Kürt çeteleri tarafıdan katledildiler.

1896 senesinde bir grup Taşnak Çetecileri Galata'daki Osmanlı Bankasını ele geçirdiler ve bir takım kimseleri öldürdüler. Yabancı güçlerin dikkatlerini kendi davalarına çekinceye kadar banka çalışanlarının tamamını öldürmeye kararlı idiler. Daha fazla kan dökülmesini önlemek için Türk hükümeti, cesa-

---

6. Yerli ve yabancı masonlarla Ermeni çeteleri ise Ona "Kızıl Sultan" adını takmışlardı-Müt.

retlerini çoktan kaybetmiş olan bu teröristlere kaçma fırsatı verdi ve olayı takip eden iki gün içinde ise, beş bin kadar Ermeni, galeyana gelen vatandaşlar tarafından katledildiler.

İlerideki senelerde de devam edecek olan bir çatışmanının başlangıcı böyle oldu. Ermenilere karşı şiddet kullanılmış olmasının savunulacak bir tarafı olmamasına karşılık aynı durum Ermeniler için de söz konusu olmaktadır: Ham hayellerini gerçekleştirmek uğrunda binlerce ırkdaşlarını, bu çetelerin, soğuk kanlılıkla feda etmesini anlamak mümkün değildir. Ölenlerden pek çoğu neler döndüğünün farkında bile değildiler! ...

Sultan Abdulhamid'in saltanatının başlangıcında, dış ülkelerden temin edilmiş olan krediler süratle erimeye başladı. Özellikle İngiltere ve Amerika'da Türkler aleyhine kampanyalar düzenlendi ve sultana hakaret edici pek çok isim takıldı. 1897 de Richard Davey,[7] *"Sultan ve Tebası"* isimli eserinden şunları yazıyordu:

"Bir sene öncesine kadar Sultan Abdulhamid kötü gelişmelere karşı samimiyetle mücâdele ediyor ve vatandaşları için en iyi şeyleri yapmaya çalışıyordu. Fakat son olaylar, yukarıdaki müspet görüşün değişmesini gerektirecektir. Yapılmış olan iyiliklerin tama-

7. Hâlâ güncelliğini koruyan Ermeni sorunu hakkında William L. Langer'in *The Diplomacy of Imperialism* (New York, 1935) eserinin c. I, b. V ve X' kısımlarında objektif ve belgelerle desteklenmiş bilgiler mevcuttur. Netice olarak Langer, ölümlerin ihtilâlci Ermenilerin planlı ve kasıtlı tahrikleri sonucunda meydana geldiğini, ifâde etmektedir.

mı boşa gitmiştir. Öldürülen sayısız insanın, kadınların, çocukların kanına bulaşılmıştır."

Aslına bakılırsa yabancıların Türkiye hakkındaki fikirlerini değiştirmeleri, zaman almıştı. Türk liberalleri ise, Moskof Harbinden sonra Abdulhamid'in karekterini anlamakta fazla gecikmediler. Sultan, Avrupadan gelebilecek aşırı akımlara karşı imparatorluğun bütün hudutlarını kapamaya çalıştı.

Bu arada Mithat Paşa İstanbul'a getirildi, Sultan Abdulazîz'i öldürmekle yagılandı, suçlu bulundu ve ölüme mahkûm edildi. Yabancı büyük elçilerin araya girmeleri sonucunda hayatı bağışlandı ise de, sürgünde bulunduğu Arabistan'da boğulmak sûretiyle öldürüldü.

Yine bu sıralarda Sultan, Boğaza hâkim tepeler üzerindeki, yüksek duvarlarla çevrilmiş olan Yıldız Sarayına taşındı ve tahtta kalmasını temin edecek meselerle uğraşarak, saltanatı boyunca burada yaşadı. Herkesi komşusu üzerinde casusluk yapmaya sevkeden meşhur jurnalcılık başladı ve kendisine karşı çıkanlar sürgün edildi, hizmetinde bulunanların sadakatlarini devam ettirmek için de, halkın kesesinden, zenginleşmelerine göz yumuldu. Sultanı, tahtında güven içinde tutmak maksadıyla alınmış tedbirlerdi bunlar...

Abdulhamid'in, içerideki ve dışarıdaki birbirlerine muhâlif olan güçleri kendi yararına kullanma konusunda, üstün bir yeteneğe sahip olduğu söylendi. Avrupa devletlerinin Devleti Âliye aleyhindeki planlarını, karşıt gurupları birbirlerine düşürmek sûretiyle, işe yaramaz hâle getirdi. Sultanın özel

hayatı hakkında uydurulmuş olan sayısız hikayelerden birisi de budur! Avrupa devletlerinin birbirleriyle çatışma hâlinde olduğu böyle bir ortamda, Rusların Boğazlar üzerindeki emellerini frenlemek için İngilterenin Abdulhamid tarafından kışkırtılmasına gerek yoktu. Beri taraftan Abdulhamid'in düşüncelerine birbirinin zıddı okadar çok etkenler hâkimdi ki, kararlı bir politika izlemesi ihtimali yoktu. Ayrıca kararlarını kendi düşüncelerinden ziyâde gök bilimcisi Ebül Huda'nın tavsiyelerine göre oluşturuyordu![8]

Avrupa'lılarca iyi tanınan Macar alimi **Arminius Vambery**[9] çok iyi tandığı Yıldız Sarayının hâkimi hakkında aşağıdaki resmi bırakmıştır:

"Sultan Abdulhamid gibi davranışları birbirine zıt, şaşırtıcı ve ölçüsüz bir şahsın benzerine meşhur kimseler arasında hiç rastlamadım. Onun şahsında yardımseverlikle gaddarlık, cömertlikle cimrilik, cesaretle korkaklık, tutumlulukla israf gibi zıt unsurlar bir arada bulunuyor; hareketlerine ve sözlerine yansıyordu! Bu özelliklerinin arasında en belli olanları korkaklık, kararsızlık ve yanlış bir adım atmış olmak endişesiydi ki icraatlarının bütününde silinmez izler bıraktı. Harem terbiyesinin tâbiî bir neticesi olan bu talihsiz vasıflar, en iyi niyetlerinin bile gerçekleşmesine mâni oluyor, üstün zekâsını kısırlaştırıyor ve sal-

---

8. Önceki sahifelerde dehasından övgüyle bahsetmiş olan namuslu batılı yazarların aksine çoğunluğu, şuûr altlarındaki Haçlı zihniyetiyle, İslami olan her şeyi kötülemişlerdir! Bu da onlardan birisidir. Müt.
9. Kendisi Macar Yahudisi idi. Müt.

tanat dönemi Türkiye için bir talihsizlikler zinciri oluşturuyordu."

İlk Genç Türk hareketini doğurmuş olan rûh ölmemişti amma saltanatının çeyrek asırlık bölümünde, sultanın şahsına ve politikalarına karşı organize bir hareket de olmamıştı. Abdulhamid'in ele geçirmiş olduğu mutlak gücü ülkesinin yararına kullanacağına inanan Liberaller, onun anayasayı rafa kaldırmış olmasına bu nedenle karşı çıkmamış olmakla; kendilerinin liberalden ziyâde milliyetçi olduklarını, böylece, isbât etmiş oluyorlardı.

Abdulhamid'in sadece kendi tahtını düşündüğünü ve ülkenin ileri gideceği yerde eski günlerine döndüğünü görmekte fazla gecikmediler ve gösterilere başladılar. Bu yeni muhalefet hareketinin neticesinde, 1908 senesinin ilk Genç Türk ruhunu yeniden canladıracak olan tohumlar atılmış oluyordu ve bir takım başarısızlıklara, ihanetlere ve ümitsizliklere rağmen, 1908' i 1880 senesinin sonlarına bağlayan ipin, kopmamış olduğu, anlaşılıyordu.

İKİNCİ BÖLÜM

İLK SAFHA-İTTİHAT TERAKKİ PARTİSİNİN DOĞUŞU-YURT İÇİNDEKİ VE DIŞINDAKİ GENÇ TÜRK HAREKETİ -BİRLİK KOMİTESİNİN YIKILIŞI VE 1897 SENESİNDEKİ GELİŞMELER.

1889 Senesinde İmparatorluk Askerî Tıb Fakültesindeki bir grup öğrenci, dünya Müslümanlarının dini lideri (halifesi) ve Osmanlı İmparatoru II. Sultan Abdulhamid'i devirmek maksadıyla, İstanbul'da gizli bir teşkîlat kurdular.[10]

Mektebi Tıbbiyeyi Askeriye denilen askerî tıb mektebi o zamanlar, Topkapı Sarayı ile Sirkeci Garının tam orta yerinde bulunuyordu. Paristen hareket eden ilk tren Sirkeci Garına girmişti ve böylece, Batılı düşünceler, Paris kanalıyla imparatorluk içine buradan yayılmaya başlıyordu.

---

10. Bu teşkilatın kurulmasıyla ilgili görüşler farklılıklar arzetmektedir. Gizli Cemiyetin Kuruluşunu 1889 tarihi olarak kabul etmem, ilk kurucusu İbrâhim Temo'nun *İttihad ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü ve Hidemati Vataniye İnkilabı Milliye Dair Hatıratım* (Medjidia, Rumanua, 1919) s. 18 ile *İslâm Ansik.* II. Abdulhamid maddesi c. I, s. 78'e dayanmaktadır.

Bu grubun arkasındaki itici gücün Edhem olarak da bilinen **İbrâhim Temo** isminde bir Arnavut olduğu, adı geçen askerî tibbiyede senelerce öğrenci olarak bulunduğu ve öğrenciler arasındaki ateşli ruhları tanıma hususunda eline pek çok fırsatların geçtiğini ve özellikle, geçen sene, okul idaresine karşı ayaklanmış olan talebeler arasında[11] böylelerini keşfetmiş olduğunu, görüyoruz.

Bu isyâna katılmış olanların isimleri saray tarafından istenmiş, okul müdüriyeti 340 kişiden oluşan öğrencilerin tamamının bu harekete katılmış olduğunu söylemekten korkarak sadece 32 öğrencinin ismini bildirmişti. Sultanın nazarında bukadarı bile okulu kötülemeye yetmişti.

Mayıs 1889 senesinde İbrahim Temo, fikirlerini yakınen bildiği Ishak Sükuti, Çerkes Mehmet ve Abdullah Cevdet'e gizli bir cemiyet kurmaları talimatını verdi.[12] Bu dört öğrenci, kısa zamanda, diğer talebeleri de kendilerine çekecek olan, gizli, milliyetçi bir derneğin kurulmasının çekirdeğini oluşturdular. Kısa zaman zarfında bu dörtlü gruba Şerafettin Mağmumi, Giritli Şefik, Cevdet Osman, Kerim Sebati, Mekke'li Sabri ve Selanik'li Nâzım'da, katıldılar. 1908 İhtilâlinde ismini çok kimselerin duymuş olduğu bu sonuncu şahıs, Talat Paşa gibi, eski Genç Türklerle İttihat ve Terakki Komitesi arasındaki boşluğu dolduracaktı.

İttihat ve Terakki Cemiyeti, asrın başlarında ku-

---

11. İbrâhim Temo ae, s. 14-15
12. Ahmet Bedevî Kur'an: *İnkılâb Tarihimiz ve İttihad ve Terakki* (İstanbul, 1948)

rulmuş olan İtalyan Karbonerisi (mason tedhiş örgütü) örnek alınmak sûretiyle oluşturuldu. Geçen sene tatilde bulunduğu sıralarda gizli cemiyetin planlarını yapmış olan Temo, gemiyle Arnavutluktaki evine giderken Brindisi'de mola verdi. Brindisi ve Napoli'deki bu konaklama esnasında, bir arkadaşının delaletiyle, mason localarından birisini ziyâret etti ve böylece Karböneri'nin İtalyan tarihindeki önemini öğrenmiş oldu. Bu kuruluş kendisini öylesine etkiledi ki, Türkiye'de de benzer bir cemiyet kurmaya karar verdi.[13]

İttihat ve Terakki değil de **Terakki ve İttihat** ismi verilmiş olan **ilk Genç Türk Komitesi dâhilinde Karbonori etkileri o kadar açıktı ki, üyeler birbirlerini ondalıklı sayılarla tanıyorlardı.** Bu ondalık meselesi, mes'ela 10 numaralı grubun üyelerinden her şahsa 2/10, 3/10 numaralar veriliyordu! Bu hareketin kurucusu olan İbrâhim Temo'nun numarası ise 1/1'di.[14]

Fanatikler gibi davalarına ölesiye bağlı olan genç komiteciler ilk toplantılarını yaptılar ve bu toplantıların her birine ayrı birer isim taktılar. Mesela

---

13. 25 Mart 1945 tarihli Fehmi Janer'in mektubu ile 4 Mayıs 1941 tarihli Dr. Akil Muhtar Özden'in mektubu. Janer bu mektubunda mason bağlantısını bizzat Temo'dan dinlediğini söylüyorsa da Temo hatıralarında bu konuya hiç temas etmemektedir!

14. 20 Mayıs 1941 tarihli Fazlı Tung'un mektubu. Ayrıca bkz.: Paul Fesh, *Constinople aus derniers Jour d'Abdul-Hamit* (Paris, 1907), s. 330. Fesh'in ifâde ettiğine göre üyeler, sadece kendisini cemiyete tanıştıran ve bir de komitenini talimatını getiren şahısları tanımaktadırlar.

ilk toplantı *"Dörtlerin Toplantısı"* olarak isimlendirilmişti. Ve bunu takip edene ise HATAB KIRATHANESİ İCTİMALARI denilmişti. İlk toplantıyı takip eden birinci ya da ikinci ay içinde İstanbul Surlarının Edirne Kapısına yakın olan bir kahvahanede yapılan toplantıya 12 kişi iştirak etti ve buna da ***"İnciraltı İçtimaı"*denildi ki bu toplantı cemiyetin ilk resmi toplantısıydı**. Daha öncekiler ise sınıflar arasında alel acele yapılmış olanlardı. Temo'nun naklettiğine göre bu önemli toplantıya kendisinin yanı sıra aşağıdaki üyeler katılmışlardı: Ishak Sükûti, Şerafettin Mağmumî, Abdullah Cevdet, Cerkes Mehmet Reşid, Hersekli Asaf Derviş, Ali Rüşdi ve Askerî Tıbbiye'de öğretmen olan ve Temo tarafından "yüksek görevli" olarak takdîm edilen Muharrem Girid ve ismini hatırlayamadığı başka kimseler.

Teşkilatın kurucu üyeleri olarak seçilmiş olan bu 12 kişilik hey'et bir program hazırladı bu programın yabancılara açıklanmasını uygun görmediler. Yaşı ve sosyal durumu itibariyle Ali Rüşdi başkan, Şerefettin sekreter ve Asaf Derviş ise hazinedar olarak seçildiler. Gerçek kurucu olan İbrâhim Temo ise görev kabul etmedi sadece "1/1" numaralı üye olarak kaldı.[15]

---

15. Temo, ae, va ayrıca bkz. General D. Imhoff, *"Die Eitstehung und der Zweck des Comities für Einheit und ortschritt"* (1913), s. 171-172. Imhoff'un yazdıkları, aktörlerin hayatta bulunduğu ve olaylar henüz tazeleğini koruduğu bir zamanda toplanmış ve hareketin ilerideki tarihçilerine ışık tutmak maksadıyla kaleme alınmış olup yazarın çok güvenilir bir gözlemci olması, Temo ve diğer üyelerin anlattıklarıyla tam uyum içinde bulunmasıyla kanıtlanmıştır.

Sonraki toplantılara yeni çehreler katıldı. Kosovalı İbrahim, Necip Draga, Şahin Bey, ve ileride partinin meşhur üçlü kodamanlarından birisi olacak ve Türkiye'yi bir kaç seneliğine idâre edecek olanlardan, Talat Paşa.

Askerî Tibbiye Okulundaki bu hareket süratle yayıldı ve İstanbulda bulunan Harbiye Mektebine, Baytariye'ye, Mülkiye'ye ve Bahriye ve Mühedishane okullarına da sıçramakta gecikmedi.[16]

İnsan kendisine şu soruyu sormaktan alıkoyamıyor: Abdulhamid'e karşı ilk ayaklanma hareketini başlatmış olanlar niçin askerî okul talebeleridir? Bunun çok basît bir cevabı vardır: Batının etkileri, ilk önce, kafaları babaları tarafından henüz şekillendirilmemiş olan genç adamlar tarafından hissedilmektedir. İkinci olarak da, **imparatorluk dâhilinde yeterli bir eğitim alma imkânı olan yegâne yerlerin askerî okullar olmasıdır**. İstanbul Üniversitesi 1909 senesinde kurulabilmiştir ve ülkedeki yegâne yüksek okulu oluşturmaktadır. Abdulhamid'in talimatıyla üniversitede okutulan dersler, sansürün müsâade ettiği konularda ve disiplin altında veriliyordu.

Yüksek eğitim kurumları olarak tanımlanabilecek bir diğer kuruluş da, dini eğitimi esas alan **medreselerd**i ve buralarda da tek taraflı eğitim veriliyordu. Böylece, Osmanlı askerî an'anesine uygun

16. Özellikle asker kökenli olan kimselerin niçin Batı yanlısı ve İslâm karşıtı olduklarını şimdi daha iyi anlıyoruz. İbrâhim Temo'nun parti programına aldığı masonik prensipler, okul çağındaki genç beyinlere devamlı şırınga edilmiştir. Müt.

olarak yüksek standartta eğitim veren askerî okullar, kaderin cilvesine bakın ki, korumakla görevli oldukları sultanın baş düşmanı kesildiler! Ne için ve kimlerden korunmayı istemiş olmasını kendisinin bile açık seçik bilmediği Sultan, yabancı uzmanların ülkesine gelmesine ve ordusunu eğitmesine müsâade ediyordu. Böylece kendi iradesiyle, geleceğin subaylarını Batı'lı akımlara karşı korumasız bırakıyordu[17] ki, imparatorluğu ilgilendiren diğer sahalarda böyle bir oluşuma şiddetle karşı çıkıyordu...[18]

Osmanlı İmparatorluğunda varlıklı ailelerden gelen gençler için iyi bir meslek edinme imkânı çok kısıtlıydı. Genellikle devlet memuriyeti olabilme imkânı ise askeriye ile sivil bürokrasiye girmekten geçiyordu. Netice olarak, imparatorluğun genç aydınları yukarıda saydığımız okullardan çıkıyordu. Mesela bunlardan Abdullah Cevdet 1894'de doktorluğa başladığında, kendi sahasında ona şöhret getiren ilk eserini henüz yayınlamıştı. Mütercim olarak da Fransızca, İtalyanca, İngilizce, Almanca ve Farsça pek çok eseri, Türk diline kazandırdı. Bunlar arasında bilhassa Şekspir'den yapmış olduğu tercümelere işâret etmek gerekir.[19]

---

17. Batının teknolojik ve askerî üstünlüğünü yakalayabilmek için başka çâre yoktu. Müt.
18. Yarbay Malleterre *"L Armide Jetac -turque"* (Eylül 1911) s. 754-755 ve özellikle, askerî okulların ve tesirlerinin ele alındığı s. 731-739 sahifeler.
19. Otto Hachmann, *Abdullah Cevdet als Übersezer"* (1917) s. 526-529 Abdullah Cevdet'in Avrupa edebıyatından Türce'ye kazandırmış olduğu eserler asıllarından değil de Fransızca' tercümelerinden nakledilmiştir.

Genç ihtilâlciler, Namık Kemal, Şinâsî, Ziya Paşa gibi milliyetçi şairleri okumaya teşvîk edildiler. Mesela, Komite üyelerinden Ishak Suküti Namık Kemal'in yazılarını günlük olarak takip ediyor ve şairin fikirlerini çevresindekilere yaymak için büyük çaba harcıyordu. Namık Kemal'in fikirlerinin belli çevrelere çoktan girmiş olduğu anlaşılmaktadır zîrâ 1895'te komiteye giren yeni bir üyenin anlattığına göre, Murat'ın tahttan indirilmesinin ardından, kendisinin de içinde orta okul talebeleri okulun bahçesinde toplanıyor, yasaklı yazarları tartışıyorlardı.[20]

Kısa zaman içinde, muhtemelen 1892'de, cemiyetin mevcudiyeti Abdulhamid tarafından haber alındı. Bu dönemi en iyi anlatanlardan birisi olan Dr. Akıl Muhtar'a göre, "zayıf karekterli" (yâni İmanlı öğrenciler) bâzı öğrenciler, "hürriyetçi fikirlerin" Askerî Tıbbiye öğrencileri arasında serbesçe dolaştığını saraya jurnal ettiler. Öfkelenen Sultan olaya el koydu. Okulun Müdürü olan Ali Saip Paşa görevinden alınarak yerine askerî okullar genel müdürü Zeki Paşa, ihanetin kökünü kazıma göreviyle, getirildi. Öğrenciler sıkıştırıldı ve Abdullah Cevdet, Giritli Şefik, Şerafettin Mağmumi'nin de içinde bulunduğu bir kaç öğrenci içeri tıkıldı. Arkadaşlarının hapse atılmasını protesto etmiş olan öğrencilerden 14 kadarı da tutuklandılar.[21] İsyancıların pek ciddiye alınmadığı görüldü çünkü içeri atılanlardan Abdullah Cevdet, eğitimini tamamlaması için serbest

20. Akil Muhtar Özden, ae
21. Akil Muhtar Özden, ae

bırakıldı ve o da sultanı hedef alan çalışmalarına devam etti! ...

Bu arada komite büyümeye devam etti ve okullar dışında da kendilerine taraftar toplamaya başlamasıyla, yeni bir safhaya girilmiş oldu. Zîrâ komitenin başlangıçtaki çalımaları **İstanbul'daki resmi okul öğrencilerinin beyinlerini yıkamayı hedef almıştı.**[22] Bu öğrencilerin yakınlarının da kazanabileceği düşünülmüştü. Ümid verici gelişmelerin ardından, İstanbul halkına açılmak için zamanın uygun olduğuna karar verildi. Bunlar arasında bilhassa büyük câmilerin etrafında toplanmış olan medreselerin verimli bir saha olacağına karar verildi zîrâ buralarda pek çok talebe bulunmaktaydı.[23] Her ne kadar bu softalar saray için bir endîşe kaynağı iselerde Genç Türk Hareketi için iyi bir malzeme oluşturmaktan da geri kalmadılar! ... İleride görüleceği gibi 1909 karşı ihtilâlinin başarıya ulaşamamasında bu softaların rolu büyük olmuştur.

Bu genişleme döneminin başlangıcı için bir târih vermek mümkün olmamakla birlikte 1896 yılından iki-üç sene önce, yeni, tanınmış kimseler komiteye

---

22. Bunların tamamının askerî okullar olduğunu hatırlayalım. Müt.
23. Fehmi Janer'in, ae, de ifâde ettiğine göre bu medreselerde o zamanlar 30. 000 öğrenci okumaktaydı ve saray nazarında pek de güvenilir bir notları yoktu.
-Charles Eliot, *Turkey in Europa* (London 1908) s. 180-181 de yazdığına göre buralarda çok sayıda öğrenci bulunmasının nedeni dini konulara olan tutkularından ziyâde askerlik görevinden kurtulabilmekti.

dâhil oldular ve liderlik bunların eline geçti. Bu yeni şahısların en önemlileri Serasker (harp dairesinde)'de muhasebe memuru olan **Hacı Ahmet Efendi ile Naili Efendi** ismindeki şeyhlerdi. Bu iki şahıs da İstanbul'un pek çok çevreleriyle irtibat hâlinde bulunuyorlardı ve onların kılavuzluğuyla komite, şehrin aydınları arasında büyük bir taraftar toplamakta gecikmedi. Bunlar arasında **"Yeni Osmanlılar"** denilen ilk Genç Türkler çoğunluğu oluşturuyordu ve Abdullah Cevdet'le Şeyh Naili, bu derneğin kurucuları arasında bulunuyordu.[24]

Askerî Tıbbiyede liderlik **Mekke'li Sabri'ye** geçti ve o da Hacı Ahmed'e birlikte teşkilatın (masonik) prensiplerinin yayılması konusunda büyük çaba sarfettiler. Okullardaki çalışmalar aralıksız devam ediyordu fakat buralardaki eski öğrencilerden bir kısmı takip edildiklerini anlayınca, ülkeyi terketmenin zamanı geldiğine karar verdiler ve 1894-1895 senelerinde Avrupa'ya kaçtılar ve büyük çoğunluğu Paris'e yerleştiler. Bu kaçanlar arasında sultanın hışmından kurtulmak ve aynı zamanda tahsillerini tamamlamak isteyenler de vardı. Mesela, Selanik'li Nâzım gibileri bu gruba dâhildi zîrâ o, hem eğitimini tamamlamak ve hem de sultana karşı mücâdeleye devam etmek istiyordu.

Bu genç âsîler, Paris'te liberal Türklerden oluşan küçük bir koloni buldular. Aralarında 1878'deki ilk parlemonto toplantısına Beyrut delegesi olarak

---

24. Fehmi Caner'in ifadesine göre Sami Paşazade ile Şeyh Naili "Yeni Osmanlılar'ı" kurmuşlardı.

katılmış olan, Hristiyan asıllı Halil Ganem de vardı. Sultan Abdulhamid'in parlemontoyu kapatmasının ardından Ganem Paris'e kaçarak burada *La Jeune Turquie* adında bir gazete çıkarmaya başladı. Daha önceleri de Cenevre'de *Hilâl* ismiyle bir gazete çıkarmış ve masrafları karşılamak için de çeşitli dergilere yazılar yazmış ki bunların arasında *Journal des Debats'da* vardı. Bu gazete sultandan ve "finansal bir sendikadan yana bir politika izliyordu"[25]

1889 senesinde bu koloniye, Avrupadaki Genç Türklere liderlik edecek olan, Avusturya'lı bir anadan ve İngiliz Ali bey denilen bir babadan doğma, Ahmet Rıza'da katıldı. Ahmet Rıza Bey tahsilini kısmen Fransa'da tamamlamıştı ve bu lisanı mükemmelen biliyordu. Dış görünüşüyle o, karekteristik Türk simasından farklı bir tavır sergiliyordu. Düzgünce kesilmiş sakalı ve şahsiyetini ele veren ciddi suratı, uzun boyuyla o, farklı bir Türktü! Tavırlarındaki sadeligi, tavizsiz dürüstlüğünü ve idealine bağlılığını kimse sorgulamıyordu. Bu üstün vasıflarına rağmen, hemşehrileri olan Türkler arasında beğenilmiyen tek insandı çünkü o, şahsiyetini ilgilendiren konularda olduğu kadar düşüncelerinde de tavizsiz ve ödünsüzdü.[26]

Bu durumundan ötürü Bursa'daki öğretim müdürlüğü görevinden ayrılmış ve Abdulhamid'e karşı

---

25. Karl Blind, "*Young Turkey*" Fortnightly Review (Aralık 1896)
26. Ahmet Rıza hakkında Blind'in yukarıdaki makalesine, Fesh'in *"La Jeune Turquie"* maddesine ve Baron (Bernard) Cara de Vaux'un *Les Penseurs de l'İslam* (Paris 1921-1926) C. V, s. 159'a bakabilirsiniz.

olan mücadelesini dışarıdan yürütmeye karar vermişti. Onun arkasından Selanikli Nâzım Paris'e geldi. Rıza, Cemiyetin resmi organı olduğunu belirttiği gazetesinin idaresini üzerine almasını Nâzım'dan istedi.

Ahmet Rıza'nın teşkilatla tanışması böyle oldu ve Halil Ganem'in de aralarında bulunduğu bir gurup isyâncıyla **Meşveret** adında bir gazete çıkarmaya karar verdikleri zaman sene 1895'idi. Dergi iki haftada bir sayı olarak çıkacaktı. İmparatorluk dâhilindeki okuyucular hedef alındığından Türkçe olarak yayınlanacaktı. Bunun Fransızca bir nüshasını çıkarmayı ise Ahmet Rıza yüklendi.

Zaman zaman Rıza **Augusto Comte'nin** felsefesinin cazibesine kapılıyordu. Paris'in **Positivist** çevrelerinde tanınmış bir şahıs hâline gelmekte gecikmedi ve bu kuruluşun yayın organı olan *Revue Occidentale'de* yazıları çıkıyordu. **Meşveret**'in yayınlanacağı haberinin bu gazetede bildirilmiş olması da dikkate değer bir husustur!

*"Okuyucularımızın dikkkatini, Fransızca ilavesi M. Ahmet Rızanın yönetiminde hazırlanacak ve Türçe lisanında yayınlanacak olan, Genç Türklerin yayın organı **Meşveret**'e çekmek istiyoruz. Pozitivis takvimine göre iki haftada bir sayı çıkacak olan **Meşveret**, bizim "Nizâm ve ilerleme" politikamıza göre hareket edecektir."*[27]

---

27. Revue Occidentale, XII (Ocak 1896) s. 127
-1878 de sürgün edildiği zaman Miţhat Paşa Paris'in Pozitivist çevrelerince merâsîmle karşılandı.

Meşveret'in İttihat ve Terakki Komitesinin resmi organı olduğu, tâ başından beri Ahmet Rıza'nın gazetenin patronu olduğu ve Halil Ganem'in dışında diğer çalışanların hiç birisinin Comte'nin müridi olmadıkları, anlaşılmaktadır.

Parti içinde birliği temin etme pahasına bile olsa Ahmet Rıza'nın kişisel düşüncelerinden en küçük bir ödün vermeye yanaşmaması, cemiyet içinde ileride patlayacak olan kavgalara sebep olmasının yanısıra; çevresindekilerden bâzılarının sultanın hediyelerine boyun eğeceği bir dönemde, onun gururla dolaşmasının da nedeni olmuştur.[28]

"27 Frederic 107" (3 Aralık 1895) tarihli nüshasında **Meşveret**, cemiyetin programını okuyucularına duyuruyordu. Okuyucularına duyurulmasında bir sakınca bulunmayan ve ilk defa yayınlanan bu yazının" **"Programamız**" başlığı altında şu ifadeler yer almaktadır:

İttihat ve Terakki Komitesi, Türkiye'de basının sansüre tâbiî olmasından ötürü, faaliyetlerini duyurmak için Paris'te ***Meşveret*** *adında bir gazete çıkarmaya başlamıştır.*

Genç Türk Partisinin arzu ve düşüncelerinden

---

28. Ahmet Rıza, **Meşveret**'i Pozitiv takvime göre tarihlendirdi. Bu târih ise Ocak 1789 tarihini başlangıç olarak kabul ediyor ve ayların, haftaların, ve hatta günlerin isimleri Comte'nin dünya tarihinde en önemli şahsiyetler olarak belirlediği kimselerin isimlerince çağırılıyordu. Yâni her bir kişinin ismi zaman diliminden birine veriliyordu. Rıza güneş takvimini de kullanıyordu amma İslami takvime değer vemiyordu. Bu durum, onun itibarını kaybetmesine neden oluyordu.

yabancı okuyucuları haberdar etmek için de Fransızca bir ilave çkarılacaktır.

Aşağıda sunulan programımız nasıl hareket edeceğimizi ve ulaşmak istediğimiz hedeflerimizi açık bir şekilde ortaya koymaktadır.

Osmanlılar arasında eskiden mevcût iken bugün yok olan dostlukların, huzûr ve sukûnun yeniden yaşanmasını şiddetle arzu eden belli kimselerle, iş birliği yapma kararındayız!

Toplumsal dayanışmayı devam ettirebilmek için lüzumlu gördüğümüz şimdiki hükümdârı devirme düşüncesinde değiliz. Fakat ülke gelişmesi için şart olduğuna inandığımız prensiplerin propagandasını yapacağız. Paralomuz "Asayiş ve ilerlemedir" ve cinayetlerle elde edilecek ödünlerden de uzağız.

Şu ya da bu eyalet için ziyâde imparatorluğun her tarafı için reform istiyoruz, tek bir azınlık için değil, Yahûdî Hristiyan ve Müslümanların tamamı için eşit haklar istiyoruz. Medeniyet yolunda ilerlemek istiyoruz

Medeniyet yolunda ilerlemeyi arzu ediyoruz amma Osmanlı toplumunu oluşturan milliyetlerin kendi var oluş haklarına hürmetkâr olmayan bir gelişmeyi istememiz mümkün değildir. Sahip olduğumuz Şark medeniyetini devam ettirmeye azimliyiz ve bu sebepten dolayı Batıdan, milletlerin hürriyet yarışına kılavuzluk edecek olan ilmî gelişmelerden kabili tatbik olanları ve öz kültürümüze ters düşmeyenleri alacağız.

Avrupa'da, her türlü bağnazlıktan kurtulmuş, Doğunun ve Batının iyiliğini isteyen vicdân sahibi

kimseler vardır ve biz böylelerinden mânevî destek bekliyoruz.

Yabancı güçlerin Osmanlı otoritelerine doğrudan müdahelesine karşıyız. Böyle olmamızın nedeni tutuculuk değildir çünkü biz dini inancın bir vicdân meselesi olduğunu kabul etmekle birlikte, meşru medeniyat hissiyatıyla ve millî gururumuzla hareket ediyoruz."[29]

Bu program, İttihat ve Terakki cemiyetinden ziyâde Ahmet Rıza'nın kendi düşüncelerini yansıtmaktadır. Cemiyetin diğer üyeleri de bir temel mes'ele üzerinde hem fikirdiler: **İmparatorluk tebasının Osmanlılaştırılması**. İşte bu görüş, arkadan gelecek olan Genç Türklerin de, belli grupların muhalalefine rağmen, ana gayesini oluşturuyordu.[30]

-Parolamız, "nizâm ve ilerlemedir ve terör yoluyla elde edilen imtiyazlardan nefret ediyoruz!

Diyen Ahmet Rıza, cemiyetten ziyâde kendi duygularını ifâde ediyordu. O bunları yazdığı sıralarda cemiyet İstabul'da bir darbe hazırlığı içindeydi. Bu noktada dikkatlerimizi bir kere daha cemiyetin imparatorluk dâhilindeki çalışmalarına çevirmek gerekmektedir:

İstanbul'daki hareket süratle yayılıyordu! Arasıra şüphelenen hükümet bir kaç tutuklama yapıyorsa da isyâncıların çoğunluğu için henüz tehlike söz konusu olmuyordu. 1895 Senesinin sonlarına doğru, aralarında Abdullah Cevdet, İshak Suküti, Şerafet-

---

29. *Revue Occidentale*, ser bl. XII, s228'den iktibâs edilmiştir.
30. Çeşitli Genç Türk okullarıyla ilgili farklı düşünceler için 11. bölüme bkz. .

tin Mağnumi ve Kerîm Sebati gibi cemiyetin kurucu üyelerinden olan kimseler tutuklandılar ve sürgüne gönderildiler. Bunlardan Sukuti ve Çürüksulu Ahmet Bey -kendisi Harbiye'de öğretmendi- Rodos'a sürgün edilmelerinden kısa bir süre sonra kaçmayı başardılar ve Paris'e gittiler. Afrika'da Bingezi'ye sürgün edilmiş olan Abdullah Cevdet, Tunus sınırına ulaşmayı başardı ve sonunda, 1897'nin yazında Fransa'ya ulaştı.[31] Tutuklanmasına ramak kalmış olan İbrâhim Temo ülke dışına çıkarak Romanya'ya gitti ve burada cemiyetin bir şubesini açtı ve Genç **Türk Gazetesini** çıkarmaya başladı.

Tutuklamaları hızlandırmayı gerektiren üç neden vardı: Başta geleni, imparatorluk dâhilinde faaliyet gösteren yabancı posta servislerinin imtiyazlarından istifade etmiş olan **Meşveret**'in imparatorluğun içlerine kadar sokulabilmiş olmasıydı. Bu gazetenin içeride dağıtılmakta olması, bir çeşit ihtilâlci teşkilatın varlığından resmi otoritelerin haberdar olmasını sağladı.

Tutuklama sebeplerinden ikincisi: Teşkilatın üye sayısı öylesine büyük rakamlara ulaşmıştı ki" bütün İstanbul halkı gizli bir cemiyetin varlığından haberdar oldular."[32] Amma üyelerinin kimlerden oluştuğu ve nerelerde toplandıkları bilinmiyordu. Şehrin kadınları cemiyetin planlarıyla ilgili öylesine abartılı hikayeler anlatıyorlardı ki; pâdişah da, bu dedikoduları duymamazlıktan gelemiyordu! ...

---

31. Tempo, ae, s. 61,
32. 'Fehmi Janer'in mektubu

Sonunda, Mülkiye Mektebinde târih öğretmeni olan ve Şeyh Naili Bey tarafından cemiyete kaydettirilmiş olan **Murat Bey** isminde birisi, imparatorluk için gerekli gördüğü reformların bir listesini çıkartarak, saraya takdîm etti.

Tıpkı Ahmet Rıza gibi o da, güvenli bir bölgeye kaçmanın önemini düşünerek Mısır'a gitti ve burada, cemiyeti temsilen Abdulhamid düşmanı, **Mîzan** isimli bir gazete çıkarmaya başladı. Böylece Genç Türk düşüncesini temsîl eden yeni bir lider daha ortaya çıkmıştı ve millî haysiyetini incitici saldırılardan bunalan hükümet, Murat'ın arkadaşlarının tamamını tutuklattı.

Murat Bey aslen Türk değildi. Dağıstan'da doğmuş ve muhtemelen St. Petersburg'da eğitim görmüştü.[33] Genç yaşta İstanbul'a gelmesinin nedenleri arasında, bir Müslümân olarak bu şehrin kendisine iyi bir gelecek sunma olasılığıydı. Ayrıca, Kafkaslardaki Çar Hükümetinin zulümlerinden bıkmış olmasını yahut da, vatanını terketmek zorunda kalma ihtimallerini, sayabiliriz. Bir müddet için **Duyuni Ümumiye** (Osmanlı gelirlerine ipotek koymuş olan Avrupalı güçlerin oluşturduğu konsey) idaresinde çalıştı ve sonra da Mülkiye Mektebine tâyin edildi. Bu

33. Franz Babinger, *Die Geschictsschbriber der Osmanen und ihre Werke (Leipzig, 1927)* ve Fazlı Tung'un mektubu. Babinger'in yukarıdaki önemli eserine duyulan saygıyı belirtmekle beraber Murat hakkında vermiş olduğu bilgilerin yanlış olduğunu ifâde etmek isteriz. 1895'te ülkeden kaçtığını söylediği Murat'ın 1908 senesine kadar dönmediğini ifâde etmiştir. Oysa ki, mücadeleden vaz geçen Murat, 1897'de geri gelmiştir.

arada edebiyatla ilgili çalışmalar yapıyordu. Eserleri arasında, bir ciltlik Osmanlı Tarihini de içine alan, altı ciltlik Genel Târihini sayabiliriz.

Bu eserlerin kendisine sağladığı şöhreti arkasına alarak, *Turfandamı yoksa Turfamı* adında, kısmen biyoğrafi cinsinden bir roman yazdı. Bunları yaparken de Mizan'ı çıkarmaya devam ediyor ve yazdıklarından ötürü başı dertten kurtulamıyordu.

Bu çalışmaları ve özellikle milliyetçi bir tonda kaleme alınmış olan, *Turfanda mı yoksa Turfa mı?* romanı, cemiyet içinde pek çok taraftar kazanmasına neden oldu. Beri taraftan Murat'ın saraya takdîm etmiş olduğu reform paketi şöhretinin artmasına pek bir katkısı olmadı çünkü burada ileri sürülen görüşlerin gerçeklerden uzak olduğu kanaatine varılmıştı. Cemiyetin tavsiyesiyle memleketi terkederken dostları kendisine duâ ediyorlardı. Abdulhamid'in devrilmesinde önemli bir yeri olduğu söylendi!

Bu arada hükümet tarafından yapılan tutuklamalar, ihtilâlcilerin azmini artırmaktan başka bir işe yaramadı. Bu son yakalamalardan sonra sarayın politikasını biraz yumuşattığı ve cemiyetin de kendisine duyduğu güvenin arttığı, gözlenmiştir. Fazlı Tung'un ifadesiyle: "mesela, şeref sahibi yüksek idarecilerin tamamının cemiyetimiz üyesi olduklarından emindik. "Murat'a göre, 1885-1906 seneleri arasında sultanın Mısırdaki Yüksek komiseriliğini yapmış olan meşhur **Mareşal Ahmet Muhtar Paşa'yı** kendi taraflarına çekmişler ve onun sayesinde Mizan, 5. Ordunun ileri karakolları şeklinde, Suriye'den İstanbula kadar ulaşma imkânı bulmuştur.

Yabancı posta şirketlerini kullanmak sûretiyle dışarıdan imparatorluk içlerine kadar sokulabilmiş olan bu iki gazetenin en önemlisi Mizan'dı. Ahmet Rıza'nın uzlaşmasız tutumundan dolayı, kendisi gibi Gazetesi **Meşveret** de gözden düşmüştü ve dost kazanmaktan ziyâde kaybetmeye devam ediyorlardı. Rıza'nın *"İttihat ve Terakki"* yerine *"İntizam ve Terakki"* üzerinde ısrar etmesi ve Pozitiv fikirleri ve bu yöndeki faaliyetleri dolayısıyla, cemiyetin **Dinsizlikle** suçlanması gibi, gerçek bir tehlike doğmuş oluyordu!

Böyle bir suçlama, Müslümanların Halifesi, Sultan Abdulhamid' in eline müthiş bir silah vermiş oluyordu. Meselenin vahâmetini, geç de olsa anlamakta fazla gecikmeyen Ahmet Rıza, **Meşveret**'in 32. sayısından itibaren Pozitiv sloganlarından vazgeçti.[34] ***Meşveret***'te çıkan yazıların çoğunun İstanbuldan gelmekte olduğu gerçeğine rağmen Ahmet Rıza, hoşuna gitmeyen Merkez emirlerini göz ardı etmiş ve hatta kendi görüşlerini onun üzerine yamamaya çalışmıştır.

Rıza'nın Pozitiv saplantıları ve ödünsüzlüğü, sürgün hayatı yaşayan Türkler arasında devamlı bir çalkantı doğurmuştur. Mesela Cenevre'de oturmakta olan Genç Türklerden Ârif Bey Oğlu, İbrahim Temo'ya gönderdiği 27 Haziran 1896 tarihli mektupda; **Meşveret**'in başlığında kullandığı Pozitiv Takvîmle

34. Fesch, ae, s. 337'sinde aynı sloganların, derginin Aralık 1898 tarihli sayısından itibaren yeniden kullanılmaya başlandığını ve kimsenin de îtirâz etmediğini söylemekte ve delil olarak da Ahmet Rıza'nın tek başına, Abdul Hamit mücadelesini sürdürmesini göstermektedir.

ilgili endişelerini dile getiriyordu. *"En çok korktuğum şey" diyordu "İstanbul'un câhil halkının bu olaydan haberdar olması hâlinde tehlikeli gelişmelerin olabilme ihtimalidir. İşte bundan dolayı dikkatlerimizi yeniden, imparatorluk dâhilindeki cemiyet faaliyetlerine çevirmenin zamanıdır" Sözlerine devamla: "Eğer bir şahsın kaprislerine uymak bizleri menmun ediyorsa 600 yıllık bir hanedanın arzularına niçin boyun eğmiyoruz? Madem ki bu saltanatın emirlerine boyun eğmiyoruz o halde Ahmet Rıza'ninkilere niçin kucak açalım?"*[35]

Sürgündeki Türkler kendi aralarında kavga ederken, cemiyetin Paris ve Cenevre şubelerinin habersiz olduğu anlaşılan Sultan Abdulhamid'i tahttan indirme komplosu, hız kazanıyordu. **Hacı Ahmet Efendi'nin**, cemiyetin İstanbul merkezi komitesinin başkanlığına 1896'da seçildiği anlaşılıyor. Onun talimatları doğrultusunda, ülema ve kadılardan oluşan Şeyh Naili Grubunun da içinde bulunduğu değişik hizipler, bir araya getiriliyordu. Tam bu sıralarda, değişik öğrenci komiteleri de Hacı Ahmet'in liderliğini kabul ettiklerini bildiriyorlardı.

Cemiyet askerî darbenin Ağustos 1896'da yapılmasını kararlaştırdı. Bu tarihin seçilmiş olmasının nedenleri pek belli değilse de, şu hususa işâret etmekte sakınca yoktur: Baştaki sultanı devirmeye yemîn etmiş olan ve gücünün yetişeceğine inandığı ilk

---

35. İbrâhim Temo, *İttihat ve Terakki*, s. 81-84 Aynı mektubun bir sûreti Kuran'ın *İnkılâb tarihimiz ve İittihat ve Terakki* eserinin 67-68 sahifelerinde de mevcuttur.

fırsatta darbeyi indermeyi kararlaştıran cemiyet, bir kaç seneden beri fırsat kollamaktadır. Zaman zaman yapılan tutuklamalarla hızı kesilmiş olsa bile cemiyetin, gayesine ulaştıracak kadar çok üyesi bulunmaktadır. Hareketin öne alınmasında en büyük etkenlerden birisi de, aynı tarihte, yâni Ağustos 1896'da doruk noktasına ulaşmış olan Ermeni sorunudur.

Bu noktadan hareketle, 1896'ların Genç Türklerinin, 1908 deki yoldaşlarından daha hızlı Ermeni sempatizanı olduğu sonucu çıkmaktadır. Çünkü değişmez bir kaide olarak denilebilir ki, bir ırkın milliyetçileri kendilerinden olmayan diğer milliyetçilerin benzer isteklerine iyi gözle bakmazlar. İkinci bir sebepse, İttihat ve Terakki Komitesinin, bizce anlaşılması güç de olsa, Osmanlı Hanedanını ortadan kaldıracak her türlü girişime karşı; sultanın yanında yer almasıdır.

Abdulhamid'in zulmünden dehşete kapılmış olmalarına rağmen halkın ekseriyeti, Avrupalı güçlerin Ermeni sorununu bahâne ederek, Osmanlı Devletine büyük haksızlık yapacağına ve doğrudan müdâhalelerinin fazlaca gecikmeyeceğine, inanıyorlardı.[36]

---

36. Bu hareketin zamanı konusunda ihtilâlcilerin herhangi bir bilgisi yoktu. Sultan ise 1896'da yabancı güçler tarafından devrilmekten kıl payı kurtulabilmişti. 1896'da patlak veren İstanbul'daki Ermeni katliamını duyunca Alman İmparatoru bile sultanı terketmiş ve hatta birilerinin öncülük yapması hâlinde bütün Avrupa devletlerinin, Osmanlı İmparatorluğunu paylaşmak için, askerî bir harekete katılacağını söylemiştir! Bkz.: William L. Langer, *Diplomacy of Imperialism*, c. ı, bl. x

Böyle bir ihtimalin en açık belirtisi, Ermeni sorununu incelemek ve gerekli tedbirleri almak üzere 1896'nın ilk ve son baharından toplanmış olan **beynelmilel komisyonun** faaliyete geçmiş olmasıydı.

Maksatlarına bir an evvel kavuşmak maksadıyla ihtilalciler, İstanbuldaki 1. Ordunun kumandanı **Kâzım Paşayı** da kendi saflarına kattılar. Bu işi başaran şahıssa Hacı Ahmet'di ve askerî darbeyi başlatma yetkisini bu paşaya verdiler. **Plan, bakanların toplantı hâlinde bulunduğu bir sırada Babı Âli'yi ele geçirmeyi ve tahtın vârisi olan Reşat Efendiyi yakalamayı ön görüyordu.** Ardından da Sultan Abdulhamid'in tahttan indirilerek yerine V. Murat'ın yeniden tahtta çıkarılmasını şeran caiz gören bir fetvanın şeyhülislamdan alınması gerekiyordu. Murat'ın sultanlık yapamayacağının anlaşılması hâlinde ise, diğer vâris olan Abdulhamid'in kardeşi Reşat'a bu vazifenin verilmesi kararlaştırılmıştı.

İhanetin geniş çevrelere yayıldığı ve yüksek makamlardaki pek çok kimseyi içine aldığı düşünülürse, darbenin vaktinden evvel duyulmaması hâlinde, pek ala, hedefine ulaşabilirdi.

1896'da Osmanlı kabinesinde yapılmış olan değişikliklerin ihtilâlcilerin işine yaradığı bilinmesine rağmen tarihçilerin hayrete düştükleri husûs, hükümetin, son dakikaya kadar darbe hazırlıklarından habersiz oluşudur. İhtilâl hazırlıkları, müzikli komedi sahnelerini andıran bir olayla tesadüfen ortaya çıkacak ve olayın aktörlerini zor günler karşılayacaktı!

Cemiyetin bir üyesi ve aynı zamanda Nümunei Terakki Mektebinin müdürü olan **Nadir Bey**, ertesi

gün gerçekleşecek olan ihtilâli kutlamak için, İstanbul'daki Tokatlıyan Lokantasında, zamansız bir yemek daveti verdi. Orada, babası askerî okullar genel müfettişi olan meslektaşı Mazhar Beyi gördü. Bu karşılaşmada, alkol duvarını aşmış olan Nadir Bey, "Paşam yarın neler olacak?" dedi. Bu sözlerden şüphelen İsmâil Paşa, Nadir Beyin görüşlerini paylaşıyormuş gibi (belki de bardağına içki doldurarak), olayı anlatmasını istedi. Onun ağzından kaptığı bilgilerle İsmâil Paşa doğruca saraya gitti ve o gece, âsîlerin tamamı yakalandı.[37]

İhtilâlcilerin akibeti, imparatorluğun uzak köşelerine sürülmek oldu. Sürülenlerin listesinde parti liderlerinin tamamı mevcuttu: Kâzım Paşa, Hacı Ahmet ve kardeşleri Hakkı Bey ve Ayni Bey. Şeyh Naili ve ailesinden 18 kişi, Şeyh Abdulkadır[38] ve ailesinden 20 kişi, Mekke'li Sabri, Divanı Muhasebat Reisi Zühdü Bey, Şurayı Devlet Müddei-umumisi Kemal Bey ve daha başka kimseler[39] Hepsi de bir gemiye dolduruldu ve önceden tesbit edilen yerlerine sürgün edildiler.

Bunlardan en tehlikeli kabul edilenler Libya'ya gönderildiler. Mesela Şeyh Naili ve ailesi Hums ve

---

37. Yukarıdaki açıklama Fazlı Tıng'un mektublarından alınmadır. Fesch'de eserinde aynı olayı tekrarlarken Nadir beyin, İsmail Paşanın yanında, Mazhar beye, cemiyetin prensiplerini anlattığını, yazmaktadır.
38. Şeyh Abdulkadir, Sultan Abdulhamid'ten uzun yaşadı ve Şeyh Said İsyanına karıştığı gerekçesiyle, Kemalist Hükümet tarafından 1925 senesinde Dıyar Bakır bölgesinde asıldı!
39. Bkz.: Fazlı Tıng'un, Dr. Akil Muhtar ve Fehmi Janer'in mektubları ve Fesch'in adı geçen eseri s. 334

Bingazi'ye ve Hacı Ahmet ise Fizan'a sevkedildiler. Mekkeli Sabri Musul' daki sürgün yerinden bir fırsatını bularak kaçtı ve Paris'e kapağı attı. Akra'ya yerleşen Yarbay Şefik Bey de hemen Paris'e tüydü ve orada parti liderlerinin arasına karışdı.

Kâzım Paşaya[40] gelince, sadakat yemini ettiği padişahı devirmek isteyenler arasına karışmış olan bir asker için hafif bir cezâ mânâsına gelen; Arnuvatluktaki İşkodra valiliğine tâyin edildi. Daha az önemdeki komplocular Anadolunun Doğu, Güney bölgelerine ve Antalya sâhil şeridindeki bâzı yerlere sürgün edildiler.

Abdulhamid'in sürgün politikasını yorumlamak pek kolay değildir. Yasaya göre 1896 komplocularının tamamı vatana ihânet suçu işlemişlerdir ve bu durumda, Abdulhamid gibi birisi için onları i'dâm ettirmek hiç de güç değildi. Ermeni katliamının yankılarının hâlâ dünyayı meşgul ediyor olmasının bu kararda tesiri olduğu düşünebilirse de; **saltanatı boyuncu Abdulhamid, sürgünü idamlara tercîh etmiştir**.

Zaten sürgün edilenlerin çoğu, bir şekilde kaçmayı başarmışlar ve isyâncı (masonik) düşüncelerini içeride ve dışarıda yayma imkânı bulmuşlardır. Bu türden bir politikayla sultan, hâkimi bulunduğu imparatorluğun küçük bir kesimindeki mikrop üreme

---

40. Fesch'in anlattığına göre Kâzım Paşa, İslam dünyasını kazanmaya yönelik olarak tasarlanmış olan Hicaz demiryolunun yapımına nezaret etmek üzere, 1900 senesinde Abdulhamid tarafından görevlendirildi.

yuvalarını kuruturken; hastalığın daha geniş sahalara yayılmasını da kolaylaştırmış oluyordu! ... Bunlardan bâzıları kaçtıkları yerlerde öldüler ve Mithat Paşa gibi eski komitecelerden pek azı, sürgündeyken öldürüldüler. Genel olarak söylemek gerekirse sultanın yukarıdaki politikası- veya politikasızlığı- kendi düşüşünü hazırlayan sebeplerin başında gelmektedir.

Aptal mı yoksa soytarı mı olduğu pek belli olmayan **Nadir Bey** ise diğer isyâncılarla aynı kefeye konulmadı. Fesch'e göre o, sultan tarafından taltif edildi ve madalya verildi, hiç de lâyık olmadığı bu iltifatları reddedemedi ve utanç ve pişmanlık içinde yaşamına devam etti.

Liderlerinin tutuklanması ve sürgüne gönderilmesiyle teşkilat büyük bir yara aldıysa da; hiç kimse işi yarıda bırakmayı düşünmedi. Bir müddet çalışmalar yavaşlatıldı çünkü sultanın hafiyeleri alarm hâlindeydiler ve durum normale dönünceye kadar ciddi işlere girişmek aptallıktan başka bir şey olmayacaktı.

Bu gelişmelere rağmen cemiyet yaşantısını devam ettiriyordu. Genç Türk yayınları, özellikle Mizan, ülkeye girmeye devam ediyordu ve imparatorluk sınırları içinde yaşayan Genç Türkler, hareketin liderlik sırasının Murat Beye geçmiş olduğunu; kendi sözlerinden öğreniyorlardı. Eski lider Hacı Ahmet grubu, arkalarında iyi isimler bırakarak gitmişti ve mesuliyet cübbesi Murat Beyin omuzlarına düşmüştü. Cemiyet taraftarları, sultanın istihbaratçılarının kendilerini sorgulayacağı korkusuyla İstanbul sokaklarında vakit öldürmekten vaz geçmemişlerdi ve

imparatorluk hâricindeki merkezlerin çalşmalarına devam ettiğini duymak, cesaretlerini artırmıştı. Mîzan elden ele devrediliyor ve ihtilâlci i'lânlar ana caddelerde ve câmi kapılarında görülüyordu.[41]

1896 nın son baharına gelindiğinde Genç Türk liderlerinin Avrupa'da ve özellikle Paris ve Cenevre'de toplandıkları görüldü. Bu şehirlerden Abdulhamid'i öfkelendiren küfür ve iftiralarına aralıksız devam ettiler! Sultan yayın hayatına atıldığı günden beri susturmaya karar verdiği **Meşveret**'in peşini bırakmamıştı. Rıza'nın hücumlarını başlattığı andan itibaren Abdulhamid, Leon Bourggeuos'un başında bulunduğu Fransız hükümetini, **Meşveret**'in kapatılması ve Ahmet Rıza'nın ülkeden sürülmesi konusunda ikna etmişti.

Bunlardan yılmayan Rıza matbaasını İsviçre'ye taşırken Fansız basını da, topluca, basın hürriyetinden ve dolaylı yoldan da Genç Türklerin istediklerini yazmaya hakları olduğunu belirten, yayınlar yapmaya başladılar. Hükümetin almış olduğu kararı değiştirmesi konusunda Clemenceau'nun başını çektiği bir kısım aydınlar şiddetli yazılar yazdılar ve baskılar karşısında hükümet "**Meşveret**'in Türkçe baskısının Fransa dâhilinde satışını engelleyen madde dışında" önceki kararını iptâl etti...

Gelişmelere öfkelen sultan **Meşveret**'i İsviçre'de de takip etti ve bu çıban başını zararsız hâle getirebilmek için **Gazeteyi basan matbayı satın almaktan başka bir yol bulamadı.** Bunun üzerine

---

41. Fehmi Janer'in mektubu

Ahmet Rıza, taş baskı sistemine döndü ve Belçika'ya yerleşti. Burada, 15 Nisan 1896 tarihinden itibaren, Genç Türklerin sultana karşı olan mücedelesiyle ilgili Fransız basınında çıkan yazılardan oluşan sekiz sayfalık bir ilaveyle Mîzan'ı çıkarmaya devam etmesi, imparatorluk dâhilindeki cemiyet üyelerine moral destek verdi.

Temmuz 1897'de sultan, Paris büyük elçiliği aracılığıyla, şahsına hakaret ettikleri gerekçesiyle **Meşveret**'in yayıncıları aleyhine bir dava açtırdı. Davalılar 9. Seine Mahkemesinde ifâde verdiler. 15 Ağustos tarihinde yapılan duruşmada, Clemenceau'nun ifadesini dinledikten sonra mahkemenin vermiş olduğu kararda, davacının lehine gibi görünen gerçekte ise sultana tokat atar mahiyette bir üslûpla deniliyor ki:

*Houillon Mahkemesi, Paris'te üç aydan beri yayınlamakta olan **Meşveret** isimli gazetenin sorumlu yayın müdürü aleyhine açılan davayı inceleyerek karara bağlamıştır:*

*Bu yazılarda **"yalancı, cellat, Allah'ın belası, kanlı kraliyet, hasta diktatör, Müslümanların yüz karası. sürüyü güden kurt ve Kızıl Sultan"** gibi sloganlarla sultanın şahsına hakaret edilmiştir.*

*Yukarıda sayılan suçları aynı zaman ve mekanda işlemiş olan Halil Ganem ve Ahmet Rıza, nın bu suçlara taraf olmaları, **Meşveret**'te yayınlanmış olan yazılardan kaynaklanmaktadır.*

Diğer taraftan davalıların herkesce bilenen dürüst yaşantıları, Fransa'dan sığınma hakkı temin etmiş olan Ahmet Rıza ve Halil Ganem'e karşı beslenen olumlu duygular ve onların Ermeni katliamından

duydukları öfke ve pişmanlık neticesinde suç unsuru olan yazılar kaleme almış olmalarının yanısıra Fransız basınında sultan aleyhine çıkmış olan öfkeli yazılar ve Fransız bakanlar kurulunun aynı konu üzerindeki tartışmaları, hafifletici sebepler olarak kabul edilmiş ve mahkeme; bütün bunlardan dolayı; suçlulardan her birini 16 Frank para cazasına mahkûm etmiştir. "(Loi Berenger)[42]

1896 Senesinin sonları itibariyle Paris ve Cenevre'de toplanmış olan Türklerin arasında Ishak Sükuti, Şerafettin Mağmumi, Selanikli Nâzım, Tunalı Hilmi, İbrahim Temo, Mithat Şükrü, Ali Zühdü, Çürüksulu Ahmet, ve daha başkaları da vardı. Aynı senenin sonlarına doğru Mısır Hükümeti Genç Türklerin Mısırdaki faaliyetlerinden rahatsız olmaya başlayınca, cemiyet merkezi, çalışmalarını Avrupa'ya taşıması için **Murat Beyi** uyardı. Oraya ayak basar basmaz da Ahmet Rıza muhaliflerini kendi tarafına çekmek sûretiyle Murat, üyelerin çoğunluğunu ele geçirdi.

Ahmet Rıza'nın arkadaşlarıyla devam eden sürtüşmesini zaman zaman dile getirmiştik. Aslında onun, cemiyetin temel prensiplerine bakışı neyse arkadaşlarına karşı tutumu da aynıydı. Onu başkalarından farklı kılan husûs ise; kendisinin ihtilâlciden ziyâde evrimci olmasıydı. Bu şu demekti: **Abdulhamid'in sahneden çekilmesini, Türk İmparatorluğu vatandaşlarının "Osmanlılaştırılmasını" ve 1876 anayasının yeniden yürürlüğe konmasını istemekte** arkadaşlarının yanındaydı. Amma

---

42. *Revue Occidentale*, ser bl. xv (Eylül 1897) s. 216-217

bunların şiddet yoluyla elde edilmesine, prensiplerini benimsediği ve işlerin bir düzen içinde gelişmesini öngören Pozitiv Doktrin mâni oluyordu. Onun, **"Comptist parti çizgisine"** bağlılığına bir de merkez komiteden emîr almama tutkusu ilave edilince, dışlanma denen olay kolayca oluşuyordu!

Ahmet Rıza'nın aksine Murat Bey pek revaçtaydı ve edebî çalışmaları, üyeler arasında kendisine büyük taraftar temin etmişti. Kendisinin ayrıca **İslâm Birliği(Pan-İslamist)** taraftarı olması da şöhretini daha da artırıyordu. En büyük emeli, dünya Müslümanlarının; halifenin önderliğinde düşman istilasından kurtulması ve büyük İslâm impatorluğunun[43] kurulmasıyla, çalışmalarının mükafatlandırıldığını görmek istemesiydi. Padişahı bu yola sevkedebilmenin hayâlleriyle yaşıyordu.

Serbest düşünceden yana olmakla öğünen Genç Türklerden hiç birisi, Murat'ın tasarladığı İslâm İmparatorluğunun halifeliğine lâyık olan kavmin Türkler olduğu hakkındaki ateşli konuşmalarına, itiraz edemiyordu. Böylece onun programı, milliyetçiler kadar ümmetçilere de uygun düşüyordu.

Bütün bu sebeplerden ötürü Murat, cemiyetin aslanı oldu ve Mısırdan avdetinin ardından İttihat ve Terakki Cemiyeti Cenevre Bölümünün başkanlığına getirildi.[44] Çürüksulu Ahmet ikinci başkan oldu. Mîzan Cenevre'de ve **Meşveret**'de Paris'te, cemiyetin organı olarak yayınlarına devam ettiler. Bu her iki

43. Fazlı Tung'un mektubu
44. Fazlı Tung'un mektubu

basın kuruluşu da, teorik olarak İstanbul'un kontrolu altında idiler. Yayınlanacak bütün yazılar Murat'ın ve ikinci derecede Ahmet Rıza'nın yetkili bulundukları **Avrupa Komitesinin** onayından geçiyordu.

Murat'ın Avrupa'ya gelişinden kısa bir süre sonra Mısır Hidivi Paris' ziyaretinde bulundu. Beraberinde Genç Türklerin Mısırdaki liderlerinden Dr. İsmail İbrâhim de bulunuyordu. Askerî Tıbbıyenin ilk mezunlarından olan İbrahim'e göre Mısır Hidivi, Genç Türk hareketine bu sıralarda sıcak bakıyordu.[45] Bununla beraber onların davalarını açıktan desteklemek yerine İsmail İbrâhim kanalıyla Murat ve Ahmet beylerle görüşmek istiyordu.

Hidivin, Pozitiv saplantısından dolayı Ahmet Rızadan soğuması fazla zaman almadı. Hidivin kendisini otel odasında kabul etmemesine kızan Murat'ın göstermiş olduğu şiddetli tepki ise ipleri tamamen kopardı. Neticede Abbas Hilmi cemiyetle olan ilişkilerini kesti ve hatta sultanın hafiyelerine, cemiyetin Mısırdaki kalıntılarını temizleme yetkisi verdi. Ve Murat'ın bu davranışından dolayı Dr. İsmail İbrâhim de cemiyetten ayrıldı.

Mayıs 1897'de cemiyetin merkezi İstanbul'dan Cenevre'ye nakledildi.[46] Tam bu sıralarda iki muhâlif grup arasındaki çatışma had safhaya ulaştı. 15

---

45. Dr. İsmail İbrahim'in Ahmet Temo'ya göndermiş olduğu 27 Ocak 1897 tarihli mektubu. Bu mektup, Temonun adı geçen eserinin 96-103 sahifelerinden izlenebilinir. Aynı mektup Inkılap tarihimiz İttihat ve Terakki adlı eserin 77-82 sahifelerinde de mevcuttur.
46. Akil Muhtar'ın mektubu

Mayıs'da **Meşveret** şu i'lânı yayınlıyordu: *"İttihat ve Terakki Komitesi, Murat Beyle Ahmet Çürüksulu'nun, yaz tatillerini geçirmek üzere Cenevre'ye gitmiş olduklarını* ***Meşveret*** *okuyucularına duyurmaktan şeref duyar!"*[47]

Mîzan Gazetesinin ertesi günkü baskısında Murat'ın istifa ettiği ve Ahmet Rıza'nın da İttihat ve Terakki Fırkasından ihrâç edildiği, haber veriliyordu.[48] Bütün bunlara rağmen Rıza **Meşveret**'in Türkçe nüshasını, bir sansür heyetinin gözetimi altında, yayınlamaya devam ediyordu.

Ahmet Rıza çalşmalarına devam etti. Hatası ne olursa olsun, Abdulhamid'e karşı başlattığı mücadeleyi terkedecek değildi. Cemiyet içinde aşağılanmasına sessiz kalacak da değildi. 4 Temmuz 1897 tarihli *La Patrie* gazetesi tarafından yapılan bir mülakatta o, cemiyet içinde bölünmeler olduğunu kabul ediyor ve bunun da, **kendisinin gayri Müslim Osmanlı tebasının haklarını savunmuş olmaktan kaynaklandığını, söylüyordu.**[49]

Bu mülakatın arkasından Mizan'ın sütünlarında öfkeli cevaplar görülmesinin haklı bir sebebi vardı: Hangi gruba dâhil olursa olsun Genç Türklerin tamamı, her çeşit dini hürriyetleri garanti altına almış

---

47. Fessch'ın ae, s. 338
48. Bu haberden anlaşıldığı kadarıyla Ahmet Rıza cemiyetten ayrılmamış sadece idâre komitesindeki görevinden uzaklaştırılmıştı. Çünkü 21 Haziran tarihli Mizan, Ahmet Rıza'nın Paris Komitesini Pozitiv cemiyetine bağlamak istediğini haber veriyordu.
49. Fesch'in bahsedilen eseri s. 338-340

olan 1876 Yasasının uygulanmasını istiyorlardı. Bu istek, imparatorluk tebası olan azınlıkların milliyetçilikle ilgili beyanlarını olumlu karşılamak ma'nâsında değildi ve Rıza'nın yazıları da aynı görüşü dile getiriyordu.

O dönemdeki Genç Türk felsefesini özetleyen faydalı bir broşür murat Bey tarafından 1897 Haziranında yayınlandı. Ona göre, **Sürgündeki Genç Türkler, Avrupalıların Türkler için uydurmuş oldukları, "barbarlar" ifadesinin doğru olmadığını anlatamamanın acısını yaşıyorlardı.** Adı geçen broşürde Murat, Osmanlı İmparatorluğundaki kötülüklerin iki kaynağı olduğunu ve bunlardan birincisi Abdulhamid isè diğerinin de Avrupanın büyük devletleri olduğunu, söylüyordu. İmparatorluğun hastalıklarının sorumlusu olarak gösterilmekte olan **İslâm dinini müdafaa ediyor ve fanatizmin İslamiyetten kaynaklanmadığını, söylüyordu.** Onun azınlık sorunlarını inceleyen aşağıdaki yazısı ise tipik bir Genç Türk mantığını göstermektedir:

Türkiyedeki Hristiyanlar sorunu, Osmanlı toprağında olgunlaşmış bir meyva değildir. Bu sorunun doğum yeri ecnebî büyük elçiliklerdir. Anlaşılması güç bir tesadüf! Şarkın Hristiyan azınlıkları, bu düzenbaz ve insancıl keşiften beri acı çekmektedirler.[50]

Ermenilerin durumuna geniş yer verilen Murat'ın yazısındaki genel hava, cemiyetindekindèn farklı değildir. Berlin Kongresine iştirak etmiş olan

50. Murat Bey, ae, 45-46

Ermeni delagasyonunun varlığını "affedilemez" bir hata olarak görmüş ve şunları yazmıştır:

Türkiyedeki genel reformların dışında özel bir Ermeni sorunu dile getirilemez ve getirilmemelidir. Bunun çok iyi bir sebebi varsa o da; bir Ermeni devletinin kurulmasını gerektiren, suni de olsa, tek bir geçerli nedenin olmayışıdır.

"Müşterek ata yurtlarının iyiliği için" yapmış olduğu işbirliği tekliflerinin tanınmış Ermeni Komitesi tarafından reddedilmiş olmasına işâret eden Murat, sözlerine devamla:

..."Böyle bir teklife yanaşmamış olmaları gayelerinin, müşterek ata yurdumuz olan bugünkü ve -şüphesiz- yarınki Türkiyenin de refah ve saadetinden tamamen farklı olduğunu göstermiştir. Onlar, şimdiki Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntıları arasından yeni bir Ermeni Devleti kurmak istemektedirler. Bu saplantıları, bu hastalıklı rüyaları kendilerini, Müslüman komşularının iyi niyetlerini bozmayı, sabırlarını taşırmayı amaç edinen cânî kararlar almaya zorlamıştır. Bu insanlar; Ermeni davasını gündeme çıkaran sinsi ve vahşi haraketlerin ve aldatmaca sanatının meşhur ustalarıdır ve ***maksatlarına doğru başarıyla ilerlemektedirler!***[51]

Ermeni komiteleriyle dostça yardımlaşmaya bir katkısı bulunmayan bu gibi ifadeler, ihtilâlci Ermenilerin, müşterek düşman olan Abdulhamid'e karşı olan mücadeleyi tek başlarına devam ettirmelerinin yolunu açtı.

---

51. Murat Bey, ae, s. 48

Murat, küçük kitabını, aşağıdaki parağraflarla özeteleyerek bitirmektedir:

1. İslâm Dini Osmanlı İmparatorluğunun bu hâle düşmesinin doğrudan sorumlusu olmadığı gibi onun yeniden toparlanmasının önünde bir engel de değildir.

2. Osmanlı nüfusu genç, çalışkan, duygulu ve sadık tır. Tek suçları başta bulunan idarecilere olan sadakatalarıdır ki, Doğu iklimlerininin fazilet kabul ettiği bu bağlılıktan ötürü halkı suçlamaya gerek yoktur.

3. Başta bulunan hanedan mensupları harem entrikaları ile za'fa uğramışsalar da tamamen de bozulmuş sayılmazlar. Parti reform programlarının yürürlüğe konmasıyla bu kişilerin takdirle yadedilen eski sağlıklı günlerine yeniden kavuşacaklardır.

Hanedanın imparatorluğun başında bulunması şarttır zîrâ onlarsız Türk egemenliğinin devam etmesi mümkün değildir.

4. Devlet dairelerinin hâli, âcil değişimi gerekli kılmaktadır. Bürokratların kötü şöhreti önce kendi cehaletlerinden ve sonra da sultanın idâre şeklinden kaynaklanmaktadır. Devlet dairelerinde çok farklı kişiler çalışmaktadırlar. Bu durumu ortadan kaldırmak ve sonra da bütün kesimlerin işbirliğiyle, düzeni ıslah etmek gerekmektedir.

5. İslahat hükümetinin saraydan gelebilecek müdâhalelere karşı yasaları korumak için sağlam bir parlemonto desteğine ihtiyacı vardır. Ayrıca bu destek, Osmanlı probleminin çözümünde kilit rolü de oynacaktır. Normal bir idâre tarzını yerleştirebilmek için gerekli olan insan ihtiyacı, şimdiki bürokratlar ara-

sından kolayca temin edilebilinir. Zîrâ yeterince dürüst, eğitimli insan mevcuttur. Adaletli ve çalışkan bir yönetim te'sîs edildiği takdirde Şarklılara mahsûs yeteneklerin hârikalar meydana getirdiği görülecektir.

6. Bu desteğe ilaveten kısmî basın hürriyetinin de yardımlarıyla mevcût kötülüklerle mücâdele edilecek, sarayın tekelinde bulunan hürriyetler cemiyete geri verilecektir. Böylece meşrû otoritelere gösterilen bağlılığın bir fazilet olduğu ve hatta çok büyük bir ayrıcalık olduğu, istisnalar dışında, yeniden görülecektir.

7. Meşrutî idâre için Türk milletinin olğunluğu tamdır. Mithat Paşa yasasının kuvvetler ayrılığını temel alması, mutlu bir yaklaşımdır.

8. Sultan Abdulhamid tahtta kaldığı müddetçe Osmanlı dünyası ve Avrupa, daha çok sıkıntılarla yaşamaktan kurtulamayacaktır.[52]

O dönemdeki Genç Türk zihniyeti yukarıdakı yazıda açıkca görülmektedir. Bu anlayışa göre, Osmanlı İmparatorluğunun önünde bulunan temel zorluklar görünmemezlikten gelinmekte, modern dünyayı karıştıran emperyalist güçlerden söz edilmemekte ve Sultan Abdulhamid, bütün sıkıntıların tek sebebi olarak gösterilmektedir. Sultanın tahttan indirilmesiyle ve kısa ömürlü Mithat Paşa yasasının yeniden yürürlüğe konmasıyla sorunların halledileceği temel alınmıştır. **Devletin temel taşının İslamiyet olduğu ve ülke bütünülüğünün devam etmesi için Osmanlı Hanedanının devam etmesinin gerekliliği üzerinde durulmaktadır.**

---

52. Murat Bey, ae, s. 58-59

Azınlıklardan kendi millî devletlerini kurma uğruna "Ata Yurtlarına" ihânet etmekten vaz geçmeleri istenmekte ve onlara, Abdulhamid sisteminin devam etmesinden başka bir ma'nâ ifâde etmeyen; Osmanlı'nın bir parçası olmaları teklif edilmektedir.

Bu türden bir anlayış şeklî, ilkel milliyetçilik, emparyalizm veya bir nevi dinî emparyalizm olarak da ifâde edilebilinir. Türk milliyetçiliğinin doğmak üzere bulunduğu bir zamanda, Avrupalı süper güçlerin Osmanlı Devletine karşı başlatmış oldukları müdâhalelere duyulan öfke ve toprak kaybetme korkusu, açıkca belli olmaktadır. Ermenilere ve diğer azınlıklara yönelik politikalarında Genç Türkler emperyalisttirler. Böylesine zıd düşüncelerden oluşan bir anlayışın tarihte berzerleri vardır. Bunun klâsik örneklerinden birisi Macarların durumudur: Tebası bulunan azınlıklara karşı koyu bir milliyetçilikle yaklaşıyor ve onları hor görüyorlardı. Bu durumu daha da karışık hâle getiren Türkler, İslâm Dinini de işin içine sokmakla, imparatorluğun sorunlarını çözülmesi imkânsız hâle dönüştürdüler!

Bundan dolayı Murat'ın bröşüründe ileri sürülmüş olan görüşler pek de süpriz olmamıştır. Çünkü O zamanların Türkiyesinde bir çeşit Orta Çağ şafağı yeni doğuyordu ve **"Avrupa'nın hasta adamının" dertlerine teşhis koyabilecek çapta adamlar yetiştirmesini beklemek mümkün değildi.**

Eski Balkan azınlıklar gibi bu Genç Türkler de, modern Avrupa devletlerinin en büyük özelliğinin **parlementer demokrasi** olduğunu, zannediyorlardı! Bu doğruysa, sıkıntılarının mantıkı çözümü meşrutî kral-

lıktan geçiyordu. Çağdaşları olan diğer aydınlar kadar bunları da suçlamaya gerek yoktu çünkü **onların anlayışına göre genel çerçeve çizildikten (anayasa hazırlandıktan) sonra sistemin her türlü sıkıntının üstesinden gelmesi, zor olmayacaktı!**

Murat'ın eserinden çıkarılabilecek en dikkate değer sonuç, sanki her kelimenin Ahmet Rıza tarafından yazılmış olduğu hissini vermiş olmasıdır.[53] Böylece her iki şahsın da aynı veya farklı zaman dilimleri arasında yazmış oldukları eserlerde birbirlerine ters düşen fikirler pek görülmemiştir. Önceki sayfalarda açıklanmış olan Genç Türkler arasındaki anlaşmazlıkların sebebi; cemiyetin temel hedefleri üzerindeki görüş farklılıklarından kaynaklanmıyordu.

Avrupadaki Türkler arasında bölünmelerin yaşandığı bir zamanda, imparatorluk dâhilindeki cemiyetler, ihtilâl hazırlıklarının anlaşılması üzerine yemiş oldukları darbenin etkilerinden henüz tam toparlanabilmiş değillerdi. **Amma Abdulhamid'e karşı başlatılmış olan mücadeleyi devam ettirmeye kararlı, pek çok askerî okul öğrencileri bulunuyordu.** Fazlı Tung, Mahir Sait Giritli Abdulhalim gibi öğrencilerin de arasında bulundukları Harbiye talebeleri, bir araya gelerek, bir zamanlar Fransızca öğretmenleri olan sürgündeki Çürüksulu Ahmet Beye bir mektup göndermiş ve davaları uğru-

53. Ahmet Rıza, *Tolerance Musulmane*, (Paris, 1897) adlı eserinde Rıza'da, tıpkı Murat gibi, İslamın hoşgörü dini olduğunu ve Osmanlı Hükümetinin de bu an'aneyi devam ettirdiğini, yazıyordu. Bu mektubun bir sûretini Carra de Vaux'un *Les Penseurs de l'slam*, c. 5, s159-161 de okudum.

na neler yapabileceklerini sormuşlardı. Bu mektubu, yabancı posta idarelerinden biri vasıtasıyla göndermeyi başardılar ve cevabı beklemeye başladılar.

Çok geçmeden Çürüksulu Ahmet Beyin cevabî mektubu geldi. Genç talebeleri vatanseverliklerinden ve azimlerinden dolayı tebrik ediyor ve İttihat Terakki Cemiyeti adına kendilerine, eski vatanseverlerden Süleyman Paşa anısına, **"Süleyman Paşa Komitesi"** kurmalarını, öneriyordu. Ve ayrıca, Askerî Akademi talebelerinin kurmuş oldukları **"Hüseyin Avni Komitesiyle"** tanışmalarını ve bu grubla işbirliği yapmalarını, tavsiye ediyordu.[54]

Fazlı Tung, Mahir Sait ve arkadaşlarının aşırı istekleri yeni bir tutuklama furyası başlattı. Avrupa ile yürütülen haberleşmenin sonucunda kurulmuş olan komitenin yeni üyelerinden bir kısmının, Çürüksulu Ahmet'in mektubundaki bâzı pasajları kanunsuzluk olarak algılamalarına rağmen, diğerleri onunla yazışmaya devam ettiler. Kısa bir müddet sonra da yeni komite üyelerinin tamamı tutuklanarak, Örfî İdare mahkemesinin merkezi, soğuk barakalardan oluşan **Taş Kışla** da hapsedildiler.[55] Yargı

---

54. Bu bilgiler Fazlı Tung'un mektubundan alınmıştır. Ayrıca Fesch'in eseri, s. 341'de konuyla ilgili olaylar anlatılmaktadır. Hüseyin Avni, Sultan Abdulazîz'in millî savunma bakanı ve Süleyman Paşa ise aynı dönemin Harbiye Mektebi müdürü idiler. Her ikisi de Sultan Abdulazîz'in öldürülmesi olayına karıştılar. (Her iki Paşanın da mason olmaları, üzerinde önemle durulması gereken bir hadisedir. Ter.)
55. **Taş Kışla**, cumhuriyet döneminde, İstanbul Teknik Üniversitesi bünyesine dâhil edilmiştir.

sıralarının kendilerine gelmesini bekleyen bu insanlar, bu korkunç barakalarda bir sırrı keşfettiler: Mektuplarını yabancı postahanelere (kendileri bu postahanelere gitmeye korkuyorlardı çünkü sultanın casusları oraya girip çıkanların listesini tutuyorlardı) götürmekle görevli olan Petro ismindeki tüccar, kârlı bir ticaret yapıyordu. Giden mektupları postaya vermeden önce ilgili devlet dairesine, sûret çıkarılmak üzere götürüyor ve sonra postaya veriyordu. Aynı şeyi gelen mektuplar için de yapıyordu.[56]

Askerî okullarda sürüp giden isyân hareketlerini kurutmak için şiddetli tedbirler alındı. Harbiye'nin iki sınıfı birden kapatıldı. Askerî Tıbbiye Okulu ise Haydar Paşa'ya nakledildi. Yine de cemiyetin kökü kazınamadı. Çünkü yediği her darbenin arkasından cemiyet üyeleri yeni bir azimle saflarını sıklaştırdılar ve Abdulhamid'e son dabeyi vuracakları ana kadar, yeniden yapılanmalarını devam ettirdiler.

Son darbeden yakayı kurtarabilmiş olan üyelerin yaralarını sarmaya devam ettikleri bir zamanda ortaya, bomba gibi bir haber düşmüştü: **Avrupadaki Genç Türkler, bir iki kişinin dışında, mücadeleden ansızın vaz geçmişlerdi! ...** Cemiyetin gözdesi olan Murat Beyin başını çektiği üyelerden bâzıları, bir gün öncesine kadar en çirkin suçlamalarda bulundukları adamın, Sultan Abdulhamid'in ayaklarını öpmek üzere, İstanbul Boğazlarına doğru yürüyüşe geçmişlerdi!

İnanılması güç bu darbenin ardından cemiyet bir

56. Fazlı Tung'un mektubu.

daha toparlanamadı. Abdulhamid'in saltanatı boyunca, biraraya gelmeye cesâret edemediler. Böylece, imparatorluk sınırları dâhilinde çıkartılan isyân haraketleri, uzun seneler boyunca sessizliklerini korudular.

1897 de başlamış olan Genç Türk isyânının çökertilmesi şerefi, sultanın mütemedi, Çerkes Ahmet Celadettin Paşaya aittir ve o, dedikodu lisanındaki adıyla "sultanın baş casusudur". Yurt dışında bulunan Genç Türkleri parçalamak uğrunda sultan her çareye baş vurdu. Yabancı devletlerin kendi lehinde kulak kabartacaklarını ümîd ettiği ve maksadına uygun düştüğü durumlarda, diplomatik kanalları nasıl kullandığını görmüştük. Sonraları paşa olacak olan, Paris sefiri Münir Beye, muhalifleri susturmak hususunda bu yolu takip etmesi, bildirilmiştir. **Sultanın ajanlarından bir kısmının üyeler arasında nifak çıkarmak maksadıyla, İttihat ve Terakki Cemiyetine sızmış olduklarını gösteren deliller mevcuttur.** Bu çabalara rağmen, Ahmet Celadettin Paşanın Avrupa'ya gönderildiği tarihe kadar kalıcı neticeler alınamamıştır.

Ahmet Rıza ile Murat arasındaki sürtüşmeler, hiç şüphe yok ki, sultanın işine yaramış ve Ahmet Celaddettin Paşanın işini kolaylaştırmıştır. Sultana karşı şiddetle yürüttüğü mücadeleye rağmen Genç Türkler arasındaki en zayıf halkanın Murat Bey olduğunu ve onun boyun eğmesi hâlinde taraftarlarının da kendisini takip edeceklerini anlamakta, Celadettin Paşa fazla gecikmedi.

İttihat Terakki'nin Avrupa kanadının silahlarını bıraktıkları ve yayınlarını durdurdukları doğru ise

de, Sultanın ödünler vereceği ve reformları gerçekleştireceği hususunda Celaddettin Paşanın garanti vermesi üzerine böyle hareket etmişlerdir. Konuyla ilgili anlaşmaya "sulh" adını vermişler ve taleplerinin karşılanmaması hâlinde, mücâdele hakkını saklı tuttuklarını belirten bir madde de ilave ettirmişlerdir.

Bu anlaşmaya rıza göstermiş olanlar, doğru şeyi yaptıkları inancıyla hareket etmişlerse de, davalarının bir kaç sene daha uzamasına neden olan yanlış değerlendirmelerinin mesuliyetinden de kurtulamamışlardır. Abdulhamid'in vaadlerinin hiç bir ma'nâ ifâde etmeyeceğini anlama basîreti gösteren, diğer hataları ne olursa olsun, Ahmet Rıza ve Halil Ganem gibi şahısların da tebrik edilmesi doğru olur.

Celadettin Paşa, Murat Beyi râzı etmek için bir takım kurnazlıklara baş vurdu. Sultan gibi büyük bir gurura sahip olan kimsenin karşısında Genç Türklerin, hiç bir başarı şansı bulunmadığını, söyledi. Sultanın reformları yapması gerektiğini anlamaya başladığını fakat, onun durumunda birisinin, kendisinin bu işi yapmaya mecbûr edildiği hissini verecek bir işe asla yanaşmayacağını, belirtti. Bu ifadelerin Murat'a mantıklı göründüğünü sezen Celadettin Paşa, kendisine yardımcı olabilmek için yetkisinin dışına çıkan birisinin edasıyla, konuştu. Elindeki kartı dikkatlice oynaması hâlinde her şeyin mümkün olabileceğini, mesela sultana hücûm etme yerine kendisine saygı gösterilmesinin ve nefsinin okşanmasının bunlardan biri olduğunu, belirtti.[57] Paşa, bu ikna edici konuş-

57. Bu bilgiler için Fazlı Tung'a teşekkür ediyorum.

malarını, Genç Türklerin mücadeleyi bırakması hâlinde sultanın bütün siyâsî mahkûmleri affedeceği, garantisiyle tamamladı. Aksi takdirde, cemiyetin tutuklu üyelerinin büyük çoğunluğu işkencelere maruz kalacaklardı.

Murat'a anlaşmaya doğru iten başka sebepler de vardı: **Bunların en önemlisi, bir İslâm İmparatorluğu kurma hayâliydi**. Celaddettin Paşa bu konuda da kendisine yardımcı olabilirdi amma bu arzusunun gerçekleşmesi için sultana yaklaşmaktan başka çâre olmadığını da, biliyordu. Onu derin düşüncelere salan bir başka şeyde, gazetesi Mizan'ın yayınından dolayı, pek çok kimsenin sürgüne gönderilmesine ve hapsedilmesine sebep olduğunu bilmesiydi. Özellikle en son tutuklama furyasından sonra oynanan oyunun çok pahalıya mâl olduğunu, ürettiği felaketlere karşılık girişimlerinin yeterli kazanç sağlayamadığını, görüyordu. Bütün bunlar yetmiyormuş bir de İstanbuldaki çocuklarını görme özlemi kendisini perişan ediyordu.[58]

Arkadaşlarından pek çoğu onu kararından vaz geçirmeye çalıştılar, hatta kendisini tehdîd bile ettiler, İstanbul komitesi de partiden ihrâç etti ise de o kararından dönmedi. Celadettin Paşa her türlü ihtiyacını karşılama teklifinde bulundu ise de Murat, yol parasını dostlarından borç almak sûretiyle karşıladı. Mizan'ın yayın hakkını satın almak istiyenleri reddeti ve böylece İstabul'a doğru yola çıktı.

---

58. Fazlı Tung, Murat'ın teslim olmasına neden olan sebepleri etraflıca incelemektedir.

7 Ağustos 1897 tarihli *L'Eclair* hikayeyi aşağıdaki şekilde duyuruyordu:

Abdulhamid'in tehdîd ederken blöf yapmadığını anlayan Genç Türk Partisinin şefleri, ne yapmaları gerektiği hususunda derin düşüncelere daldılar! Kararlaştırdıkları hususlar şunlardı:

Parti anlaşmaya evet diyecek amma silahlarını bırakmayacaklar.

Parti üyeleri, kendilerine teklif edilen tazminat paralarının tamamını reddettiler

Şahsına yapılmak istenen her türlü yardımı reddeden Murat Bey, anlaşmanın teminatı olarak yalnız başına İstanbul'a gidecek. Onun yaptığı fedakârlıklardan en yenisi de budur zîrâ çatışmalârın yeniden başlaması hâlinde cezasını hayatıyla ödeyecektir.

Sultan genel af i'lân edecek ve reformları çıkarmayı da garanti edecektir.

***Meşveret**'in direktörü Ahmet Rıza ise Pozitiv ve masonik düşüncelerinden dolayı partisinin güvenini yitirmiş olmasına rağmen; savaş alanının kumandanı olarak çalışmaya devam edecek.*[59]

Murat ve arkadaşlarının girişimlerini haklı gösterebilmek için pek çok gayretler sarfedilmiştir. Bunlardan birisi olan Fesch, Genç Türklerin içinde bulundukları ortamı sempati ile kaleme almıştır.

Genç Türkler ne istemişlerdir? Reform ve sürgündeki âsîler için genel af. İstedikleri bu şeyler kendilerine verileceğine dair sultan şeref sözü vermiştir. Bu teklifleri reddetmenin, kendi ceplerini doldurma

---

59. Fesch'ten naklen, ae, s. 343-344

arzularını gizleme mânâsına geleceğinden, kabul etmekten başka çâre yoktu.

Şeref sözünü yutmuş olmanın ayıbı sadece sultana aittir.[60]

Murat ve taraftarları bu üzücü gelişmelerden, teorik olarak, şereflerini kaybetmeden çıktılar ve batan gemiden kurtarabildikleri tek şey de bu oldu. Beri taraftan hemşehrilerinin hürmetini ve kendilerine olan güvenlerini kaybettiler. Geçmiş seneler boyunca ele geçirmiş oldukları mevzilerin tamamını kaybetmiş olduklarını da bu vesileyle öğrendiler. Aptal yerine konmuş olduklarını anlayanlardan bâzıları mücedeleye yeniden başladılarsa da, davalarına ve şereflerine vermiş oldukları zararın suçlusu olmaktan da kurtulamadılar.

Önceki sahifelerde de temas edildiği gibi, 1897 Anlaşmasının neticeleri; imparatorluk sınırları içindeki İttihat ve Terakki Cemiyetinin tamamen tahrîb edilmesi ve Genç Türk davasının bir kaç sene geciktirilmesi, olmuştur. Bu durum 1906 Senesine kadar devam etmiş ve cemiyetin yeniden yapılanması bu tarihten sonra başlıyabilmiştir.

Kendisi de bir Genç Türk olan Fehmi Janer, eski senelere döndüğü zaman, İstanbuldaki genel merkezin Murat'ın ihanetiyle kolayca yıkılabildiğini anlamakta zorluk çektiğini, ifâde etmiştir. Murat'ın boşluğunu doldurabilecek yetenekli başka kimseler da vardı buna rağmen olay İstanbul'da duyulduğu andan itibaren, bu büyük yapı, kâğıttan yapılmış bir ev gibi, darına dağın oluverdi.

---

60. ae, s, 344-345

Bu sorunun cevabı, belki de, halkın çoğunluğunun rüyası olan **yenilenmiş ve güçlenmiş bir Osmanlı İmparatorluğunun,** Murat'ın şahsı etrafında şekillenmiş olmasında aranabilir. Onun şahsına duyulan sevgi ve güvene lâyık olmadığı ortaya çıkınca, Cin çarpmışa döndüler: Beyinleri durdu, inançlarını kaybettiler ve ümitsizliğe kapıldılar. Şeref sözünün akademik tartışmaları onları ilgilendirmiyordu! Liderlerinin ihanetine uğradıklarına ve satılmış olduklarına inanıyorlardı, o kadar!

İnsanlardan başka türlü düşünmelerini bekliyemezdiniz. Çünkü geçmişteki çalışmaları göz önüne alındığında, Murat'ın böyle bir dönüş yapacağı kimsenin aklına gelmezdi.

Murat'ın çevresinde bulunanlar gidişatı düzeltmek için bir çaba sarfetmediler. Onun kararından dönmeyeceği anlaşılınca, omuzlarını sallayıp kendi işlerine baktılar. Onlardan bâzıları tahsillerine devam etmek maksadıyla Avrupa'da kalırken diğerleri Osmanlı elçiliklerindeki yeni makamlarına yerleştiler. Türk Ordusunda binbaşı olan **Çürüksulu Ahmet**, Belgrat'taki Türkiye askerî ateşeliğine tâyin edildi ve 1908 ihtilâline kadar bu vazifede kaldı. Yarbay olan **Şefik Bey'de** Viyana da aynı vazifeye getirildi ve ölüncüye kadar işine devam etti.

Galibiyet kusursuzdu, imparatorluğun içi kadar dışında da, sultanı rahatsız edecek bir olay kalmamıştı.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SÜRGÜNDEKİ GENÇ TÜRKLER - AHMET RIZA VE SABAHATTİN - OSMANLI LİBERALLER KONGRESİ - MUHALİFLER ARASINDAKİ SÜRTÜŞMELER!

1897 son baharındaki Genç Türk Hareketinin çökertilmesiyle, Abdulhamid'e karşı yürütülmekte olan mücadelede, Ahmet Rıza ve taraftarlarından başka kimse kalmamıştı. Celadettin Paşayla yapılan pazarlıklarda, sultana taviz vermemekte direnen **Meşveret** Grubu, Murat ve arkadaşları tarafından inatçı olarak damgalandılar.

Mücadeleye devam etmek isteyenlerin durumu Halil Ganem'in 9 Ağustos 1897 tarihli *L'Eclair*'de yayınlanan bir mektubuyla şöyle dile getirildi:

Bizler inatçı değiliz. Sultanın vaadlerine inanmadığımız gibi bize göndermeye devam ettiği aracılarına da inanmıyoruz. Biz, söz değil hareket bekliyoruz.

Daha önceleri yüzlerce defa söz verdiği amma yerine getirmediği reform vaadlerine kanmamızı kimse beklemesin.

Murat beyin affına sığınırım! Anlaşmaya kefil olarak kendisini sultana tutsak etmesi için hiç bir sebep yoktu. Hiç kimse kendisinden böyle bir fedakârlık beklemedi.

Partimizin programı herkesçe bilinmektedir. Sultanın bu programı benimsemesi hâlinde kendisine destek olur ve teşvîk ederdik ve mücedeleyi bu şartla bırakırdık. Çünkü ülkemizin istikbalini ancak bu yolla temin edebileceğimize bütün kalbimizle inanıyoruz. Bir kerre daha tekrarlarsak, vaadler bir şey değildir amma prensipler her şeydir![61]

Ahmet Rıza ve Ganem'in davranışlarının gerisindeki mantığı sorgulamak mümkün değildir ve gelişmeler de onların haklılığını isbât etmiştir. İttihat ve Terakki cemiyetinin ilk kurucularından ikisi olan **Ishak Suküti ve Abdullah Cevdet** (Tripolu'daki hapishaneden kaçmış ve sulh anlaşmasının imzalanacağı tarihte Avurupa'ya gelebilmişti) Abdulhamid'e güvenmenin hatâ olduğunu anlar anlamaz, Cenevre'de ***Osmanlı*** adıyla yeni bir gazete çıkarmaya başladılar. Gazetenin tanınmaya başlaması ve yeni muhalefet hareketinin organı olarak **Meşveret**'in yerini alacak duruma gelmesi üzerine, Tunalı Hilmi, Çerkes Mehmet Reşit ve Nuri Ahmet gibi tanınmış Genç Türkler yazı göndermeye başladılar.

Huzurunu kaçıran bu yeni tehlikeye karşı sultan, gerekli tedbirleri almakta gecikmedi. Büyük elçi

---

61. Bu mektup, Murat Beyin mücadeleyi niçin bıraktığını anlatan yazısından iki gün önce yazlmış olup Paul Fesch tarafından *Constantinople aux derniers Jours d'Abdul Hamid* adlı eserinde nakledilmiştir. s. 344

ve özel küryesi Münir Bey, yeni bir sulh anlaşması teklifiyle Suküti ve Cevdet'e yaklaştı. Buna göre Osmanlı Gazetesinin yayınına son verilmesi hâlinde sultan, Bingazi ve Fezzan' hapishanelerindeki siyâsî mahkûmları salıvermeyi vaad ediyor ve Munir Beyi' de bu konuda tam yetkili kılıyordu. Bingazi'deki şartların ne kadar kötü olduğunu kendi tecrübelerinden bilen Abdullah Cevdet, bu kasvetli kalenin duvarları arasında acılarla kıvranan yoldaşlarının ızdıraplarını hafifletebilmek için, elinden geleni yapmaya istekli göründüğü için, teklif olumlu karşılandı. 1899 senesinin ilk baharında Osmanlı Gazetesinin yayını durduruldu. Sultan sözünü tam olarak yerine getirmedi. Herne kadar mahpuslar serbest bırakıldılar isede, oradaki sürgün hayatlarına devam ettiler.[62]

Osmanlı'Gazetesinin çıkmasında katkıları bulunan Sükuti ve Cevdet ve diğerlerinin bu gayretleri takdirle karşılanmışsa da; bunlar da, Murat ve arkadaşlarının 1897'de düşmüş oldukları hatanın bir benzerini işlemekten da kurtulamadılar. 1900 Senesinde Ishak Sükuti Osmanlı Roma Büyük Elçiliğinde "Tıbbî Danışmanlığa" ve Abdullah Cevdet Viyana elçiliğinde benzer bir göreve getirildiler. Ve Tunalı Hilmi ise Madrid Büyük Elçiliğine sekreter olarak atandı.[63]

İshak Sükuti mücedeleye devam etti. Nuri Ahmet ve Edhem Ruhi, Osmanlı'nın yeniden yayınlan-

---

62. Fesch, *Constantinople aux derniers d'Abdul-Hamid*, s. 346
63. K. Sussheim, "Abd Allah- Djewdet", *Encyclopedi of İslam, Supplement* (1938), s. 56, Fesch, ae, s. 346

ması maksadıyla Londra'ya gitmeye karar verince Ishak Sükuti de yayın masraflarını karşılamayı kabul etti ve olaydan iki sene sonra San Remo'da ölünceye kadar; bu taahhütüne sadık kaldı.[64]

Abdullah Cevdet, Viyana'daki Türkiye büyük elçisi Mahmut Nedim Paşa ile yapmış olduğu bir tartışmanın sonunda, yeniden, Abdulhamid düşmanlarının arasına karışmışsa da; başlangıçta davası uğruna yapmış olduğu fedakârlığa rağmen sultandan örtülü bir rüşvet almış olmanın ayıbından asla kurtulamadı!...[65] 1899 Senesinin sonlarına kadar **Meşveret**, ümitsiz bir mücadeleye dönüşen davanın tek savunucusu olmaya devam etmiştir.[66]

Tam bu sıralarda Avrupanın dikkatlerini Genç Türk hareketine çeken, beklenmedik bir olay oldu: Sultanın kayın biraderi olan **Damat Mahmut Paşa**,

---

64. Akil Muhtar'ın 4 Mayıs 1941 tarihli mektubunda ifâde edildiğine göre Sükuti'nin ölümünden sonra *Osmanlı*, Prens Sabahattin'in yardımlarıyla bir müddet daha yayınlanmaya devam etmiş ve Londra ve Folkestone'da meydana gelen olumsuz koşullardan ötürü 1902 veya 1903 yıllarında kapanmıştır.
65. "Yirmi sene bu rüşvetin acısını çekmiş ve ancak hayatının son günlerine doğru onu unutabilmiştir. Abdulhamid ajanlarıyla yapmış olduğu bu anlaşmanın utancından ötürü siyâsî bir makam sahibi olmaya talip olmamıştır." -Süssheim, ae
66. Çeşitli çevrelerce yayınlamakta olan bir takım Hamit karşıtı yayınlar vardı ve bunlar belli grupları temsîl ediyordu. Bunlar arasında sadece **Meşveret**'in yayın hayatı cemiyetin kuruluşuyla başlamıştır. Cemiyetin kurucusu olan İbrâhim Temo'nun Romanya'da çıkardığı bir gazeteye ilaveten Mısır'da çıkan bir-iki gazete ve daha başkaları da varsa da; aralarında herhangi bir kordinasyon mevcût değildi.

oğulları Prens **Sabahattin ve Lütfullah'ı** da yanına alarak 1899'ın Aralık ayında memleketten kaçtı. Amiral Halil Paşa ve Sultan II. Mahmut'un kızından 1855 senesinde dünyaya gelmiş olan Damat Mahmut, orta derecede bir zekâ ve eğitim sahibiydi. Gençliğinde bir müddet Paris büyük Elçiliğinde çalışmış ve 1892 de adâlet bakanı olmuş ve sekiz ay bu görevde kalmıştı. Anayasayı yürürlüğe koyması hususunda sultanı bir çok defalar uyarmış ve bir sonuç alamayınca, kendisini Abdulhamid'in kolunun uzanamayacağı bir yere atmaya karar vermiş ve sultanın yolsuzluklarını bu yoldan dış dünyaya duyurabileceğini düşünmüştü.

Sultanın aldığı tedbirlerden ve beyanatlarından anlaşıldığı kadarıyla, kayın biraderin kaçması olayı onun en hassâs noktalarından birine dokunmuştu! O gün baş şehri terkedecek olan bütün trenlerin hareketleri tehir edildi, Edirne'ye kadar ulaşmış olan trenlerin aranması için bir alay asker görevlendirildi. Ve aynı gün, İstanbul'u terketmiş olan bir geminin Çanakkale'de durdurularak aranması, diplomatik bir skandala neden oldu.[67]

Sultanın yakalanması için her türlü tedbiri alacağını bilen Damat Mahmut, kaçma haberinin yayıldığı ilk gün, İstanbul'da bir evde saklandı ve o gece küçük bir motora binerek yol almakta olan bir Fransız gemisine bindi ve böylece tuzaktan kurtulmayı

---

67. The Cumpagnie des Messageries Maritimes şirketi, gemisinin aranmasından ötürü yüklü bir tazminat aldı. Fesch, ae, s. 35a.

başardı.[68] Kraliyet kaçağını taşımakta olan gemi, hiç bir engelle karşılaşmadan Çanakkaleyi geçti ve bir kaç gün sonra yolcularını Marsilya'da indirdi.

Bu arada Abdulhamid, kayın biraderinin yurda dönmesini temin etmek için çılgınca çalıştı. Damat Mahmut'un Fransa'ya ilticâ edeceğini tahmîn eden sultan, kayın biraderinin işlemiş olduğu bir sürü suçlardan yargılanmamak için ülkesini terkettiğini söylemesini buradaki temsilcisine bildirdi. Damat Paşaya isnâd edilen suçlar arasında karısının mücevherlerini çalmak, harem hizmetçilerinden birisini öldürmek ve Türk kanunlarına göre padişahın koruması altında bulunan iki büyük oğlunu, güç kullanmak sûretiyle kaçırmak da, vardı. Müracaatını daha da pekiştirmek maksadıyla sultanın Paris'teki temsilcisine verdiği talimatta, damat paşanın kaçmadan önce aklı dengesizlik belirtileri göstermiş olduğu iddiası da vardı. Bundan maksat damat paşanın cinayet zanlısı olarak iâde edilmesinin daha kolay olacağınının bilinmesiydi. Çünkü Sultan, Avrupalı siyasetçilerin kendisini sevmediklerinin de farkındaydı.

1 Ocak 1900 tarihli ***Meşveret*** Damat Mahmut Paşa ve iki oğlunun Fransaya geldiklerini şöyle bildiriyordu:

Marsilya' limanına yanaşan gemiden inenler arasında Yıldız Sarayının aklı dengesinin bozuk olduğunu i'lân ettiği Damat Mahmut Paşa da vardı. Paşanın ifâde edilenin aksine tam bir centilmen olduğu, aklı dengesinin mükkemmelliğinin yanı sıra çok

---

68. ae, s. 351-352, Denais, s. 45

kültürlü ve liberal bir tavır sergilediği, yayın kuruluşlarının temsilcileri tarafından da doğrulanmıştır!

Babalarıyla birlikte suçlanan iki çocuğun en genci 22 yaşında olup amcaları Abdulhamid'in uğursuz esaretinden kaynaklanan fanatik duygulardan ve gerici ön yargılardan kurtulmuş yiğit gençlerdir.[69]

Sultanın kaçak kayın biraderinin iâde edilmesiyle ilgili talebinin Fransız Hükümeti tarafından reddedilmesi üzerine Damat Mahmut, sultanın işbitiricileri tarafından kuşatma altına alındı. Paris'teki Osmanlı büyük elçisi Münir Bey devamlı ziyeretçilerin başında geliyordu arabulucuların piri olan Ahmet Celadettin Paşa Murat olayında göstermiş olduğu başarıyı burada da denemek istiyordu. Mısır Hidivi bile, hükümdârı yararına neler yapabileceğini anlamak için, Damat Paşayı ziyaretten geri kalmamıştı.[70]

Sultanın ve danışmanlarının düşüncelerine göre Damat Paşa, kendisini güvence altına aldıktan sonra pazarlık masasına oturmayı kolaylaştıracak eski bir Türk taktiğini kullanıyor ve neticenin yüklü miktarda tazminatla kapanacağını hesap ediyorlardı! Muhtemelen Ahmet Celadettin Paşa olması olduğu sanılan sultanın müşavirlerinden birisi, Paris seyahatine çıkmakta olan İstanbuldaki İsviçre Tütün Şirketinin müdürüne, Mahmut Paşayı İstanbul'a getirmeyi başarması hâlinde; ne dilerse verileceğini ifâde etmişti. Sultan tarafından yapılmış olan tekliflerin tümünü

---

69. Fesch, ae,
70. ae, s. 359. Hidiv, Haziran 1900 tarihinde İngiltere yolculuğuna çıkmıştı.

reddetmiş olmasının ardından Damat Paşanın samimiyeti anlaşılmış oldu.

Fransa'ya ayak basar basmaz Damat Mahmut'un yaptığı ilk şey, aşağıda naklettiğimiz pasajdan anlaşıldığı kadarıyla, şu edebî mektupu yazmak oldu:

Memleketimizin kutsal davası uğruna aralıksız sürdürmekte olduğunuz pek değerli hizmetlerinizin bütün Osmanlıların kalbindeki yerini kelimelerle izâh etmek mümkün değildir. Acı çekmekte olan Osmanlı insanlarına yeni bir hayat hazırlamak uğruna şahsını bile feda etmiş olmanın şerefi elbette sizindir. Etrafınızdaki sayısız güçlüklerin ortasında cesâret ve sebatınızı kaybetmemiş olmanız, her babayiğitin kârı değildir.

Gerçeği daha tam ifâde edebilmiş olmak için şunu da ilave etmeliyim ki, bir asırdan beri analar senin gibi bir yiğit doğurmamışlardır! Senin gibi adalet ve doğruya ödünsüz bağlı kimseler İstanbul'da, hele sultanın yakınlarında bulunmuş olsalardı, imparatorluğu esîr almış olan uğursuzlukların sefaletlerin hiç birisi mevcût olmayacaktı...[71]

Ahmet Rıza'nın cevabî mektubu gecikmedi. Atayurdunun hürriyet mücadelesine saltanat ailesinden birisinin katılmış olduğunu görmekten, partinin fevkalade memnun olduğunu ifadeyle diyordu ki:

---

71. Fesch, ae, s. 354 de 1 Ocak 1900 tarihli **Meşveret**'ten iktibâs ettiğine göre, Damat Mahmut ülkeyi terketmeden önce de Ahmet Rıza'ya parasal yardımda bulunuyordu. Başka kaynaklarda bu haberi doğrulayan bir bilgiye rastlamadım.

"Şahsımı ve mücâdele arkadaşlarımı en fazla menmun eden şey, bizlere duyulan sevginin çok tecrübeli, geniş ve liberal düşüncelere sahip eski bir bakandan gelmiş olmasıdır. Mektubunuz, Türkiye'yi felaketlere sürükleyen uğursuz rejime karşı sürdürmekte olduğumuz mücadelenin ne kadar isabetli olduğunun en çarpıcı delilidir.

Bundan böyle Abdulhamid yanlıları, reform taraftarlarının bir takım hayâlperest veya hasta şikayetçiler olduğunu, artık söylemeye cesaret edemeyeceklerdir. Sultanı, kendi kayın biraderinden daha iyi kim bilebilir ki? İmparatorluğun siyası ve iktisadi değerlendirmesini eski adâlet bakanından daha iyi kim yapabilir? Paşanın Sultana gönderilmek üzere kaleme aldığı mektubunda kendisi ve hükümeti hakkında neler düşündüğünü, bir kaç gün içinde göreceğiz.

Mahmut Paşanın bu cesur çıkışını Genç Türkiye Partisi ve onun üyeleri adına en mutlu bir gün olarak alkışlıyor ve atayurdunun mübârek davasına hizmet etmeye yemîn etmiş olan herkesin kalbinde derin yanıklar uyandıracağına inanıyoruz.[72]

Rıza'nın bahsettiği mektup 21 Ocak 1900 tarihinde sultana gönderildi. Mektupta Abdulhamid idaresinin bilinen hatalarının tümünün dile getirililmesinden sonra, Hamit rejimi suçlanıyordu. **Sultanın etrafını sarmış olan resmi görevlilerin "salaklar, aciz ihtiyarlar ve yalancı, rüşvetçi hainler olduğu"** belirtiliyor ve bunların vatansever kişileri sultandan uzakta tuttuklarına işâret edilerek;

---

72. Fesch, ae, s. 355

eğitimin, maliyenin ve donanmanın perişân hallerinin hükümetin çürümüşlüğünün en belirgin delili olduğu ifâde ediliyordu. Damat Mahmut sultanın şahsını hedef alacak olan suçlamalarını, henüz yedekte tutuyordu!

Abdulhamid'in Avrupalı kritikleri üzerinde damat paşa büyük bir avantaja sahipti: Kendisi bir Türk ve Müslümân olduğu kadar hanedanının da bir parçasıydı. Bu özelliklerinden ötürü onun hücûm sahası büyüktü ve o, yabancların ve azınlık mensubu Osmanlıların Türkleri kızdırmadan söylemeyeceği şeyleri rahatlıkla söyleyebiliyordu. Abdulhamid'in çifte mesuliyet sahibi olduğunu zîrâ onun sultan olmasının yanısıra dünya Müslümanlarının da halifesi bulunduğuna işâret eden damat Paşa, saldırılarında her iki makamı da hedef almış oluyordu! ...

"Bütün samimiyetimle şu hususu belirtmeliyim ki Efendim, hükümetinizin, Halifelikte bulunması gereken âdil ve doğru idâre sistemiyle bir benzerliği olmadığı gibi, Avrupai idâre şeklinin de dışında kalmaktadır. Olsa olsa binlerce sene önce yaşamış olan Firavunların idaresine benzemektedir."[73]

Aşağıdaki iktibaslarda görüleceği gibi Damat Paşanın tenkitleri çok acımasızdır:

"Bâzı despotik ve egoist krallar gibi siz majesteleriniz de XV. Louis'ın söylediği: ***Apres mei, le deluge*** *prensibine uygun davranış biçimini seçtiğiniz görülmektedir! Sadece şahsınızı düşünüyor ve kişisel haklarla ve insanî duygularla istediğiniz gibi oynu-*

---

73. Fesch, ae, s. 356

yorsunuz. İnsanların mutluluğu sizi pek ilgilendirmemekte ve 24 milyon insan bencil istekleriniz uğruna feda edilmektedir.

Ülkenin harabeye çevrilmesinin, bütün fenalıkların ve cinayetlerin baş sorumlusu sizsiniz. Akıttığınız kanlar; söndürdüğünüz ocaklar ve etrafa yaydığınız yalanlar baş döndürücüdür!..

Geçen sekiz sene boyunca bu hususlarda sizi uyarmaya çalıştım. İyi niyetlerimi ve sadakatimi takdîr etmediniz. İstanbul'da kaldığım sürece gerçekleri size anlatamayacağıma kani olduktan sonra, başında bulunduğunuz hükümetin tehlikelerini ve onu değiştirmenin yollarını milllete anlatmaya karar verdim.[74]

Damat Mahmut'un ülkeyi terketmesinden bir kaç ay sonra, imparatorluk dâhilinde çeşitli yüksek görevlerde bulunmuş, sultanın yakın çevresinden, **Arnavut İsmail Kemal Beyin** de firar etmesi, Abdulhamid'i fevkalade kızdırdı.

Yanına oğlunu da almış olan İsmail Kemal, Damat Paşanınkinden farklı bir metodla kaçmayı başardı: Sultanın kollarının ulaşamayacağı bir yere; İngiliz Büyük Elçiliğine sığındı!..

Hatıralarında anlattığına göre İsmail Kemal, ülkeyi terketme kararını, reformların uygulanması konusundaki gayretlerinden ve özellikle, Plowdiv'de haftalık olarak yayınlanan gazetesinde aynı konuyu

---

74. Mektubun tamamı Fesch'in eserinin 355-358. Sahiflerinde görülebilinir. Bunun kaba bir İngiliz tercümesi ise Vak'a tarafından 120-121 sahiflerde yayınlanmıştır.

ele almasından ötürü sultanın kendisinden şüphelenmeye başladığını anlaması üzerine, aldığını yazmaktadır.

Uyanık bir kişi olan Kemal Bey, sultanın kendisini Bingazi Genel Valisi tâyin etmesi ve kraliyet yatıyla hemen yola çıkması emrini vermesi üzerine, ülkeyi terketme zamanın gelmiş olduğunu anladı. Bingazi'ye sağ salim ulaşacağından emîn olmayınca İngiliz büyük elçisi Sir Nicolas O'Conor ile birlikte önceden hazırlanmış olan bir plan gereğince, Boğaz sularında demirli olan İngiliz yük gemisine bindi. Buradan İngiliz bayrağı taşıyan bir başka gemiye nakledildi ve 1 Mayıs 1900 günü Yunan limanına ulaştı! Hatıralarında, *"Ayrılacağım haberinin İstanbul'a yayılması üzerine rıhtımda (Yunan) beni görmeye ve saygılarını sunmaya gelen pek kimseyle karşılaştım" diye yazmaktadır.*

Yunanistanda bir müddet eğleşen **İsmail Kemal** Avrupa'ya geçti ve Brüksel'de oturmaya karar verdi. Bu şehirde hemşehrisi olan Faik Bey Konitsa ile bir anlaşma yaparak onun 1897'denberi çıkarmakta olduğu *Albania* adlı bir gazetenin yönetimini üzerine aldı. Kısa zamanda anlaşmazlığa düşen bu iki adamdan İsmail Kemal *La Salut de l'Albanie* ismiyle Arnavutça, Türkçe ve Yunanca lisanlarında yayın yapacak bir gazete çıkarmaya başladı.[75]

Tam bu sıralarda İsmail Kemal'e, maharetli Münir Bey tarafından sultanın bir teklifi getirildi: "Avrupanın temel kuruluşlarının incelenerek bir rapor hâ-

75. Story, s. 303

linde sunulması hâlinde Türkiye'de yapılacak reformlar için esas alınacağı" ifâde edilerek kendisinin de Umumi Büyük Elçi tâyin edileceği, bildirildi.[76] Bu kıyak teklifi reddeden İsmail Kemal, Mısır'da ve başka yerlerdeki Arnavutları ziyâret etmek üzere yola çıktı.

Yeni asrın(20. Asr) birinci veya ikinci senelerinde Genç Türk Hareketinin yeni bir hamle yaptığını ve 1897 de kaybetmiş olduğu mevzilerden bâzılarını ele geçirdiğini, görüyoruz. Bu kazanımların sadece İmparatorluk hâricindeki Genç türkler için geçerli olduğunu ve İstanbul'da kurulmuş olan eski cemiyetin yeniden faaliyete geçirilmesi konusunda hiç bir girişim bulunmadığına şahit oluyoruz.

Dışarıdaki Genç Türkler seslerini gâyet güzel duyuruyorlardı, bilhassa Damat Mahmut ve iki oğlunun aralarına katılmasından sonra durumları daha da kuvvetlenmişti. İmparatorluğun azınlık tebasından Paris, Brüksel ve Cenevre'de temsilcileri bulunmayan hiç kimse yoktu ve herbirinin, reformların yapılmasını veya kendi durumlarının düzeltilmesini isteyen yayın organları mevcuttu.

Osmanlı İmparatorluğunu oluşturan zengin azınlıklar arasında Ermeniler en saldırgan olanıydı. İyi organize olmuşlar ve soykırıma uğramalarından ötürü dünyanın sempatisini kazanmayı başarmışlardı. Taşnak ve Hınçak Ermeni komitelerinin kendi yayın oganlarına ilaveten ***Pro -Armenia*** adlı üç aylık bir derginin Ekim 1900 senesinde George Clemencau, Anatole Fransa,

---

76. ae,

Jean Jaures, Francis de Pressense ve E. de Roberty tarafından kurulmasıyla, Ermeni davası yeni bir dergiye kavuşmuş oldu.

Arnavutların Avrupa'da faaliyet hâlinde olduklarına işâret etmiştik. Faik Bey Konitza ile Derviş Hima'nın, Osmanlı İmparatorluğu şemşiyesi altında kurulacak bir otonom Arnavutluk idaresini gerçekleştirmek maksadıyla, **Albania** adlı gazeteyi çıkarmaya başladıklarını belirtmiştik.

Bu gazetenin, kuruluşundan bir kaç sene sonra Genç Türklere şiddetle hücûm etmeye başlanmasının arkasındaki sebep, gazetinin yöneticisi Faik Beyin -Derviş Hima'nin bir kaç sene sonra gazeteyle ilişiğini kesmesinin ardından- Sultan Abdulhamid'e hücûm yerine ona destek vermek sûretiyle maksatlarına daha kolay kavuşucaklarını, anlamış olmasıydı. İsmail Kemal Beyin *Albania*'yı devrelmaktan[77] vaz geçmesinin sebebi belki de, buydu.

Bir sene boyunca Albania Paris'in Genç Türklerinin *"un groupe d'adolescents ruses et naif"* olduklarını (ve daha ilginci) ve bunların çoğunluğunu *"jeunes dandys effemines"***(kadın kılıklı züppeler)** oluşturduğunu ve zavallı sultanın "günâh keçisi gibi Genç Türkler tarafından istismâr edildiğini" belirten yazılar yayınladı.[78] 1901 senesinin sonlarına kadar Faik Bey, *"şahsı görüşlerime göre, Ermeni katliamını*

77. Story, ae, s. 3036, Derviş Hima'nın 1901 senesi veya biraz daha öncesinden *Arnavutluk* isminde yeni bir gazeteyi Roma'da yayınlamaya başladığını görüyoruz.
78. ae, I (Aralık 1897) s. 130-131

samimiyetle tasdîk etmeyen tek bir Türk'e rastlamadım" gibi ifadelerle, Hamit aleyhdarı çeşitli gurupları bir araya getirmede ortaya çıkmış olan güçlükleri, daha da artırıyordu.[79]

Kürtlere gelince: 1840 senesinde Abdul Mecit'e teslim oluncaya kadar senelerce Türklerle mücâdele etmiş olan ve tanınmış bir Kürt liderinin de oğlu bulunan **Abdürrahman Bederhan**, Londra'da **Kürdistan** isminde bir gazete çıkarmaya başladı ve **Osmanlı'**nın yayınlanmasına da yardımcı oldu.[80]

Abdullah Cevdet ve Ishak Sükuti'nin de aralarında bulunduğu bir kısım Kürtler, başındanberi Genç Türk Hareketinin içinde bulunmuşlarsa da bunlar kendilerini Kürt'ten ziyâde *Türk*, en azından, Osmanlı kabul etmişlerdi. Müslümanlar arasındaki milliyetçilik anlayışı, Hristiyan azınlıklardan daha geç başladı.

Araplara gelince zikretmeye değer tek faaliyetin **Emîr Emîn Arslan'nın** başkanlığındaki **"Turco-Syrian Reform Committee"** adlı kuruluş tarafından yürütüldüğünü, görüyoruz. Pek de yeni olmayan bu teşkilatın mensupları, imparatorluğun bir parçası olmaya devam edeceklerdi amma daha rahat bir hayat temin edeceğini düşündükleri reformların yapılmasında da ısrarlı olacaklardı. Bunun dışında, gerçek anlamda, milliyetçi bir görüşe sahip değillerdi. Kendisi

---

79. ae, V (Ekim 1901) s. 166
80. 1902'deki Genç Türk Kongresine katılmış olan Bederhan, sultanın temsilcisinin bastırması üzerine 1904 de gazetenin yayınına son vermiştir. Türkiyenin doğusundaki Ermeni isyânlarını bastıran oğlu Osman Paşayı 1900 senesinde evlatlıktan reddetmiştir!

Suriyeli Bir Hristiyan olan Halil Ganem'in Genç Tür hareketine olan bağlılığını ise kimse sorgulamadı.

Bir sürü cemiyetin ve onların yayın organlarının faaliyet gösterdiği böyle bir zamanda ve Avrupa devletlerinin bilenen tutumları karşısında, Türkler hariç, bütün azınlıkların birer hâmîsi bulunduğu kanaatininin Genç Türkler arasında yayılmış olmasına şaşmamak gerekir. Sultan Hamit'in baskısından diğer azınlıklar kadar Türklerin de zarar görmesine rağmen; hiç kimsenin Türklerin yanında yer almamış olmasından Ahmet Rıza, şöyle yakınmaktadır:

Konsolosluk görevlilerinin, yabancı okulların ve misyonerlerin, Kapitilasyonların arkasına sığınmak sûretiyle; Ermeni ve Bulgar çetelerine sağladıkları çeşitli silahların, propaganda merkezlerinin ve barınma imkânlarının hiç birisi Türklere lâyık görülmemiştir! Türklerin tutuklanması ve mahkûm edilmesi hâlinde Rus Çarının kılı bile kıpırdamamaktadır! Osmanlı Bankasını ele geçiren Ermenilere yapıldığı gibi Rus Elçilik mensuplarının sağlamış oldukları güvenli geçişin ve bir gemiye bindirilişin hiç birisi Türkler için geçerli olmamamaktadır!...[81]

Şüphe yok ki Ahmet Rıza'nın sözlerinde büyük bir gerçek payı vardır. Azınlıkların ve özellikle Hristiyan olanların Abdulhamid idaresinden menmun oldukları söylenemezse de Türklerin durumu da bunlardan farklı değildi. Sir Harry Luke'nin ifadesiyle

---

81. *Revue Occidentale, sec*, ser, xxvii (Ocak 1903) Rıza burada çıkan yazısında 1896 Ağustosunda Osmanlı Bankasını ele geçirmiş olan İhtilâlci Taşnak çetelerine değinmiştir. Bakınız: Langer: *Diplomacy of Imperialism*. s. 322ff

Türklerin durumu şöyledir:

Rumlara, Bulgarlara, Sırplara, Ermenilere ve Romanyalılara sağlanan yabancı desteklerin hiç birisi Türklere kadar uzanmamıştır. Belki de onlar diğerleri gibi merhamet tellallığı yapmadılar! Bu durumun suçlusu kendileridir çünkü Türkler diğer azınlıklar gibi padişahın zulmüne karşı gelmemişler ve dışarıdan bakanlarda bu insanları hükümetlerinin soygun ve cinayetlerine ortak yapmışlardır.

İdealleri ve hedefleri farklı da olsa sultanı devirme konusunda birleşmesi umulan çeşitli kuruluşları bir araya getirmek ve çalışmalarını koordine etmek için bâzı girişimlerin olması gerekirdi. Bu görevin üstesinden gelmesi düşünülen şâhıs ise, nazarî olarak, menfaat çatışmalarının dışında ve üstünde olması dolayısiyle Damat Mahmut Paşaydı. Bu şahıs ise, 1903 yılında ölümüyle neticelenecek bir hastalıkla pençeleşiyordu. Bu durumda gözler oğullarına çevrildi ve özellikle henüz yirmisinde, kendine özel düşünceler geliştirmekte olan, Sabahattin'in üzerinde durulmaktaydı. Böylece Sabahattin ve Lütfullah'in imzalarını taşıyan ve Türkiye'de adâlet ve hürriyeti te'sîs etmenin yollarını aramak üzere bir kongre toplanacağını duyuran bir *"Appel General aux Ottomans" (Osmanlılara hitaben bir mektup),* o sıralarda ziyarette bulundukları Mısır'dan gönderildi.[82]

---

82. Bu mektubun tam metni Fesch'in, bahsedilen eserinin 365-367'nci sahifelerinden okunabilir. Bu davetiyenin Mısırdan gönderilmesinin sebebi ise kraliyet ailesine mensup bir kaçağı barındırmaktan çekinen Batılı devletlerin istekleri üzerine devamlı ikametlerini değiştirmek zorunda kalmış olmalarıdır.

Davetiye herkesce olumlu karşılandı ve **"Osmanlı Liberalleri Kongresi"**nin 4-9 Şubat 1902 tarihinde Paris'te toplanmasına karar verildi. Abdulhamid'in talebi üzerine Fransız iç işleri bakanlığının bu kongrenin yapılmasına müsaade etmemesi üzerine, toplantının Fransız sempatizan M. Lefevre-Pontalis'in malikhanesinde yapılması uygun görüldü. Kongre başlamadan önce yasal engelin kaldırılmış olmasına rağmen Liberallerin birinci toplantısı adı geçen evde yapıldı ve ikinci kongre ise Sabahattinin evinde toplandı.

Türkleri, Arapları, Arnavutları Yunan, Bulgar, kürt ve Ermenileri temsilen 47 delege kongreye katıldılar. **Bu delegelerin üzerinde anlaşabildikleri tek madde, Abdulhamid'in tahttan indirilmesiydi.** Sabahattin'in hatası ise yıkılmakta olan bu imparatorluğun vatandaşı bulunan, değişik ırklara mensup bu insanlar arasında bir bağlılık bulunduğunu, zannetmesiydi.

Delegelerin temsîl ettiği teşkîlatlar ise, sultanın indirilerek Osmanlı sülalesinden bir başkasının padişah yapılmasından çok daha fazla şeyler istemelerine rağmen yine de, Abdulhamid'in hallinin, doğru yolda atılmış ilk adım olacağını kabul ediyorlardı. Bu kongrenin elde tutulur bir iş başaracağından, ancak çok iyimser kimseler emîn olabilirdi. Kongrenin su yüzüne çıkardığı enterasan bir olay ise, kapışmaların Türk ve azınlık delegelerinden ziyâde değişik Türk gurupları arasında çıkmış olmasıydı! ...

Kongre, çoğunluk reyleriyle başkanlığa seçilmiş

olan Sabahattin'in bir konuşmasıyla açıldı[83] Ve sözlerine, imparatorluk tebası azınlıklara karşı uygulanmakta olan eski devlet politikasının şimdiki rejim tarafından büyük ölçüde değiştirilmiş olduğunu belirterek başladı. Bunu söylerken de Türk halkıyla hükümet arasındaki farklılığa işaretle:

Şurası iyice anlaşılmalıdır ki, imparatorluk nüfusunun çoğunluğunu teşkîl eden Türkler, Müslim veya Gayri Müslim farkı gözetilmeden, herkese eşit haklar verilmesini istemektedir. Ayrıca, kuruluşundan bu yana Osmanlı padişahları azınlıkların din, dil, ve törelerine saygı göstermekten bir an bile geri kalmamıştır.

Tekrarlıyoruz: ülkemizde uygulanmasını istediğimiz ve bütün gücümüzle gerçekleşmesine çalıştığımız reformları, hiç kimseyi dışlamadan, belli bir zümre ve belli din adına değil de; istisnasız herkes için istiyoruz...[84]

Prens Sabahattin'in asîl duygularına alkışlarla karşılık veren delegeler çalışmalarının sonunda aşağıdaki bildiriyi açıkladılar:

1. İmparatorluğun kötü yönetilmesinin yegâne suçlusu olarak beşeriyetin nefretini kazanmış ve yirmi beş yıldır devam eden rejimle, Osmanlı vatandaşları arasında dayanışma olduğu iddialarını bütünüyle reddediyoruz.

---

83. *Pro-Armenia*, II (25 Şubat 1902) göre başkan yardımcılıklarına Yunan Sathas ile Ermeni Sissian getirildiler.
84. Fesch, ae, s. 367-368, *Congres des Libirauz ottomans* ismiyle kapanışta yayınlanmış olan kongre beyannamesinden alınmıştır.

2. İmparatorluğun farklı din ve ırklara mensup vatandaşları arasında, hiç bir ayırım yapılmaksızın, bir sulh anlaşması yapılmasını istiyoruz. Pâdişah fermanıyla i'lân edilecek ve uluslar, arası anlaşmalarla garanti altına alınacak bu sözleşme, mahalli idarelerde görev alma haklarını güvence altına alacak, vazife ve mesuliyetler bakımından herkesi eşit sorumluluk altında bulunduracak ve farklı azınlıklar arasındaki birlik ve beraberliğin yegâne güvencesi olan Osmanlı Hanedanına sadâkat ve doğrulukla hizmet etmeyi temin edecektir.

3. Şartlar ne olursa olsun kendimizi Osmanlı vatandaşlarının arzularını karşılamaya adıyoruz ve vatanseverlerin şu üç gayenin gerçekleşmesine yardımcı olmalarını istiyoruz: A) Osmanlı İmparatorluğunun bölünmez bütünlüğünün devam ettirilmesi, B) İlerlemenin temel şartı olan sulh ve asayişin yeniden kurulması. C) İmparatorluğun yasalarına uyulması ve özellikle, keyfi uygulamalara karşı genel reform hükümlerinin tatbik edilmesi ve Osmanlıların siyâsî hak hürriyetlerinin yegâne dayanağı olan 1876 Yasasına, hürmet edilmesi.

4. Beynelmilel anlaşmalara ve özellikle, Berlin Anlaşmasının Türkiye hudutları dâhilinde asayişle ilgili maddelerinin İmparatorluğun bütün eyaletlerinde uygulanması gerektiği hususundaki kesin kanaatimizi i'lân ederiz.[85]

Eski İttihat ve Terakki cemiyetinin mağrûr men-

85. Fesch, ae, s. 368-370 ve Denais, ae, s. 40'da bu kararın tam metnini bulabilirsiniz.

suplarından, eski nesil Genç Türklerden bâzıları kongreye katıldılar ve kalabalık bir "Osmanlı "grubunun arasında Türk olarak azınlıkta kalmış olmaktan ve "Osmanlı" nın neyi ifâde ettiği konusundaki fikir karmaşasından pek menmun kalmadılar. Bu durumları uzun sürmedi çünkü yukarıdaki bildirinin yayınlanmasının ardından derin bir nefes aldılar. Çünkü karar metinleri kendi prensipleriyle örtüşüyordu özellikle de Halil Ganem'in başkanlığını yaptığı hazırlık toplantısında kaleme alınmış olan üçüncü parağraf kendilerini menmun etmişti.[86]

Dördüncü maddenin bâzı azınlık temsilcilerinin ısrarıyla metne dâhil edildiği ve bu durumun, Ahmet Rıza taraftarlarınca hayra alamet sayılmadığı fakat genel ifadelerle ele alındığı için de, mücadeleye değmez olduğuna karar verildi.

Yukarıdaki taslak metnini onaylamak üzere kongre delegeleri toplandığı zaman, Rıza-Ganem taraftalarının korktukları başlarına geldi. Delegelerden birisinin ifadesiyle: "programın içine yerleştirilmiş olan bir mayın su yüzüne çıkıvermişti!" Bu mayın, Osmanlı İmparatorluğunun baskı altında tutulan vatandaşları adına Avrupalı devletlerin harekete geçmesini talep eden bir delegenin, ilave bir madde olarak karara dâhil edilmesini istemesiyle ortaya çıktı. Ahmet Rıza ve taraftarlarının şiddetli itirazla-

86. Karl Blind, "*Prorogued Turkish Parliament*", North american Review, clxxv (Haziran 1902) s. 44 de Blind, "tıpkı Fesch Denais'in sabahattin'in destekcisi oldukları gibi, Ganem'de Ahmet Rıza'yı kolluyordu." demektedir.

rına rağmen teklif kabul edildi ve "sonuç bölümü" olarak kongre bildirisine ilave edildi:

Anlaşma maddelerinden birincisinde öngörülen prensiplerin uygulanmasını temin etmek için 1856 Paris ve 1878 Berlin Anlaşmalarına imza koymuş olan devletlere müracaat edilerek, Türkiye dâhilinde asayişin sağlanmasını içeren maddelerin yürürlüğe konmasını ve adı geçen anlaşmaların diğer maddelerinin de aynı şekilde imparatorluğun bütün vilayetlerinde, herkesin yararına olacak şekilde, uygulanmasını sağlamaları konusundaki mânevî mesuliyetlerini yerine getirmelerini istemekle vazifeli "Daimi bir Komitenin" kurulması.[87]

Çoğunluğun kararına îtirâz ettiğinden dolayı Ahmet Rıza, bir kerre daha, dik kafalılıkla ve domuz başlılıkla suçlanınca o da silahına sarıldı. Kongre kararına aşağıdaki metni koydurmayı başardı:

Osmanlı unsurları arasında bir kaynaşma doğurma ve bu birlikten herkesin istifade etmesi ümidiyle kongreye katıldık. Böylesine haklı bir istekte sukûti hayâle uğradığımızı üzüntüyle, ifâde etmek isteriz.

Kongre çoğunluğunun kanaatine göre Türkiye'de reformların hayata geçirilmesinin şartı, mecburen, yabancı devletlere baş vurmaktan geçmektedir! Bu istek, de Avrupa Devletlerinin şefkatli müdâhalesi şeklinde ifâde edilmiştir! Azınlıkta kalan bizlerin görüşüne göre adı geçen devletler sadece kendi çıkarları doğrultusunda hareket etmişlerdir ve onların çıkarları da bizimkilerle hep ters düşmüştür. Osmanlı İmpa-

87. Fesch, ae, s. 370

ratorluğunun bağımsızlığını zedeleyen her türlü girişimi toptan reddediyoruz.

Şunu da belirtelim ki, tanıtılmak istendiğimiz gibi, bizler Avrupa düşmanı değiliz. Tam tersine, ilmî gelişmeleri ve sosyal kurumları başta olmak üzere Batı medeniyetinin ülkemizde yayılmasını istemek temel prensiplerimizden biridir. Batı yolunda ilerliyoruz, onların işlerimize karışmamasını istememekle de, kendilerinin baş tâcı ettikleri bir prensibin, vatanseverlik duygumuzun gereğini yerine getiriyoruz...[88]

Muhalifler Ahmet Rıza'dan ibaret değildi. Çok iyi teşkilatlanmış ve kesin gayeleri olan Ermeni Komitelerinin temsilcileri de kendi maksatları uğrunda kongreye katılmışlardı. Elverdiği ölçüde kongreyi kullanmak üzere hazırlıklı gelmişlerdi ve işlerin ters gitmesi hâlinde kendi prensiplerinden hiç birisini çoğunluğun arzusuna terketmek niyetinde değillerdi. Ermeni delegelerinin taleplerini açıklaması sırasında bu husûs ortaya çıkıverdi.

1. Ermeni Komitesi, mevcut rejimi değiştirme konusunda Osmanlı Liberalleri ile işbirliğine hazırdır.

2. Bunun hâricindeki işlerde Ermeni Komitesi kendi yoluna devam edecektir. Müşterek hareketin sadece mevcût rejimle ilgili olduğu ve ***Türkiyenin toprak bütünlüğüne karşı olmadığı hususu iyice anlaşılmalıdır.***

3. Ermeni Komitesinin özel davası, Berlin Anlaşmasının 61. maddesi ile 11 Mayıs 1895 tarihli özel Beyanname hükümlerinin ve Ermeni komitesinin diplo-

88. Fesch, ae, s. 372-373

matik kanallarla Fransız Hükümetine ulaştırmış olduğu mektupta belirtilmiş olan isteklerin derhal uygulanmaya konulmasını talep etmekle ilgilidir.[89]

Gerçekci davranışlarından dolayı Ermenileri suçlamak doğru olmaz. Ne istediklerini biliyorlardı ve isteklerini, ne olduğu konusunda en küçük bir şüpheye yer bırakmadan, bildirilerinde açıkladılar. Ermenilerin bu tutumunun Sabahattin ve diğer bâzı delegeler üzerinde uyandırmış olduğu tepkileri anlamak pek de kolay değildir. Çünkü **Ermeniler başından beri kongrenin kararlarına uymayacaklarını** ve bu toplantının esas gayesi olan Abdulhamid rejimin ortadan kaldırılmasının da buna dâhil olduğunu açıkladıktan sonra. Ermenilerin "Osmanlı biraderleri" ile birlikte oldukları tek husûs, Ahmet Rıza'nın kongreyle kapışmasına neden olan şeydi-yâni, **yabancı devletleri davet meselesiydi**. Bu politikanın baş aktörü olan Sabahattin, bu meselenin diğerlerini bastırdığını hissetmesi üzerine, Ermenileri okşamış ve sadece bu maddeye îtirâz eden Ahmet Rıza grubunu da tenkit etmişti!...[90]

---

89. Fesch, ae, s. 370-371, Pro Armenia, II, (25 Şubat 1902) s. 49 da belirtildiğine göre: 11 Mayıs 1895 tarihli memorondum ve eki, Ermenilerin yoğun olarak yaşadıkları altı vilayette yapılacak olan reformlarla ilgilidir. Ermeniler bu bölgede yapılacak reformla "büyük imtiyazlara kavuşacaklar ve ileride kurmayı düşündükleri Ermeni Krallığının tohumunu atmış olacaklardı" ki Rusya'nın buna rıza göstermesi mümkün değildi." Langer, ae, I, 163

90. Bkz. Fesch, s. 327 ve Denais, s. 4 ve B İlavesi. Bu iki yazarın Sabahattin'inin yakın dostları olmaları nedeniyle onun fikirlerine sıcak baktıkları doğrudur. Bundan dolayı Fesch

Bu gelişmelerin ardından açıklanan kongre bildirisinin enterasan özellikleri bulunmaktadır:

2 Şubat'ta, Paris'te toplanmış olan Osmanlı İmparatorluğu halkının temsilcileri, Türkiyedeki mevcût rejimi protesto eden yukarıdaki bildiriyi de göz önüne alarak:

Aşağıdaki maddelerde belirtilen hususların mesuliyetini üzerine almıştır:

1. Şimdiki hükümet şekline son verilerek, hürriyet ve adalete dayanan bir yönetimi işbaşına getirmek sûretiyle, Anayasanın yeniden yürürlüğe konmasını temin etmek.

2. Avrupalı devletlere baş vurarak Babı Âli ile yapmış oldukları anlaşma maddelerinin, imparatorluğun bütün eyaletlerinin istifade edeceği bir şekilde, uygulanmasının kendi vazifelerinin gereği olduğu kadar beşeriyetin de faydasına olacağını, hatırlatmak!

3. Şimdiki rejimin Anayasal bir idâreye dönüştürülmesi çabalarının henüz erken olduğunu ve menfaatlerine uygun düşmeyeceğini belirterek bu çalışmalara katılamayacaklarını Ermeniler i'lân etmiştir. Kongreye katılmış olan Osmanlı üyeleriyle, onlarla birlikte hareket eden Rûm ve Arnavutların çoğunluğu teşkîl etmiş olmalarının, çekmekte oldukları sıkıntıları en iyi şekilde gidermenin yollarını bulmaktan Ermenileri alıkoyamayacağını, ifâde etmişlerdir.

---

isminin Sabahattin'inin takma adı olduğunu söyleyenler bile olmuşsa da, gerçek olan şey ise Fesch'in eserini Fazlı Tung tarafından temin edilen bilgilere göre yazmış olmasıdır.

Birincisi: *Bütün vilayetlerde ve özellikle yaşamakta oldukları eyaletlerin yönetiminde Ermenilerin vazife almalarının en tâbiî hakları olduğu,*

İkincisi: Merkezi hükümetin liberal prensipler üzerine yeniden kurulması, azınlık haklarının en iyi şekilde korunmasını temin edeceği gibi eyalet idarelerinin normal çalışması da imparatorluğun başka vatandaşlarına tanınan hakların aynısını Ermenilere de sağlıyacaktır.[91]

Osmanlı Liberalleri Kongresi tarafından yayınlanmış olan bir sürü beyannamelerin, sonuç bildirilerinin, karar metinlerinin, beyanatların ve karşılıklı suçlamaların gösterdiği gibi, bir takım muhâlif güçler faaliyet hâlindedirler. İmparatorluğun azınlık mensupları yabancı devletleri davet etmekle bir şey kaybetmeyeceklerini bildikleri için bu görüşe destek vermişlerdir. Ermenilerin öncülüğünü yaptığı Hristiyan azınlıklar, Türk ve Müslümân olan Hanedan mensuplarına sadakatten uzaktırlar ve ileride yapılacak bir anayasa değişikliğinin de Hristiyan unsurların nankörlüklerini ortadan kaldırma ihtimali de yoktur.

Müslümân olan Arnavutlar gibi diğer Müslümân azınlıkların da milliyetçilik fırtınasına henüz tutuldukları bir zamanda bağımsızlık istemekte acele etmemeleri, Hristiyanlardan daha iyi bir muâmele görmekte olmalarından kaynaklanmıştır. Bu türden çifte sadakatin İsmail Kemal Bey gibi kimselerde çok görülmesinin nedeni Abdulhamid'in Arnavutları devlet dairelerinde çalıştırmış olmasında aranmalıdır.

---

91. Fesch, ae, s. 371-372

Bu belirsizliklerin orta yerinde duran adam ise Sabahattin'di ve o, Osmanlıyı oluşturan milliyetlerin kendilerini idâre etmede serbest olacakları ve bu farklı unsurları bira arada tutan gücün ise Osmanlı Hanedanı olmasını gerektiren, Bir Konfederasyon fikri üzerinde çalışıyordu. Müfritlerin diğer kutbu ise Ahmet Rıza ve arkadaşlarıydı. Onlar, bütün kötülüklerin kaynağının şimdiki sultan olduğunu, Osmanlı Hanedenanından bir başka şahsın padişah yapılmasıyla ve askıya alınmış olan 1878 Yasasının yeniden uygulanmaya konulmasıyla işlerin düzeleceğine inanan milliyetçileri temsîl ediyorlardı. Bunların anlayışına göre yeni sultanın aynı zamanda halîfe olması öngörüldüğünden, Hristiyan azınlıkların böyle bir sistem altında eşit muâmele göremesi olanaksızdı.

Bu, yeni bir görüş değildi. Genç Türklere sırt çevirinceye kadar Murat Bey, 1897 denberi bu görüşü dile getirmiş ve **Ahmet Rıza, Türkiyedeki bütün kötülüklerin temelinde Avrupalı Devletlerin bulunduğu**[92] teziyle birlikte bu hususta da Murat'ın düşüncelerini paylaşmıştı.

Karşıt güçlerin kapıştıkları bir kogrede anlaşmamazlıkların olmaması düşünülemezdi. Asîl duy-

92. Bugünde durum o günlerden farklı değildir. Borç para vereceğiz diye adamlar her istediklerini dayatıyorlar veya AB'ye almak için bir sürü şartlar ileri sürüyorlar, Türkiyedeki çarpık idâre sisteminden dolayı söylediklerinin bâzıları doğru olsa bile, asıl maksatlarının Türkiyenin hızını kesme olduğunu hiç belli etmiyorlar. Öz kültürlerine düşman mason politikacılar da onların emirlerini menmuniyetle yerine getiriyorlar ve Türkiye 1850'lilerden beri hep yerinde sayıyor!... (Müt)

guları ve hayâlperest fikirleriyle Sabahattin'in, önünde bulunan meselelerin ne kadar karışık olduğunu bile lâyıkıyla anlamaktan uzak olduğu görülmektedir. Belki de, bâzı tavizler vermek sûretiyle Ermenileri masaya oturtabileceğini sanmıştı amma sonunda onların kartını oynamak zorunda kaldı. Ermenilerin aşırı fikirlerini benimsemiş görünmesinin ardından Sabahattin, lüzumsuz yere, Meşeveretçileri kendisinden uzaklaştırdı.

Aslında, birliğin önündeki en büyük engelin yabancı devletlerin davet edilmesi olacağını delegelerin bilmiş olması gerekirdi. Bu konunun kongreye takdîm edilmiş olmasını, Meşveretçilerin "mayın" olarak nitelemesinin bir manâsı yoktu çünkü herkesin fikri önceden biliniyordu.[93] Mesela, İsmail Kemal Beyin, Fransız Hükümetinin Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kesmesini desteklediğini ve dürüst, insancıl bir hükümetin kurulması konusundaki Fransızların girişimlerini, istisnasız, bütün Türklerin benimseyeceğini belirten bir mektubu Fransız dergisi **Matin**'e göndermesinin ardından Ermeniler kendisini hararetle alkışlamışlardı.[94] Bu olaya büyük tepki göster-

---

93. Sabahattin'in Ermeni tezine destek vermeyeceğini sanmış olabilirlerdi amma bu zayıf bir ihtimaldi. Çünkü onun bu olaydan önceki düşünceleri hakkında fazla bilgileri yoktu. Blind'ın eseri, s. 44'de belirtildiğine göre: "Sultanın kayın biraderinin oğlu olan başkanın "yabancı müdâhale" isteğine arka çıkması sonucunda, Türklerin, Yunanlıların ve Arnavutların hâricindeki çoğunluk delegelerinin oylarıyla kabul edildi." denilmektedir.
94. Pro-Armenia, I, (10 Ekim 1901), s. 172 İsmail Kemal Hatıralarında bu konuya hiç temas etmez. Sultan Abdulhamid'in

miş olan Ahmet Rıza'nın kongrede aynı durumla karşılaşmış olmasının kendisi için bir süpriz olmaması gerekirdi!

Aynı durum, yabancı müdâhaleyi reddetmesinden sonra Ahmet Rıza'nın saf değiştirdiğini söyleyen muhalifler için de geçerlidir. Çünkü karşı tarafın görüşlerinin neler olduğu kendilerince biliniyordu. Kaynak eseri *Constantinople aux derniers jours d'Abdul-Hamit*'de Paul Fesch, Meşeveret'in "yabancı müdâhaleden yana olduğunu" ısrarla belirtmişse de; o zamanlar yabancı müdâhale konusunda kafası karışık olduğu görülen Ahmet'i bu katogoriye dâhil etmek elbette yanlıştır. Sabahattin bu konuya gerçekci bir açıdan yaklaşmış olsaydı kavgaya gerek kalmazdı.

Yabancı devletlerin müdâhalesi sorusu, o zamanlardan günümüze kadar akademik bir sorun olmaya devam etmişti ve kongre delegelerince de böyle kabul edilme şansı mevcuttu. Bu meseleyi halletme niyetiyle Alt Komiteler kurulur, delegerini tâyin eder ve içlerinde olanlar dile getirirlirdi de, klâsik Yakın Doğu Yarışında yine bir değişiklik olmazdı!...

---

kapitilasyonlarla Fransızlara tanınmış olan haklar cümlesinden Roman Katolik mezhebinden Fransız misyonerlerin, müsaade almaksızın, imparatorluğun her tarafında faaliyet gösterebileceklerini öngören maddeyi askıya almış olması ve Fransız şirketlerinin alacaklarını toplamakta karşılaştıklar güçlükler dolayısıyla, Fransız Hükümeti Ağustos 1901'de Türkiye ile diplomatik ilişkilerini kopardı. Ertesi sene Fransızlar bir bahriye gösterisi yapmak sûretiyle Midilli gümrüğünü ele geçirmiş ve istediklerini almış oldular.

Bu metodları senelerdir uygulamakta olan Ermeniler, geçen zaman içinde, çok daha şiddetli eylemler gerektiğine karar verdiler. Abdulhamid'in adaletsizliğinden yakınan kimseler onların sempatisini celbedebilirse de durumun düzeltilmesinin yoğun diplomatik girişimlere bağlı olduğu da inkâr edilemezdi. Rusya, kendi isteklerine aykırı bütün girişimleri tek başına engelleyebilirdi. İstekleri karşılanıncaya kadar sultana karşı olan tutumunu değiştirmeye niyeti yoktu, padişahın halkına neler yapmakta olduğu ise kendisini ilgilendirmiyordu.

Kongreden çıkan tek somut şey, menfi bir eserdi: Sabahattin ve Ahmet Rıza taraftarlarının birbirlerinden daha çok uzaklaşmaları ve Paris'li Genç Türklerinin kendi mevzilerine çekilmeleriydi. Bu sıralarda, İttihat ve Terakki Cemiyetinin adına yeni bir organ, Mısır Hidiv ailesinden Mehmet Fazıl Paşa, Ahmet Rıza, Selanikli Nâzım Efendi, Sezai Bey ve Ahmet Saip Bey tarafından yayınlanmaya başlandı. Bu yeni organa **Şûrâyı Ümmet** adı verildi Hayranlarından birisinin ifadesiyle Sabahattin, Hamit aleyhdarı grubun liderliğini yüklenmeye hazır olmadığını anlayınca, kendisini *"ictimai ve siyâsî ilimler"* araştırmasına verdi.[95]

Sözlerin laftan ibaret kaldığını anlamakta gecikmeyen Sabahattin, sorunun, Abdulhamid'la baş başa yapılacak bir mücadeleyle çözülebileceğini gördü. Bunu temin etmek için de, İsmail Kemal'in ifadesine göre, son kongredeki dağınıklıktan ümitsizliğe düş-

95. Demetra, Vaka, s. 122

müş olan birisiyle, Osmanlı İmparatorluğundaki ihtilâli çabuklaştırmak için, bir anlaşma yaptı.[96]

Hazırlanan plan oldukça basitti. Bingazi'deki Türk kuvvetlerinin kumandanı olan, Arnavut, Meraşal Recep Paşa ile temasa geçildi. Varılan anlaşma sonucunda Recep Paşaya bağlı kuvvetlerden bir bölümü, deniz yoluyla Selanik'e nakledilecek ve buradaki Arnavutların yardımları istenecekti. Aynı birliklerin Saroz Körfezi üzerindeki Bolayır'a sevkedilmesiyle, Çanakkale Boğazının kontrolu ele geçirilmiş olacaktı. Bu askerî hareketten beklenen netice, İsmail Kemal'e göre, Avrupa devletlerinin dikkatlerini çekmek ve anlaşmaya yanaşması konusunda sultan üzerinde baskı yapmalarını temin etmekti.

Recep Paşadan yardım vaadi alınması üzerine İsmail Kemal, planın bütün ayrıntılarını Paris'teki İngiliz büyük elçisi olan Sir Edmund Mansion'a anlattı. Durumu inceleyen büyük elçi, dış işleri bakanlığına hitaben yazmış olduğu bir mektubu kendisine verdi ve o da hemen Londra'nın yolunu tuttu. Dış İşleri Bakanı olan Lord Landsdowne, kralla birlikte Alman imparatorluğunu ağırlamak üzere Sandringham'a gitmişti "bakanın yokluğuna rağmen, Paris büyük elçisinin göstermiş olduğu dakiklik ve çabuklukla işinin bitirildiğini" İsmail Kemal ifâde ederek şöyle demiştir:

Ertesi gün bakan yardımcısı Lord Sanderson beni evine davet etti. Hareket plânımız hakkında kendisine etraflı bilgiler vererek İngiliz Hükümetinden is-

96. Story, ae, s. 310

tediğimiz korumanın, vatansever hareketimizi engelleme ihtimali bulanan Rusya'ya karşı olması gerektiğini belirttim. Patronuyla bu hususu görüşeceğini ve en kısa zamanda kararını bildireceğini söyledi. Aradan iki gün geçmemişti ki, kendisini evinde ziyâret etmemi içeren bakan yardımcısının davetiyesini aldım. Buluştuğumuzda Lord Landsdowne'den gelen mektubu okudu. Büyük Britanya ananesine lâyık bir üslûpla destek sözünü verirken ihtilâlin henüz gerçekleşmemiş olduğunu belirten bir ihtiyat cümlesini de ilave ediyordu. Cesaretimi artıran bu olay üzerine, bakanın müsadesiyle, Fransızca yazılmış olan mektubun bir kopyasını arkadaşlarıma göstermek üzere cebime koydum.[97]

Lord Sanderson'la yapılan anlaşmanın diğer ayağını hazırlamak üzere İsmail Kemal Londradan Kahire'ye gitti ve burada Genel Vali Lord Kromer'i bilgilendirdi. Kendi ifadesiyle "Lord Kromer konuşmasına, Türkiye Sorunu denen bir şey olmadığını söylemekle başlayınca beni bir telaş aldı." *Vali, Görüşmenin sonlarına doğru böyle bir sorunun bulunduğunu kabullenmekle kalmadı ve aynı zamanda meselenin kuvvetli ve dost bir Türkiye yaratacak şekilde çözülmesinin İngilterenin menfaatine olacağını, belirtti.*[98]

Bu gelişmelerin üzerine İsmail Kemal, Jafer Brejdani ismindeki arkadaşını, Bingazi'ye, Recep Paşanın yanına görderdi. Bunun ardından kendisi de

---

97. Story
98. ae, s. 320-321

yeni bir Londra yolculuğuna çıktı ve Paris'e inince Sabahattin ve Lütfullah'ın, 18 Ocak 1903 de vefat emiş olan babalarından dolayı, büyük üzüntü içinde olduklarını gördü. Sabahattin, tasarlanan ihtilâlin son hazırlıklarıyla ilgili parasal ayarlamaları yapmak üzere, İsmail Kemal'e refakat etmekten de geri kalmadı. Sabahattin, Üç Yunan gemisinin Bingazi'ye hareket etmek üzere talimatını beklediklerini İsmail Kemal'a söyledi. Bunun üzerine Atina'ya giden İsmail Kemal, hazır bekleyen gemi bulunmadığını ve böyle anlaşma yapılmamış olduğunu öğrenmekle şaşkına döndü.

Böylece büyük plan yıkılmıştı çünkü *"askerlerin taşınmasıyla ilgili işe yeniden başladık. Bununla ilgili çalışmaların ve pazarlıkların uzun zaman alması neticesinde Recep Paşanın birliklerini manevra bahenesiyle baş şehirden dışarı çıkarma imkânı kalmadı çünkü mevsim geçmişti."*[99] demiştir.

İsmail Kemal'in nakliye işiyle ilgili bilgileri genelde doğru olmakla birlikte başka kaynaklar onun anlattığı şekilde pek de avantajlı durumda olmadığını yazmışlardır. Böyle söyleyenlerden birisi **Alexdar Ular ve Enrico Insabota'nın** yazmış oldukları *Der Erlöschende Halbmond: türkische Enthüllungen* ile Ahmet Bedevî Kuran'ın *"İnkılap tarihimiz ve Genç Türkler* adındaki eserlerdir.

İhtilâl tarihini 1908 olarak yazmış olan Ular ve Insabato bu tesbitlerinde yanılmışlardır. İsmail Ke-

---

99. ae, Planın öngördüğü şekilde Recep Paşa birliklerini manevra bahanesiyle şehirden uzaklaştıracak ve uzak bir limandan gemilere bindirecekti.

mal'in İngiltere, Avusturya, İtalya ve Yunanistan'ın maaş listelerinde bulunduğunu söylemeleri de, muhtemelen doğru değildir ve Sabahattin'in "kendisine otonom Makedonya genel valiliği vaad edildiği zaman ihtilâlcilere katıldığı "iddiası ise pek gülünçtür.[100] Kuran ise İsmail Kemal'in hızlı bir kumarbaz olduğu ve kendisine emânet edilmiş olan paraları kısa zamanda tükettiği ve taze kaynaklar bulmak için Mısır Hidivinin, Yunan Kralının da içinde bulunduğu çeşitli kimselere yanaştığı konusunda ısrarlıdır.[101] Bütün bunları ise arkadaşlarından habersiz yapmıştır! Başka bir deyimle, planın ölü doğmuş olmasının suçlusu, İsmail Kemal'in kapı eşiğinin altına gömülmüştür.

İsmail Kemal'in İngiliz menfaatleri ve onların korunmasıyla ilgili hayret verici sözlerinin ise sağlam nedenlere dayandığı görülmektedir. İngilizlerden çeşitli kimselerle olan münasebetleri hakkında vermiş olduğu bilgilerin de doğru olduklarından şüphe yoktur. 1903 senesi Büyük Britanyasının İhtilâlin önüne engel çıkarmama konusundaki vaadlerinden dolayı kaybedeceği bir şey yoktur ve başarı hâlinde

---

100. Ular ve Insabato, s. 277

101. Kuran, s. 159 ve 164 -de ifâde ettiği gibi "İsmail Kemal Bey, ihtilâli aristokratik çevrelerin yardımıyla başarıya ulaştırmak istemişti." Ayrıca bkz.: Annual report for Turkey for the year 1908" *British Documents on the origin of the World War*, v, s. 278 da İsmail Kemal, Arnavut zekâsına sahip, ciddi, güzel Fransızca konuşan birisi olarak takdîm edilmiş ve Liberal bir idâre altında ülkesine büyük hizmetler yapabileceği belirtilmiştir. Şahsi serveti olmadığı, için düşmanları tarafından para konusunda müsriflikle suçlanmıştır.

ise Türkiyeden büyük maddi faydalar sağlayacağı bellidir. İsmail Kemal'in sözlerini doğruluyan bir diğer husûs ise şu ifadeyi kullanmış olmasıdır: *"İhtilâlimizin henüz gerçekleşmemiş olduğu beyân edilerek konulmuş olan tâbiî bir çekince"*

Bu türden şayıaları bir kenara bırakırsak, **Recep Paşanın geçişini örtme maksadıyla İngilizlerin deniz harekatına girişecekleri ve ihtilâlden haberdar oldukları konusunda**, Ular-Insabato ile Kur'an arasında fikir birliği mevcuttur. Konuyla ilgili olarak İngilizler suskun kalmayı tercîh etmişlerdir çünkü bir başka memleketin hükümdârını devirmek maksadıyla girişilmiş ve başarılı olamamış bir ihtilâle destek vermiş olmak, hiç bir devletin kabul edemiyeceği bir olaydır.

Bu başarısızlığın arkasında yatan sebepler ne olursa olsun teşebbüsün, zaman ve para olarak, Sabahattin'e pek pahalıya mâl olduğudur. İyi bir hazırlıkla ihtilâlin başarıya ulaşma şansı olabilirdi fakat 1896 daki saray ihtilâlinde olduğu gibi, bu olay da, kayıp idealler listesine dâhil edildi.

Damat Mahmut Paşanın Ocak 1903'te ölmüş olduğunu belirtmiştik. Damat paşanın naaşı Brüksel'den Paristeki Pere Lachaise Mezarlığı, Müslümanlar bölgesine gömülmek üzere getirildiği zaman Rıza'nın, sultana karşı çıkma cesaretinde bulunmuş olan şahsın anısına mezarlıkta bir konuşma yapması, Sabahattin'le arasındaki buzların erimesine vesile olmuştu.

Damat Paşayı Boğazın sahillerine getirme çabasından Abdulhamid hiç vaz geçmedi. İkamet ettiği ül-

ke hükümetlerine sıkıntı kaynağı olduğu için devamlı yer değiştirmek zorunda bırakılan ve sürgünde geçen iki senelik hayatının da bu olaylar içinde noktalayan Damat Paşayı, Abdulhamid'in elçileri hiç yalnız bırakmadı.

Ölüm döşeğinde doktorlarına, naaşının vatanına gömülmesini vasiyet etmiş olduğunu söyleyen Münir Bey, hasta yatağından onu kaçırmak üzereydi. Münir Bey'in oyununu bozmak için Sabahattin tam zamanında Paristen gelmiş ve bu arada kendisini biraz toplamış olan hasta, uğrunda mücâdele ettiği reformlar gerçekleşinceye kadar ülkesine dönmeyeceğiyle ilgili yeminini bozmayacağını söylemiştir.

Mahmut Paşanın ölümünden sonra da sultanın çalışmaları devam etti ve naaşının Türkiye'ye getirilmesi için her çareye baş vurdu. Saraydan yayınlanan resmi bildiriye göre Mahmut Paşa, ölümünden önce, sultana dilekçe göndererek ölüsünün Türkiye'ye getirtilerek âile kabristanına gömülmesini istemişti.

Anneleri adına kaleme alındığı iddiâ edilen dilekçede, vasiyetname gereğinin yerine getirilmesinin ve Fransız Hükümetinin naaşı Türkiye'ye iâde etmesinin istenmesi, iki prensi de şaşkına çevirmişti. Sabahattin'in direnmesiyle "Chamor'un Sosyalist milletvekilleri olayı meclise taşıdılar, halkın ve basınyayın organlarının da desteklemesi üzerine Fransız Hükümeti Sultanın isteğini geri çevirdi."[102] Her girişiminde başarısızlığa uğrayan sultan, Mahmut Paşanın halk nazarındaki itibarını yok etmek için yayın-

102. Vakıa, ae, s. 123

lanan bir bildiride onun atalarının dinini inkâr ettiği ve bir Hristiyan Mezarlığına gömüldüğü, haber veriliyordu...

Genç Türk hareketinin bundan sonraki bir kaç sene içindeki gelişmesi, iki düşünce okulu etrafında odaklanmıştı. Bunlardan birincisi; Sabahattin'in ve diğeri ise Ahmet Rıza'nın başında bulundukları gruplardır. Sonuncu şahsın görüşleri hakkında yeterli bilgiler verilmişti ve Sabahattin'e gelince, Onun düşünceleri, bütün Osmanlıları 1902 Kongresinde barıştırma umudunun başarısızlığa uğradığı tarihe kadar açıklığa kavuşmadı.

Adı geçen kongrede, Osmanlıyı oluşturan bütün milliyetlerin refahıyla ilgilendiğini söylemiş ve kongrenin ardından yapılan 1903 darbesinin başarısızlığa uğraması üzerine Sabahattin'in, yüz yüze bulunduğu sıkıntıları daha iyi anlamasını umud ettiği araştırmalara verdiği, görüldü. Fesch'in ifadesiyle üç senesini *"mutlak bir inzivâ içinde geçirdi. "*

Sabahattin'in samimiyeti hakkında şüphe edilemez. Ahmet Rıza gibi o da kendi kişiliğine inanıyordu ve ayrıca yüksek duygulara sahip olduğu görülüyordu. Böylece Türkiyenin sıkıntılarına bir çâre bulmanın arayışları içinde idi. Frederic Le **Play'in eserlerini okumuş ve âile anlayışı, din ve şahsi mülkiyet konularında ondan etkilenmişti!** Elisee Reclaus'un abide eseri *Nouvelle Georaphie Universelle'* ise hayâl gücünü kamçılamış ve nihayetinde Edmond Demolins'in ...*Anglo-Saksons* eserini ele geçirince, duâlarının kabul edildiğini hissetmişti. 1897'de yayınlanmış olan bu eser Fransa ve İngilte-

re'de -daha az olmak üzere- büyük yankılar uyandırmış ve her iki ülkede de çeşitli baskılar yapılmıştı.

La Play'ın çömezi olan **Demolins**, bu eserinde, Anglo-Sakson ülkelerinde-Fransadakinin aksine-eğitimin devlet dairelerine belli memur tipleri yetiştirmek yerine hayat sıkıntılarının üstesinden gelebilecek, girişimci fertleri, ön plana çıkardığını ileri sürüyordu. Böylesine şahsiyet sahibi fertlerin yetişmesinde, anne-babaların yönlendirmesinden uzak-aile içi eğitimin büyük payı bulunduğunu, genç Amerikalı ve İngilizlerin, kendilerini emniyete almak için planlı hareket etme zorunda kalan Fransızlardan daha başarılı olarak hayata atılabildiklerini, yazıyordu.

Demolins'in görüşüne göre Fransızlar, şahsi girişimler için adam yetiştirmiyen *"Komünist modeline göre eğitiliyor ve kendilerinden ziyâde cemiyete güveniyorken* "Anglo-Saksonların eğitimi, *"Ferdiyetçilik formasyonunu esas aldığı için fertler topluma karşı benliklerini koruyor, kendi başarılarıyla yükselebiliyorlardı."*

Bu düşüncelerini bir adım daha ileriye götüren Demolins, çok değişik "Devlet Milliyetçiliği"bulunduğu sonucuna vardı. Fransa, Rusya, Almanya, İspanya ve İtalya'nın milliyetçiliğinin siyâsî ihtiraslara dayanmasının nedenlerinin *"merkezi idareye vatandaşlarca verilmiş olan geniş yetkiler"* olduğunu söyledi.[103]

Çalışanların maaşlarını ödeyen devletin resmi ideoloji dışındaki kişisel düşüneceleri arka plana ittiği ve devlet brökrâsînin tek şahsın emrine tâbiî oldu-

---

103. ae, s. 285

ğu böyle bir idâre şekli, Demolins'e göre, savaşa davetiye çıkarmaya uygundur. Bu hükümetlerin başındaki krallar, güç kazanmak ve otoritelerini sağlama almak için veya halkın dikkatlerini ülke sıkıntılarından başka yönlere çekmek maksadıyla, harbe baş vururlar.

"*Devlet vatanseverliği*" (modern deyimiyle Milliyetçilik) olarak tanımlanan bu idâre şeklinin karşıtı ise Anglo-Sakson ülkelerinin yönetim biçimidir. Bu ise, "kişinin özel hayatının bağımsızlığı üzerine" kurulduğundan, fertler vatanlarını müdaafa ederken aslında kendi hürriyetlerini koruma altına alırlar. Günümüzdeki totaliter rejim - Demokrasi tartışmalarına benzer bir üslupla Demolins, İngiliz sisteminde fertlerin "*insanlar anavatanları için yetiştirilmezler fakat vatan insanlar için vardır*" mantığıyla hareket ederler, demektedir.[104]

Demolins'in eserini tenkit etmenin yeri burası değildir. Eserde bâzı gerçeklerin yanı sıra arasıra yanıp sönen derin müşahadeler bulunmasına rağmen **büyük bölümü suni gözlemler ve yanlış değerlendirmelere, dayanmaktadır**. Yazarın Fransız zenginlerini, dış görünüşleriyle, güzelce tahlîl etmesinden anlaşıldığına göre, kendi insanlarını, "Üstün" Anglo-Saksonlardan daha iyi tanıdığı görülmektedir. Bir bütün olarak onun tezi, laf kalabalığının dışında, Anglo-Saksonların, birbirlerinden bağımsız iki sebepten ötürü, dalganın tepesinde kalabildiklerine dayanmaktadır: *Âdemî merkeziyetçilik ve hür teşebbüs!* Zamanımızda bu görüşü pek çok kimseler destekle-

104. ae, s. 292

mekte iseler de, Anglo Saksonların adı geçen hür teşebbüsçülüğe nasıl ulaştıkları ve âdemî merkeziyetçilik fikrini nasıl geliştirdikleriyle ilgili Demolins'in açıklamalarının -veya suskun kalmasının- kabul görmesi ise ayrı bir olaydır.

Eser üzerindeki tenkitler ne olursa olsun o **Sabahattin'in İncili olarak kalmaya devam etmiştir**. Alman Oryantalist Carl Heinrich Becker'in tesbitiyle, Ahmet Rıza gibi, Sabahattin de kendi **"akıl hocasına"** nihâyet kavuşmuştur. Demolins gibi Sabahattin de bir milletin kaderinde önemli rol oynayan iklim, coğrafya ve tarihin yanısıra diğer etkenleri de göz ardı etmek sûretiyle, Demolins'in eserinin ana direkleri üzerine bir teşkîlat kurmuş ve ona şatafatlı bir isim takmıştır: **"Ligue de decentraliazion adminisrative et d'initiative privee".**

Bu cemiyetin kuruluş nedeni, Osmanlı İmparatorluğunun başlıca noksanlarının düzeltilmesidir. Avrupa'da yaygın olan kanaate göre Türkiyenin yürekler acısı hâlinin sorumlusu sultandır. Ülkeyi yıkıma götüren hareketi başlatanın sultan olduğu doğru olmakla birlikte, padişahlarına körü körüne itâat etmekte olan halkın da suça ortak olduğu görülmektedir. Memleket kurtarılmak isteniyorsa, sosyal hastalığın baş sorumlusu olan cehaletin "derinlemesine incelenmesi" hâlinde, şüphesiz, mikroplar teşhis edilecektir.[105]

---

105. Fesch, ae, s. 380'den Sabahattin'in görüşlerini naklederken yazarın kendisini esas alıyorum çünkü, önceleri de belirttiğimiz gibi, her iki şahsın yakın ilişkilerinden ötürü, eserin birinci elden gelme bilgilere dayandırmakta ve dolayısıyla önemini artırmaktadır.

Sabahattin'in açıklayacağını söylediği bu "Derin incelemeler" i'lân edildi: Ona göre **"Sosyal hastalıklarımızın kaynağı, hür teşebbüs ruhundan mahrûm millî eğitim sistemimizdir"**[106] Çoğunluğu teşkîl eden aşağı tabakalar, durumu düzeltmek için gerekli olan bilgi ve sermayeden mahrumdur. Orta sınıftakiler de, devlet memuru ya da asker olmayı tercîh etmektedirler. İktidarı ele geçirme hırsı ise girişim sahibi, dürüst kişilerin önünü tıkamaktadır. **Böyle bir sistemde herşey, devlet idaresinin simgesi hâline gelmiş olan rüşvet ve anarşiden yana çalışmaktadır ve bu durum özel hayata kadar yansımıştır!**[107]

Bu hastalığın kökünü kazımanın yolu, Batı Medeniyetiyle tanışmış olan "Türk gençlerinin" bütün güçleriyle ve millete emsal olacak şekilde "serbest ve üretici mesleklere" yönelmelerinden geçmektedir. "Hür teşebbüsün önündeki en büyük engelin merkezi idarenin hantallığı olduğunu" söyleyen Sabahattin, "Hiç bir ayırım yapmaksızın, diktatörlüğün yerine meşrutî idâreyi getirebilmek için güçlerimizi birleştirmeliyiz." diyordu. Bu çeşitten, âdemî merkeziyetçi bir idâre herkesin beklentilerine cevap verecek, Müslüman -Hristiyan ayırımı yapmaksızın, vatandaşların mahalli idarelerde görev almasını temin edecek ve üretken olmayan memuriyet hayatından

---

106. ae, s
107. 2001 yılında adı geçen mikroplar Türkiyeyi ölüm döşeğine kadar sürüklemiştir. Atılan nutukların aksine demek ki aradan geçen yüz senelik zaman israf edilmiştir. (Ter)

Müslümanları uzaklaştırmakla da; onlara büyük bir iyilik yapmış olacaktır!...

Bu görüşlerle hareket eden Sabahattin aşağıdaki dört maddelik hareket planını geliştirdi:

1. Hür teşebbüs inancını uyandırmak sûretiyle idarenin bir merkezden yönetilmesini ortadan kaldıracak olan sosyal incelemeler alışkanlığı Türk insanları arasında yayılmalıdır.

2. Osmanlı halkını oluşturan farklı milliyetler arasında bir anlaşma sağlamanın yolları araştırılmalıdır.

3. Modern Avrupa develetlerinde yaşamakta olan Osmanlıların hakları aranmalı ve onların lehine kamuoyu oluşturulmalıdır.

4. İmparatorluk dâhilinde, bu programın yaşama geçirilmesi doğrultusunda cemiyet ve komiteler kurulmalı ve mensupları devlet zulmüne karşı bedenlerini siper etmelidir.

Görüşlerini yayabilmek için her kuruluşun yayın organına sahip olması gereğinden hareket eden Sabahattin, 1906 senesinde ***Terakki*** **Gazetesini** kurdu ve yönetimini, süt kardeşi Ahmet Fazlı beye bıraktı. Taş Kışladaki askerî mahkeme tarafından ölüme mahkum edilmiş olan bu harp okulu öğrencisi, başkalarıyla birlikte Bingazi'ye sürgün edilmiş ve hapisten kaçmak sûretiyle, sayıları her gün artan Paris'teki Türk kolonisine katılmıştı. Ahmet Fazlı, Terakki Gazetesindeki görevine ilaveten Sabahattin'in derneğinin genel sekreterliğini de üstlendi.[108]

---

108. Fesch, ae, s. 382, (not 1) de Fazlı Beyin bu döneme ait faaliyetlerinden mektuplarında bahsetmemesinin nedeni, ikti-

Sabahattin'in açıklamaları ve hareket planındaki maddeler onun Demolins'in fikirlerine olan bağımlığını ve Türk problemiyle ilgili bilgisinin ne kadar eksik olduğunu ortaya koymaktadır. Demolins'in kapanına nasıl düştüğünü anlamak kolaysa da aydın kişiliği göklere çıkarılan bu şahsın Demolins'in ana prensiplerini, kendisinin de kabul ettiği, tamamen farklı bir medeniyete uygulamasını, hürmetle karşılamak mümkün değildir!

Böyle yapmadan önce, tamamen farklı bir kültüre ve halledilmesi gereken sorunların Batıdakinden farklı olduğu gerçeğine işâret edebilirdi. Programının hiç bir yerinde, Anglo-Saksonlar için yazan Demolins'i hiç bir şekilde ilgilendirmemiş olan bir faktörden, **İslâm Dininin kendi teorileriyle uyuşmadığından, asla bahsetmemiştir.** Ermenilerin 1902 yılında dikkatini çektikleri milliyetçilik akımının yıkıcı etkileri üzerinde bilgi sahibi olmadığı da anlaşılmaktadır. Programın tamamının aceleye getirilmiş hükümler üzerine kurulduğu ve çocukluk yıllarını geçirmiş olduğu ülkesi hakkında pek bilgisi bulunmadığı ve almış olduğu eğitimin de kendisini Türkten ziyâde Avrupalı yapmış olduğu, izlenimini vermektedir.

Osmanlıyı oluşturan farklı din mensuplarını bir araya getirme konusundaki çabalarını takdirle anmak gerekir. Bu meselede de başarısızlığa uğramışsa suçlusu sadece kendisi değildir zîrâ tarihi kin ve düşmanlıkları kimse ortadan kaldıramamıştır.

---

dan ele geçiren Genç Türkler arasında Sabahattin'in istenmeyen şahıs olarak tanınmasıdır.

Sabahattin'in müspet yanlarından bir diğeri ise, önceleri de işaret edildiği gibi, imparatorluk vatandaşları arasında ayırım yapılmaksızın eşit muâmele edilmesiyle ilgili gayretleri ve aralıksız devam ettirdiği Abdulhamid düşmanlığıdır. **Hasta Osmanlı İmparatorluğuna hür teşebbüs ve ferdiyetçilik aşısı yapmada kullandığı metod ise övgüye lâyık değildir, acemice bir şeydir**. Ekseriyeti yaşam kavgasına düşmüş câhil insanlara "sosyal inceleme zevkini aşılamayı" söylerken hangi akla hizmet etmektedir? Bu türden iyi niyetli saçmalıklar onun İstanbul'da pek kapalı bir hayat yaşadığını şehir hâricine yaptığı seyahatlerin de Çamlıca ve Kuru Çeşmedeki âile köşklerinden öteye gitmediğini, göstermektedir.

Sabahattin'in hareket planının 4. maddesine gelince, mevcût deliller göz önüne alındığında, Türkiye dâhilinde cemiyetinin şubelerini açmayla ilgili ne gibi çalışmalar yapıldığı, pek belli değildir. Bu konuda suskun kalan Fesch, sonunda bir şeyler demek zorunda kalmıştır: "*Söyliyebileceklerim, bu grubun Osmanlı İmparatorluğun başlıca şehirlerinde ve hatta Anadolunun merkezinde, mevcût olduklarından ibarettir*"[109] Bu grubun çalışmalarının sultana sıkıntı verecek dereceye ulaştığını da, sözlerine ilave etmektedir. İleride ele alınması zorunluluğu olan bu mes'ele hakkında şimdilik söyleyeceklerimiz şudur ki, 1907 ve 1908 isyânlarıyla Sabahattin'in "Âdemî Merkeziyetçiler Birliğinin" hiç bir alakası yoktur çünkü İttihat Terakki Cemiyetinin o dönemdeki ye-

109. Fesch, ae, s. 382

gâne faaliyet sahasının Batı Trakya'dan ibaret olduğu bilinmektedir.

Sabahattin'e yakıştırılan iftiralardan birisi de onun Roman Katolik mezhebine duyduğu söylenen sevgidir. Bu iddianın dayanağı ise Fesch'in bir Katolik Papazı olmasıdır. Daha şiddetli olan bir başka iddiâ ise onunla, Fesch'in aracılığıyla, Orleans Hanedanı arasında oluşturulduğu söylenen yakın ilişkilerdir. Zamanın hayatta kalan tek Orlean Hanedanı mensubu Bulgar Kralı Ferdinand adına çalıştığı şeklinde, uğursuz şeyler de söylenmiştir.[110]

Sabahattin'in Fransız Katoliklerinin etkisi altında kaldığı, doğruydu. Fesch'in durumuna gelince: Onun Osmanlı İmparatorluğundaki Hristiyan azınlıklara sempati duyduğunu göstermiş olan bir şahısla iyi ilişkiler kurmuş olmasında, kötü maksatlar aramanın mânâsı yoktur. Abdulhamid'in uzun yaşama şansı olmadığı hakkındaki duyumlar karşısında, ölümünün ardından Sabahattin'in Türkiyede sözü geçen birisi olacağı hesaplanıyordu. Onun Fransız vatandaşlarına, ister Katolik kimliğiyle yada sâde Fransız olarak Türkiyede bulunsunlar, büyük faydası dokunabileceği hissediliyordu. Fransa'nın Orta Doğudaki ve İstanbuldaki Katoliklerin koruyucusu olduğu düşünüldüğünde, Sabahattin'in önemi artıyordu. Özellikle onun âdemî merkeziyetçi idâre siste-

110. Ular -Insabato, ae, s. 282'da Selanikli Nâzım Beyin bir "Orleans ajanı" olarak takdîm edilmiş olmasına rağmen o, Sabahattin'in destekçisi değildi. Aynı eserde İsmail Kemal'in 1903 tarihindeki başarısız darbe girişimi hakkında yazılanları da, böyle değerlendirmek gerekir.

mi Türkiyede gerçekleşirse, Katolikler ve (Fransızlar) nazarındaki değeri daha da artacak ve böylece Lübnan ve Suriye Fransızların etki alanı içine girmiş olacaktı...

Sabahattin'in küçük kardeşi Prens Lütfullah'tan pek bahsedilmedi çünkü âile reisi olan Sabahattin toplumun benimsediği bir lider ve sözcüydü. Babasının ölümünden bir müddet sonra, Lütfullah, muhtemelen abisinin tavsiyesiyle, annesi Seniha Sultanı teselli etmek maksadıyla, gizlice İstanbul'a gitti. Trenden indiğinde, saray görevlilerinin kendisini beklemekte olduklarını, hayretle gördü. Böylece Lütfullah, bundan sonraki yaşantısına Boğaziçinin sahillerinde devam etmek zorunda kaldı. Annesinin bu olaydan pek mutlu kaldığı tahmîn edilebilinir ve Sultan ise kaçak iki yiğeninden birisini tekrar yakınında görmekten menmun kalmış olmalı ki babalarıyla birlikte prensler için konulmuş olan ölüm cezasını uygulamaktan vazgeçti. Abisininin de Türkiye'ye dönmesini temin etme maksadıyla Lütfullah 1906 senesinde Paris'e gönderildiğinde, vazifesini yerine getirmek için fazla gayret sarfetmediği, gözlendi. Zaten abisinin kararını değiştirmeye hiç niyeti yoktu.[111]

Sabahattin'in araştırma ve yalnızlıkla geçen yılları boyunca Genç Türk liderlerinden bir başkası, Ahmet Rıza, Abdulhamid'le mücadelesine aralıksız devam ediyordu. Meşveret Türkiye'ye girmeye

111. Bak: Martin Hartmann, *Unpolitische Briefe und der Turkei*, s. 33

devam ediyor ve sönmeye yüz tutmuş olan ihtilâl ateşini yeniden körüklüyordu. Önemli olan bir başka husûs ise Ahmet Rıza ve arkadaşlarının, çok geçmeden hükümetin başına geçecek olan, eski İttihat ve Terakki Cemiyetinin ismini devam ettiriyor olmalarıydı.

Önceleri de işâret ettiğimiz gibi Ahmet Rıza iki felsefenin etkisi altındaydı: Auguste Comte ve Türk milliyetçiliği. Onun bu durumunu John Macdonald şöyle anlatmaktadır:

Paris'in 'Latin Quarter'ına uzakta Monge denilen, manzarası bozuk bir mahallenin küçük, bakımsız bir apartıman dairesinde Hayatı yaşamı v.s. geçen Ahmet Rıza ve arkadaşlarının o zamanların "Tütün Parlamentosuy"la ilgili anılarının henüz unutulmaya yüz tutmadığı uzun sürgün günlerinde o, ihtilâl planları yapıyor, aylık Meşveret Dergisini hazırlıyor ve ***Abdul'un casuslarına rağmen imparatorluğun bütün kasaba ve askerî kışlalarına gazetesini ulaştırmayı başarıyordu.***

Fransız dostları ve kendi sürgün arkadaşları arasında onun ismi 'hayâlperest Rızâ! İdi' Felsefe öğrencisi 'münzevî Rıza', Augusto Comte'nin müridi Rıza, edebi ve ilmî dost toplantılarının dışında kendisini pek göstermezdi. Siyâsî programını, ceviz kabuğuna sığdırılmış gibi, şu formülle ifâde ederdi: "Oh, Hristiyan Osmanlılar-Oh! Müslümanlar"

Hayâlperestin ideali, merkeziyetçi Fransız rejimini örnek alacak, Hristiyan ve Müslümân Osmanlıları kaynaştıracak yeni bir millet oluşturmaktı. Çeşitli ırklara mensup vatandaşlarının desteğini kazan-

mış ve askerî gücüyle de Avrupa'ya direnebilen, yeni bir Osmanlı imparatorluğu![112]

Ahmet Rıza iyi bir Pozitivist olduğu kadar iyi bir Müslümân değildi! Çünkü Şeyh Comte, müritleri için dünyayı yeniden şekillendirmekle yetinmemiş ve aynı zamanda onların dini inançlarını da tanzim etmiştir.[113]

Bu eserin kaleme alındığı dönemde Comte'nin **İnsanlık Dini**, 1905 senesindeki ölümüne kadar Pierre Lafitte'nin başkanlığı altında Fransa'da süratle yayılmış ve İngiltere'de ise, Frederic Harrison'un yönetiminde günlük dinî âyinler tertipleyecek duruma ulaşmıştı. Buna rağmen Ahmet Rıza Türkleri ve dinlerini müdafaa etmek için büyük çabalar sarfetti. İslamiyetin diğer dinlerden ziyâde, Comte'nin İnsanlık dinine daha yakın olduğuna inanıyordu ve Parisi'in Positivist çevrelerinde, İslamiyetin Comte'nin felsefesine kendisini kolaylıkla uydurabileceğini, söylüyordu!...[114]

---

112. *Turkey and the Eastern Question* (London and New york [1913]), s. 54

113. Macdonald, ae, s. 55 *de kesinlikle ifâde etmektedir ki Rızâ Müslümân değildi. (o halde Yahûdî olan mürşidi gibi Masondu*-Müt) Rızanın Pozitiv tercihlerini okuyan kişi, sanki, Comte'nin dünyanın bütün sorunlarına çözüm getirmiş olduğu izlenimini edinmektedir...

114. Auguste Comte'nun yüzüncü ölüm yıl dönümü münasebetiyle yapmış olduğu konuşmasına bakınız. *Revue Occidentale*, see, ser, xyı (Mart 1898) s. 228 Konuşmasının teması İslâm ve Poztivizm arasındaki benzerlikti.
Zamanımızdaki dinde reform taraftarları, devrimbazlar, sözde ilericiler de, aradan yüz seneden fazla bir zaman geçmiş olmasına rağmen, aynı şeyleri söylemiyorlar mı? Bunlar, tıpkı Ahmet Rıza ve taifesi gibi, "Bizler mason ol-

Çevresindeki bâzı kimselerin Türkiyeye atıp tutmalarını bir kenara bırakırsak, Rıza'nın önce Türk ve sonra Pozitivist olduğunu doğrulayan deliller, ülkesini savunmak maksadıyla zamanının çoğunu Pozitiv çevrelerde geçirmesinde, aranmalıdır. Fransız Pozitivistlerin yayın organı olan *Revue Occidentale (ve aynı derginin İngilizce baskısı Positivist* Review) sayfaları, Türkiye ve Türklerin daha iyi anlaşılması maksadıyla Rıza'nın kaleme aldığı yazılarla doludur.

Mesela 1905-1906 senelerinde yayınlanmış olan Revue Occudentale'nin sütunları, Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmaya mahkûm olduğunu iddiâ etmekle kalmayıp, Türklerin edebi, ilmi ve benzeri başarılarda payı olmakla öğünemeyeceğini söylemek sûretiyle; yaranın üzerine tuz serpen bir başka Pozitivisle yapmış olduğu ateşli tartışmaları taşımaktadır.[115] Rıza, mason biraderine duyduğu yakınlığın kendisine şiddetle karşılık vermesini engellemesine müsâade etmedi ve bu tartışma bir sonuca ulaşamadan aylarca sürdü. Sonunda, bir Pozitivistin kendi vatandaşlarına karşı göstermesi gereken sempati görevini yerine getirdiğini söyleyerek dergi sütunlarının Türkiye karşıtı kişilere açılmış olmasından yakındı.

Bu vesileyle Rıza, Pozitivizmin beynelmilel yorumunun, derin kökleri olan milliyetçilik duygusun-

---

duğumuz için bunları istiyoruz" demiyorlar da bir takım şahıs ve zümrelerin arkasına sığınıyorlar ve tabi, böyle adamların yönetimindeki Türkiyenin başı da bir türlü dertten kurtulmuyor (müt)

115. ae, xxxiii, s. 443-445

dan kendisini koparamadığını ispat etmiş olarak, tartışmalara son verdi. Rızanın hazırladığı, Türkiyenin geleceğiyle ilgili programlara bir göz atıldığında, Sabahattin'in reçetesinden ne kadar farklı olduğu hemen görülecektir. Sabahattin gibi o da, Müslüman-Hristiyan ayırımı yapmaksızın, imparatorluk vatandaşı olan herkesi, "Osmanlı" olarak tanımlamıştır. Fakat Rıza'nın lügatındaki "Osmanlı" kelimesinin mânâsı, o şahıs Türk değilse, birinci sınıf vatandaşa işâret etmez ve böyle birisinin, Türkün en yakın kopyası olabilmesi için yetiştirilmesi gerekir.

Yine Sabahattin gibi Rıza'da Osmanlı Hanedanını birleştirici güç olarak görmekte ve sultanın yetkilerinin anayasa ile sınırlandırılması gerektiğini söylerken, merkezi hükümetin iyi "Osmanlılar" tarafından yönetilmesini istiyor ve bundan da iyi Türkleri kasdettiğini anlıyoruz ki, Sabahattin'e ters düştüğü biricik yer de burasıdır. Dr. İbrahim Temo'nun Hatıralarında belirttiğine göre, bir grup Genç Türklerin, gerçekleşmesine çalıştıkları reformların değişik konularını ele alan yazılar yayınlamak üzere her hafta toplanmalarının faydalı olacağını, Rıza'ya hatırlattığını, yazmaktadır.

Tavsiyesinin kabul görmesi üzerine devletin azınlıkların dinî eğitimini desteklemesi gerektiği hususunda bir makale yazdığını, Temo belirtmiştir. Onun bu yazısı Rıza ve taraftarlarını öylesine kızdırmıştı ki, bu konu üzerinde bir daha hiç ağzını açmadığını, Temo söylemiştir. Azınlıklara karşı bir bağlılık duygusu aşılamaya çalıştığı Rıza üzerinde etkili

olamadığını, karşılığını almadan da hiç bir ödün vermediğini haber vermiştir.[116]

Ahmet Rıza, Türklüğünden gurur duyardı. Osmanlı İmparatorluğu eski ihtişamını kaybetmişti, doğruydu amma yitirilenleri yerine koymak için zaman fazla geçmiş sayılmazdı. Sıkıntıların çoğu, Avrupanın başının altından çıkmıştı ve kötü sultanlar da bozulmayı kolaylaştırmışlardı. Bilinen hatalar düzeltilir, azınlıklara hadleri bildirilir ve sevsinler veya sevmesinler, Türklerin idaresine boyun eğerlerse, işler yoluna girecekti. Sıkça tekrarladığı söz ise Türklerin sempatiye ihtiyaçları olduğu şeklindeydi. Başkalarının her birinin hâmîleri zaten mevcuttu. Tavsiyesine uygun şekilde iyi idâre ve müşfik devlet bir kerre kuruldumu Âdemî merkeziyetçilik ve benzeri safsatalar toz olup gideceklerdi. Şöyle diyordu: *"İdari serbestlik, ihanettir. Bu durum ayrılmaya yol açar! Hristiyan dostlarımız, Osmanlılaştırılmış vatandaşlarımız olacaktır. Aramızda fâtihler ve köleler olmayacak fakat hür insanların yarattığı yeni bir millet olacağız."*[117]

1906 senesi, Genç Türk hareketinin imparatorluk dâhilinde yeniden canlanmaya başlandığı tarihtir. Hareketin sürgündeki iki önemli liderinden biri olan Ahmet Rıza, Sabahattin'e nasîp olmayan bir ha-

---

116. İbrâhim Temo, *İttihat ve Terakki Cemiyetinin Teşekkülü, (Medjidia, Rumania, 1939)* eserinde Temo, Arab Alfabesinin Türkçeyi ifâde etmede yetersiz kaldığını ve Latin alfabesinin kullanılması gerektiğini, söylediği zaman, kendisine **"Latinist"** adı takıldığını, yazmaktadır.

117. Macdonald, ae, s. 55

reketin öncülüğünü yapıyordu. Bu ise, imparatorluk içinde filizlenmeye başlamış olan müthiş bir, Türk milliyetçiliği idi. Belki de Sabahattin, yaşadığı zamanın fazla ilerisinde yürüyor ve olması gerektiği kadar hareketli görünmüyordu.[118] Türkiyenin problemleri için geliştirdiği çözümlerin denenmesi bile nasîp olmadı. Bakış açısının darlığına, başkalarının fikirlerine tahamülsüzlüğüne ve sâbit fikirlerine rağmen Ahmet Rıza, kendisi farkında olmasa bile, zamanının ruhuna kolayca yaklaşabiliyordu. Milliyetçilik salgınının her tarafa yavıldığı bir zamanda, yeni bir oluşum safhasında o, görüşlerinde dar açılı, kendi dışındaki düşüncelere tahamülsüz ve sâbit fikirliydi. Gelecek bölümde, milliyetçiliğin 1908 ihtilâlinde nasıl kalıcı ve itici bir güç hâline geldiği görülecektir.

---

118. Kendi yetenekleri konusunda da gereksiz bir gurura sahib olduğu biliniyordu. Akranlarından birisi onun bu durumunu 1909'da yazmış olduğu bir eserde şöyle dile getiriyordu: "Osmanlı Reform Komitesinin sıradan bir üyesi gibi çalışmak istemiyordu... Reform hareketinin lideri olmak istiyordu. Fakat ne yaşı ve ne de olaylarla ilgili bilgi yetersizliği, Türk reformcuların safları arasında kendisinin emretme mevkine getirilmesine imkân vermiyordu... "Halil Halid *"Turkeyi'deki isyânın Başlangıcı"*Ninteen Centruy, lxv (1909) s. 756

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GENÇ TÜRK HAREKETİNİN İMPARATORLUK DÂHİLİNDE YENİDEN CANLANMASI - SÜRGÜNDEKİLERLE GÜÇ BİRLİĞİNE GİDİLMESİ - OSMANLI LİBERALLERİNİN İKİNCİ KONGRESİ - HAREKETİN YAYILMASI - İHTİLÂL

Makedonya'da üstlenmiş olan Üçüncü Ordunun Abdulhamid'e karşı isyân ettiği ve sultanın 1876 Yasasını yeniden uygullamaya koyduğu şeklindeki haberlerin, Temmuz 1908 de duyulması, bütün dünyayı ayağa kaldırdı. Bu kansız ihtilâlin, **İttihat ve Terakki Komitesi** adında gizli bir örgüt[119] tarafından idâre edildiği söylentileri, ihtilâlin ardından, yayılmaya başladı. Bir çok gözlemci, Ahmet Rıza ve arkadaşlarının uzun soluklu mücadelelerinin, sonunda, başarıya ulaştığı kanaatinde birleşirken Ahmet Rıza da, Birinci Türkiye Millet meclisi başkanlığını yüklenmek üzere, İstanbul'a doğru yola çıktı.

---

119. İttihat ve Terakki Cemiyetinin baş aktörleri Talat, Enver, Cemal gibi pek çok kimselerin Selanik'teki İtalyan mason Locasına kayıtlı bulundukları bilinmektedir. (müt)

Üçüncü Orduyu yönlendirmek sûretiyle ihtilâlin çabuklaştırılmasını temin eden gizli teşkilat, aslında, Avrupa'daki Genç Türk teşkilatının bir kolu olmadığı gibi yurt dâhilindeki eski Genç Türk Hareketinin doğrudan vârisi de değildi.

İmparatorluk sınırları içindeki Genç Türk çalışmalarının 1897 senesinde tamamen çökertilmiş olduğunu, daha önceleri görmüştük. Böyle olması, İstanbuldaki çeşitli askerî okulların eski ve yeni öğrencileri, kendilerine aralıksız telkîn edilen yeni fikirlerin etkisi altında kalmadılar demek değildir. **Etkisi altında kaldıkları bu yeni fikirleri hareket hâline dökmek isteyen öğrenci gurupları-nı,**[120] aralarından dikkatle seçilmiş muhbirlerden gelişmeleri haber alan sultanın casusları, yakınlardaki Taşkışla'da bulunan askerî mahkemenin önüne çıkarıyordu. Önem ifâde eden hiç bir teşkilatın 1897-1908 seneleri arasında, İstanbul'da barınma imkânı bulamayacağı kesin olduğuna göre, örgütlenmek için bir takım teşebbüsler yapılmış olması, çok zayıf bir ihtimaldir.

İhtilâli çabuklaştımak maksadıyla kurulması gereken askerî komitelerin İstanbul dışında oluştu-

120. Avrupadaki ve dâhildeki Genç Türk liderlerinin masonik kimlikleri göz önüne alındığında İslamiyetin sembol ismi Sultan Abdulhamid'e ve başta din olmak üzere kendi öz kültürlerine düşman olmalarının nedenlerini kolayca anlıyor, içeride ve dışarıda Yahûdî kaynaklı örtülü destek görmüş olmalarına ve adı geçen okul mezunlarından bâzılarının aynı türden demeçler vermeye devam etmelerine de, şaşmıyoruz! (müt)

rulması zarureti vardı ve bu işi de erkani harbiye yüz başısı olan **Mustafa Kemal** halletti. O, Ocak 1905'te Harbiyeden me'zûn olmuştu. Öğrencilik sıralarından beri fa'al bir ihtilâlci olduğunu, orduya tâyini yapıldığı günde tutuklanmış olmasından, anlıyoruz. Gençlikten kaynaklanan tecrübesizliğini bir daha tekrarlamaması öğüdüyle kısa zamanda affediliyor ve Şam'daki Türk birlikliklerine tâyin ediliyor.

Mustafa Kemal yeni görev yerinde kendisi gibi gayri menmunlardan bir takım subaylar buluyor ve onlarla birlikte **Vatan**[121] isminde gizli bir cemiyet kuruyor. Bu cemiyetin üyeleri arasında kendisi gibi kurmay yüzbaşı olan Müfit Bey, Süleyman Bey ile Hacı Mustafa Bey isminde bir doktor da vardı.[122] Bu son şahıs gizli komitenin gerçek lideriydi ve Mustafa Kemal ise "kurucu üye" den ibaretti.[123]

---

121. Bu önemli bir gündür çünkü, **Vatan**'ın kurulmasıyla birlikte İttihat ve Terakki Komitesi ve onun askerî kanadı tamamlanmış olmaktadır.
122. Soyadı kanunuyla Jantekin ismini alan bu şahıs BMM'ne Çorum milletvekili olarak katıldı.
123. Genç Türk İhtilâlinin oluşum safhasındaki Atatürk'ün rolünün dikkatle incelenmesi gerekir çünkü Türklerin her işte onu lider yapma gibi bir zaafları vardır ve maalesef, biyoğrafi yazarları da aynı hatanın ortaklarıdır. Atatürkün biyoğrafi yazarlarından **-Mikusch, Armstrong, Froembgen, İkbal Ali Şah, Wortham, Tongas v s.** -onun bu dönemi kapsayan yaşantısıyla ilgili bilgileri, 1926 da Türk basınında yayınlanmış olan makale ve hatıralardan toplamışlar ve birbirlerinden, almışlardır. Bahsedilen bilgilerin tümü, Jean deny tarafından *Moustafa Kemal Pacha, I. Sa Biographie d'apres le nouvel annitarie official Turquie* adıyla, 1926 da Fransızcaya tercüme edilmiş ve yayınlanmıştır.

Şam'dan yayılmaya başlayan cemiyetin Hayfa ve Küdüs'te şubelerinin açıldığı ve Beşinci Ordu Birliklerine mensup subaylardan üye temin edildiği görülmektedir. Yine de bu sahanın faaliyetleri için yeterince büyük olmadığının anlaşılması üzerine, en uygun yerin Selanik olacağına karar verildi.

Osmanlı idaresi altında bulunan bölgelerin en gelişmiş olanı Selanik'ti. Çünkü buradaki kozmopolit insanlar Türkten ziyâde Avrupalıya benziyorlardı. Nüfusun yarısına yakınını Hristiyan İspanya'da kendilerine tanınmayan hakları Türkiye'de bulmuş olan, **Sephardic Yahudiler** oluşturuyordu. Bu Yahudilerden bir kısmı, İzmir'de kendisini mesih i'lân etmiş olan **Sabatay Sevi** ile birlikte 17. Asırda İslâm dinine girmişlerdi ve ***Dönmeler***[124] olarak biliniyorlardı. Yahudilere ilaveten Balkan ırklarına mensup çeşitli kimseler vardı ve eğitim seviyeleri, Anadolunun çok üstündeydi.

Makedonya'nın Avrupaya yakınlığı ve Balkan Milletlerine özgü sorunların çokluğu, dolaylı yoldan,

---

124. Sabatay Sevi'nin Türkiyedeki Yahudiler arasında fazla karışıklığa sebep olması nedeniyle zamanın veziri Köprülü Ahmet paşa'nın ya kellesini ya da İslâmı seçmesini söylemesi üzerine O da Müslümanlığı kabul ettiğini! Bildirdi. Mesihlerinin bir bildiği olduğuna inanan müritleri de aynı şeyi yaptılar. Buna rağmen bu dönmelerin eski Yahûdî dinini gerçekten terketmedikleri, gizlice ayinlerini yürüttükleri görüldü. Dönmeler hakkında ayrıca bkz.: Sir Harry Luke: *The City of Whirling Dervishes and other Sketches and Studies from Near East* (London, 1914) Bl. ıx—Leon Selaky: *Farewell to Salonica: Portrait of an Era* (New York, 1946) Bl. ıx—Ve *İslâm Ansiklopedisi Dönmeler Maddesi.*

Avrupa devletlerini bir şekilde ilgilendirmesinden ötürü, bu bölgenin devamlı gözlem altında tutulmasını gerektiriyordu. Mevcut durumun yön değiştirmesini önlemek için de **Avrupa siyasetçileri kendi subaylarının komutasında bir jandarma birliğinin görevlendirilmesini sultana dayatmışlardı**. Bu durum, Selanik ve Makedonyanın her tarafına yayılmakta olan ihtilâlci fikirleri, sultanın kendine mahsûs etkili üslubuyla bastırmasını zorlaştırıyordu. Ayrıca bölgenin sağladığı dış dünya ile temas kolaylığı da önemliydi.

Şam Grubunun, propaganda sahasının Makedonya'ya kadar uzatılmasına karar verdiği zaman, yukarıdaki olanaklardan ne kadarını göz önüne aldığını tahmîn etmek mümkün değildir. Bu imkânların, belki de en önemlisi, geniş hareket serbestisi ve takip edilme ihtimalinin az olmasıydı çünkü Selanik'in imparatorluğun diğer bölgelerinden daha fazla Avrupaya benzemesi, ateşli milliyetçiler nazarında bulunmaz bir fırsattı.

Diğer taraftan Makedonyanın yabancı müdâhalelerle sıkça yüz yüze gelmekte olması, Genç türklerin burasını merkez olarak seçmesinde etkili olmuştur ve bu bölgenin yabancı etkenlerden temizlenmesi gerektiğini benimseyen bir anlayış genç subaylar arasında pek yaygındı. Amma, buradaki çalışmalar fiilen başladığı zaman diğer unsurlarda sırayla devreye girecekler ve ateşli genç subaylarda isteklerinde fazla ısrarlı olmayacaklardı.

O zamanlarda Kolağası olan Mustafa Kemal, Vatan Komitesinin görevlendirmesiyle veya kendi

isteğiyle, doğum yeri olan, Selanik'e gitti. Buraya gidebilmek için önce Mısır'a geçti ve buradan da Yunanistan'a ulaştı. Selanik'e indiğinde, Üçüncü Ordunun yüksek rütbeli subaylarından bâzılarıyla karşılaştı ve menmun oldu. Bunlar arasında gördüğü Askerî valinin kurmay subayı olan Cemil Bey, Hayfa'daki birliğinden izinsiz ayrılmasının doğurduğu zorlukları halletmişti. İzin isteği, Askerî komuta zinciri kullanılarak yürürlüğe konulmuş ve kendisini toplaması için Mustafa Kemal'e dört ay istirahat verilmişti.

Bu dört aylık izin süresi, Şamda kurulmuş olan Vatan Cemiyetinin yeni şubelerini açmak maksadıyla kullanıldı. Attığı adımları dikkatle izliyen mustafa Kemal, sonunda, Selanik kolunun ilk toplantısını yapmayı başardı. Bu toplantıya katılan subaylar şunlardı: Ömer Naji, Hürev Sami Kızıldoğan isminde bir topçu subayı, kendisinin Selanikteki Askerî Lise zamanlarından sınıf arkadaşı olan Hakkı Bahâ Bey, aynı okulun müdürü, Melami Tarîkatının müridlerinden ve aynı zamanda meşhur yazar olan Bursalı Mehmet Tahir Bey, Salonika Normal School'un müdürü İsmail Mâhir Bey, ve Mustafa Necip. Bu toplantıda alınan karar gereğince cemiyetin ismi **Vatan**'dan, **Vatan ve Hürriyet'e** çevrilmiş ve vazifelerine ihânet etmeyeceklerine dair üyeler **tabancaları** üzerine yemîn etmişlerdir.

Selanik Komitesini kurar kurmaz Mustafa Kemal hemen Hayfa'daki birliğine döndü çünkü sultanın ajanlarının nefeslerini ensesinde hissediyordu. Buradaki arkadaşı durumu idâre ediyordu. Faaliyet-

leriyle ilgili resmi bir araştırma başlatıldığı zaman kumandanı, Türkiye -Mısır arasındaki Sina' sınır anlaşmazlığını halletmek üzere Mustafa'nın Akabe'de bulunduğunu İstanbul'a iletti.[125] Buradaki yetkililer Selanik'te rapor konusu olan subayın bir başka Mustafa Kemal olduğuna karar verdiler.

Bu olaydan sonra o sinirli bir davranış içine girdi ve yine de Selanik'e nakledilmesini başardı. Bu olay 1907 de gerçekleşti ve yine aynı tarihte 1908 İhtilâlini gerçekleştirecek olan İttihat ve Terakki Cemiyeti de Üçüncü Ordu Subayları arasında oluşmaya başlamıştı ve Mustafa Kemal de bu subaylardan biriydi. 1908 İhtilâlinin şartları onu, Enver gibi, liderlik makamına çıkarmadı. 1909 da patlak veren karşı devrimi bastırmak üzere İstanbula doğru yola çıkan Mahmut Şevket Paşa kumandasındaki ordunun kurmay subayıydı ve İttihat ve Terakki'nin yönetim kurulu üyeleri arasında değildi.

İttihat ve Terakkinin fiilen doğmuş olmasının Mustafa Kemal'in Selanik'te kurmuş olduğu gizli cemiyetle bir ilişkisi olmadığı görüldü ise de her iki kuruluş kısa zaman sonra birleşeceklerdi. Yeni kuruluşa *Osmanlı Hürriyet Cemiyeti adı verildi*[126] Cemiyetin ilk üyeleri arasında, sonradan İzmir valisi olacak olan Rahmi Bey, sıradan bir postahane memuru iken ileride, 1913 senesinde, ikdidara gelecek olan üçlü

---

125. Deny, ae, s. 151 göre: "Böyle bir durumun, dosyaların rastgele istiflendiği ve soy adının kullanılmadığı Türkiye gibi memleketlerde olması gâyet normaldır."
126. Rahmi Beyin ve Dr. Akil Muhtar'ın mektupları

komite üylerinden biri olan Talat Bey, İsmail Janpolat Bey ve Mithat Şükrü Bey. Cemiyetin kurucu üyelerinden diğer ikisi ise Kurmay albay Cemâl (büyük Cemâl Paşa) ve adâlet bakanlığı yapacak olan Fethi Beyler vardı.[127]

Bu yeni cemiyet büyük bir hızla yayılmaya başlayınca, kaçınılmaz olarak, Mustafa Kemal'in grubuna tosladı. Çatışmayı önlemek maksadıyla Talat, karşı grubun üyesi olan Binbaşı Naki Bey vasıtasıyla her ikisi arasında bir temas sağladı.[128] Bu olayın ne zaman gerçekleştiğini tesbit etme imkânı yoksa da yeni cemiyetin kendisinden öncekini önem ve büyüklük bakımından geride bırakmış olmasından anladığımıza göre aradan bayağı zamanın geçmiş olması gerekir. Çünkü bu iki grubun birleşmesiyle *Vatan ve Hürriyet* Cemiyetinin adı bir daha duyulmaz olmuştur.

İlk Genç Türk cemiyetlerinde olduğu gibi bu yeni komite de kendisini, dört veya beş kişiden oluşan hücreler vasıtasıyla büyütüyordu çünkü her bir hücre aynı şekilde çoğalmaya devam ediyordu. Bu türden hücre yapısıyla hiç bir üye kendi grubunun dışında kimseyi tanımadığından, teşkilatın bütünlüğünü tehlikeye sokma imkânı yoktu. Bu, tam bir **Karbonori teşkîlat modeliydi.**[129] **Bu örgütlenmenin**

127. Fehmi Janer'in mektubunda, cemiyeti kurduğu söylenen dört kişinin adları şöyle sıralanmaktadır: Talat, Rahmi, Cemal, ve Fethi.

128. Imhoff, ae, s. 175

129. Karbonorinin İtalya'yı kasıp kavurmuş olan, kanlı bir Masonik örgütlenme olduğunu, hatırlatalım. (Müt)

bir benzeri Askerî Tıbbiye öğrencileri tarafından 50 sene önce kullanılmıştı. Bu yeni modelin Bulgarların kanlı (IMRO) "dâhili örgütlenme" biçimini örnek aldığını söyleyenler de olmuştur.[130]

Türk idaresi altındaki Balkanlarda bulunan Hristiyan azınlıklıkların sorunlarını izlemek üzere oluşturulmuş olan teşkilatın kurucusu Charles Roden, Genç Türk ihtilâlinin akabinde Türkiyeyi ziyâret etti. Hâlâ gizliğini korumaya devam eden cemiyetin önde gelen üyelerini, -gün ışığına çıkmak zorunda kalmış olan Enver ve Niyazi'nin dışında- tanıma imkânı olmadıysa da cemiyetin üyelerini nasıl seçtiği konusunda bir takım bilgiler edindi. Anlattığına göre teşkilatın bir yetkilisi:

Yeni üyeye, kendisine gizli bir sır emânet edeceğini fakat bu sırrı, müsade almaksızın bir başkasına açmayacağına dair yemîn etmesi gerektiğini, söyler. Yeni üye adayı bunu kabul eder ve itimada şayan görülürse, cemiyetin prensipleri kendisine açıklanır.

Bu yeminden sonra gelen merâsim ise en önemli olanıydı çünkü tehdîd ve kararlılık ifâde ediyordu. Üyelik merasimi bir ayine dönüşüyordu. Adayın gözleri bağlanıyor ve nerede olduğunu bilmediği gizli bir bölgeye alınıyordu. Ve burada gözlerindeki sargı çıkarılınca aday kendisini karanlık bir odada, veya muhtemelen karşı tepelerdeki uzak mağaralar-

130. Doğrulanma olanağı pek bulunmayan hususlardan birisi de budur fakat Charles Roden Buxton'un *Turkey in Revolution* (London 1919) adlı eserinin 48 sh. de "cemiyetin IMRO'dan pek etkilendiği" ifade edilmiştir ki, Fehmi Janer'de bu hususu doğrulamaktadır.

dan birisinde, siyah maskeler takınmış, üç yabancının karşısında buluyordu. Bu şahıslar kendisine, hayatı boyunca ayrılamayacağı bir yemini tekrar ettiriyorlardı: Kılınç ve kutsal kitap üzerine yemîn ederek, bütün gücünü ülkesinin kurtuluşu için harcayacağına, Cemiyetin bütün emirlerine itâat edeceğine, onun sırlarını asla açıklamayacağına ve teşkilatın ölüme mahkûm ettiği bir şahsı, öz anne babası da olsa, öldüreceğine söz veriyordu![131] *Gözleri yeniden bağlanan aday, esrarlı seyahatine başladığı yere geri getiriliyor.*

Bundan sonra sadakati çeşitli sınamalarla test ediliyor ve kendisine ilk yemini veren şahsın dışında kimlikleri gizli tutulan kişiler tarafından davranışları kontrol ediliyordu. Bu sınavı da başarıyla veren üye 100-200 kişiden oluştuğu tahmîn edilen mahalli şubelerden birisinin emrine veriliyordu. Bu yeni yerinde de dört kişiden fazlasını tanımasına müsâade edilmiyordu. Birlikte bir araya gelen kişilerin sayısı en fazla beş olabiliyordu. Haberleşme maksadıyla her grup bir "kılavuz" seçiyor ve seçilen bu şa-

131. Masonluğa alınacak adayların geçmek zorunda oldukları bir merasimdir ve özellikle terörü bir araç olarak benimsemiş olan Illuminatı ve Karbonori, Bilderberg Club gibi gizli masonik teşkilatlar tarafından yaygın olarak kullanılmıştır. Bunların katlettikleri kral, prens gibi önemli şahısların uzun listeleri mevcuttur. Kennedy kardeşler bunların en taze örnekleridir. Şimdi, Sultan Abdulhamid'in şahsında İslamiyete savaş açmış olan kimselerin, bu gün olduğu gibi, Yahudi'ye uşaklık yapmış olduklarından şüphe eden gafiller, ve hâlâ onlara methiyeler düzmeye devam edenler de, ya cahildir veya kesinlikle onlardandır. (müt)

hız Cemiyetin emirlerini bir başka grubun temsicisinden alıyor ve hiç vakit geçirmeden, ilgili yere ulaştırıyordu.

Paris ve Geneve'de, Ahmet Rıza ile Sabahattin arasında çıkmış olan anlaşmazlık ve sürtüşmeleri göz önüne alan yeni cemiyet, bir başkan tâyin etmedi. Bunun yerine toplantılara katılanlar arasından, her seferinde, yeni bir başkan seçilmesine karar verdi.

Hareketin merkezi olan Selanik'teki asiler, kendilerine faydası dokunabilecek bir kuruluş keşfettiler: Masonluk! İmparatorluğun her yerinde olduğu gibi Selanik'te de faaliyetlerine aralıksız devam eden bu **şehrin gizli mason locaları, sultanı devirme düşüncesinde olan herkese kapılarını açıyordu.**

Liberal Osmanlı Cemiyeti, Selanik'in mason localarının kendi maksatlarının gerçekleşmesi için biçilmiş bir kaftan olduğunu anlamakta gecikmedi.[132]

---

132. Yazar hesabına gelmediği yerlerde olayları çarpıtıyor, mason localarının kendi maksatlarına hizmet etmeyen hiç bir kuruluş ya da şahsa arka çıkmayacağını ve sahip olduğu çeşitli imkânları kullandırmayacağını, bilmezlikten geliyor. Mason teşkilatı İttihat ve Terakki Cemiyetinin önde gelen mensupları kendi üyeleri olduğu için, onlara akıl hocalığı dâhil, her türlü desteği vermiştir, yâni onları kendi maksadı için kullanmıştır. Çünkü Filistin'de bir üst edinmek istiyen Siyonistlerin karşısında, vermeye râzı oldukları parasal destekler başta olmak üzere, her türlü ödüne karşı, Sultan Abdulhamid bir kal'a gibi dikiliyordu. Kendisini hal'lettikten sonradır ki, uşaklarından istedikleri toprakları kolayca alabilmişlerdir. (Müt)

Bundan sonraki gelişmeler cemiyetin, şehirdeki bütün locaları toplantı yeri olarak kullandığı, üyelerini bu localara kaydettirdiği ve masonluk tarafından geliştirilmiş olan teknikleri, yeni şahısların üye kaydedilmesinde mükemmelen kullandığı, anlaşılmaktadır. Selanik Farmason localarıyla işbirliği neticesinde cemiyetin çalışmalarının önemli ölçüde hız kazandığı, bilinmektedir.

Masonluğun Genç Türk hareketi üzerinde verdiğimiz bu kısa bilgiler bâzı kimselerce hoş karşılanmaz ve böyle bir durumda, bir an için, başka bir konuya değinmemiz gerekecektir. Vatandaşların konuşma hürriyetlerinin kısıtlanmş olmasından dolayı, Selaniklilerin Farmasonluk localarına çekilmiş olmasında- yahutta başka bir gizli teşkilata- şaşılacak bir şey yoktur. Çünkü bu şehirde her din ve milliyetten insanlar yaşıyordu ve bunlar arasında tahsilli ve liberal düşünce sahibi kimseler de bulunuyordu. Çoğunluğunu Yahudilerin oluşturduğu bu insanlar aynı zamanda masondular.

Bir çok kitaplarda, Genç Türk İhtilâlinin Yahudilerin öncülüğündeki "dünya ihtilâlinin" bir parçası olduğu şeklindeki ifadeler bulunmaktadır. Mesela bir İngiliz kadın yazar, Fransız İhtilâlinin "Dünya Hakimiyeti" projesinin ilk denemesi olduğunu belirterek, şunları söylemektedir:

Genç Türk Hareketi İtalyan Büyük Şark'ına bağlı Selanik localarında gelişti ve Mustafa Kemal'in başarılarına büyük katkılarda bulundu. Ayrıca, masonluğun doğum yeri Orta Doğuya doğru yaklaştığımızda Semitik etkileri sadece Yahudilerde de-

ğil, locaları yönetmekte olan diğer ırklar üzerinde de görmekteyiz.[133]

O olayları incelerken karşılaştığımız bir önemli olay da, 1900 senesi içinde Fransız Büyük Şark Locasının Sultan Abdulhamid'i tahttan indirmeye ve yerine henüz emekleme devresinde olan Genç Türkleri geçirmeye karar vermiş olmasıdır.[134] "Kesinlikle söylenebilir ki Genç **Türk İhtilâli, tamamen, Yahudi-Mason ihânet çetesinin eseridir.**"[135] Bu türden haberleri yayanların işini kolaylaştıran şeylerden birisi de, masonluk karşıtı yazarların Farmasonluğa kendilerine mâl ettiği bir ta-

---

133. Nesta H. Webster, *Secret Societies and Subversive Movements* (London, 1928) s. 284

134. Frderich Whichtl, *Weltrevolution...* (5. baskı) Munich, 1920 s. 105 de eserinin başka yerlerinde de yazarın temas ettiği Genç Türk hareketinin, o dönemlerde, kişisel bir takım girişimlerden ibaret bulunduğu hatırlanmalıdır.
—Aynı Fransız Büyük Şarkının Erbakan'nın başbakanlığında Refah ve Doğru Yol Partisinden oluşan 55. Hükümetin yıkılması konusunda antetli kağıda yazılmış mühürlü bir mektup ele geçirilmiş ve tercümesiyle birlikte el altından dağıtılmıştı. Demekki, Yahudiliğin emrindeki masonluğun ve değişik isimler altındaki binlerce yan kuruluşlarının, siyasetle ilgilenmedikleri hususundaki söz ve yazılarının, düpe düz yalan oldukları, bir kerre daha doğrulanmış olmaktadır. Pek Muhterem Türkiye büyük üstadı da, her sene yayınladığı millete mesajında, dolduruşa mı getirildi yoksa o da yalancılar kervanına mı katıldı, ne dersiniz?... (müt)

135. *The Cause of World Unrest with an İntoduction by Editor of The Morning Star"* (London 1920), s. 143 de belirtilen bu yazı serisinin yazarları, Nesta Webser'ın dışında, belli değildir. Ve ekseriyeti Wichtl'in eserinden tercüme edilmiştir.

kım başarıları, mason teşkilatının benimsemesinde yarar görmesinden kaynaklanmaktadır. Bir misâl olarak, Fransız mason yayın organı ***L'Acacia'nın* Genç Türk ihtilâlinde masonluğun önemli bir yere sahip olduğu haberini kabullenmekte fayda görmüş olması**, masonluğun dünya genelinde bir ihânet şebekesi olduğunu benimseyenlerin eline bir koz vermiştir.[136]

Genç Türk hareketiyle Farmasonluk arasındaki dayanışmaya yarı resmi bir hüviyet kazandıran olay, ihtilâlin hemen ardından Türkiye'ye gelmiş olan Paris Gazetesinin bir muhabirine, **Refik Bey** isminde bir Genç Türk'ün vermiş olduğu beyanattır. Refik Beyin beyanatına göre Farmason localarının ihtilâle çok büyük katkılarda bulunduğunu söylemesi, masonluğun dünya ihtilâline bir delil olarak gösterilmek istenmiştir. Adı geçen demeçte şunlar geçmektedir:

*Farmasonluktan, özellikle İtalyan locasından, büyük mânevî destek aldığımız, doğrudur. "**Macedonia Risort**" ve "**Labor et Lux**" adlarındaki iki İtalyan locası bizlere yardımcı oldu ve saklanmamızı temin ettiler. Çoğumuz mason olduğumuz için localarda masonlarla birlikte bulunurken bir taraftan da kendi teşkilatımızı oluşturuyorduk. Ayrıca mücâdele arkadaşlarımızın pek çoğunu bu localardan temin et-*

---

136. Whichtl, (İng. tercümesi) *Causes of World Unrest*, s. 144 de yazar bu makalenin L'Acacia'nın Ekim 1908 tarihli sayısında çıktığını yazmış ve diğerleri de aynı kaynağı kullanmışlardır. —Lady Queenborouh (Edit Star Miller) *Occult Theory* (France 1931) C. II, s. 585—

tik ve kendilerini yeni üyelerin kimliklerini araştırmakla görevli olan Komitede kullandık. Selanikteki gizli çalışmalarımız fazla şüphe çekmedi ve localara girmeye çalışan sivil polisler de pek başarılı olamadılar. Çünkü bu localar İtalyan Büyük Locasına müracaat etmişler ve ihtiyaç hâlinde İtalyan Büyük Elçisinin devreye gireceği sözünü, almışlardı.[137]

---

137. *Causes of World Unrest*, s. 145 de 20 Ağustos 1908 tarihli L'Tempe'den iktibas ederek Genç Türk harekatinin, aslında masonik bir darbe olduğunu isbât etmeye çalışıyordu. Yazarın O dönemde ortaya çıkmış olan bir takım fanatik tartışmalara gereğinden fazla önem verdiği anlaşılmaktadır. Farmasonluğun rolüyle ilgili abartmaların devamlı ortaya çıkmasının örneklerinden birisi de, Harold Armstrong'un eseri olan (*Grey Wolf: Mustafa Kemal, An Intimate Study of a Dictator [London, 1932]*' adlı eseridir.
Eserin 37. sahifesinde şu ifadeler yer almaktadır: "Mustafa Kemal, üyelik merasiminin ardından **Vedata Locasına** kaydedildi. O, hoşuna gitmeyen bir ortam içine girmiş olduğunu anlamakta gecikmedi. Bu loca beynelmilel dinsizler Rit'ine bağlıydı. Bu loca, Rusya'nın kötülüğünden ve oradaki Yahudilerin zulüm gördüğünden, zengin olmalarına imkân tanıyan Viyana'nın güzelliklerinden devamlı bahseden, milliyeti belirsiz bir sürü insanlarla doluydu. Bunlar, hilebaz, çehreleri bozuk, kendi aralarında fısıldaşan ve şifreli konuşan kimselerdi.
Mustafa Kemal, Uluslararası finans, uluslararası terör ve yer altı dünyasının ipleriyle bağlanmış olduğunu anlamakta gecikmediyse de, bunların gerçek kimliklerini kestirememişti. Yahudiler'in dünya hâkimiyeti ve onların sıkıntıları kendisini ilgilendirmiyordu. Locada uygulan masonik ayinlere önem vermiyor ve onları alaya alıyordu!..."
Millî bütünlüğe zararlı olabilecekleri gerekçesiyle bir çok tarîkatla birlikte Mason Localarının Türkiye'de kapatılmış olması doğru olmakla birlikte Dr. Ernst Jackh'nın şahsıma

Yukarıdaki ifadeler, Selanik'te gelişen Genç Türk hareketinde Yahudilerin ne gibi roller üstlenmiş olduğunu dile getirirken ve 1908 İhtilâlinin hazırlanmasında masonluğun önemli bir rolü bulunduğu şeklindeki ifadeler, gerçeklerle uyuşmamaktadır çünkü İhtilâlin itici gücü olan 3. Orduya bağlı subayların tamamı mason olmadığı gibi Selanik'te yaşayan Genç Türklerin hepsi de mason değildi. 1908 yılındaki İttihat ve Terakki Cemiyetinin asıl gücü, farmasonluğun etkili olmadığı diğer eyaletlerden geliyordu.

Avrupalı Genç Türklere gelince pek çoklarının Farmason localarıyla ilişkili olduğu bilinmektedir.[138] Bunlardan ne kadarının mason olduğunu tam olarak bilmek mümkün değilse de en azından tanınmış liderlerden Ahmet Rıza ile Selanikli Nâzım'ın o dönemde mason olmadıkları kesindir.[139]

Ayrıca, imparatorluğun içinde veya dışındaki milliyetçi Türklerin masonluk gibi beynelmilel bir

---

yazdığı özel bir mektupta Atatürk'ün, 1909 İhtilâlinde masonluğun oynamış olduğu rolün incelenmeye değer olduğunu kendisine söylediğini, ifâde etmiştir.

Buna ilaveten Yakın Doğu üzerinde uzman olan R. W. Seton-Watson'un itirafına göre: "1909 İhtilâlinin arkasındaki beyin, Yahudi ve dönmelerdi. Yapılan mâlî yardımlar Selanik'in zengin Yahûdî ve dönmelerinin yanı sıra Berlin;Bupapeşte, Viyana ve muhtemelen, Paris ve Londra'nın kapitalist ve yarı kapitalistlerinden geliyordu. Bkz.: (*The Rise of Nationality in the Balkans* [London, 1917], s. 134-135

138. Dr. Ernst Jackh'ın bana gönderdiği 5 Şubat 1941 tarihli mektubu.
139. Dr. Rıza Tevfik'in 16 Mayıs 1941 tarihli tarafıma gönderilen mektubu.

teşkilatın emrine girmesi, onların bu karekterlerine uygun düşmemektedir. 1908 İhtilâlinin arkasından Farmasonluğun Türkiye'de geliştiği doğru olmakla beraber hiç bir ciddi araştırmacı İttihat ve Terakki Hükümetini "Dünya Yahudiliğinin" veya "Beynelmilel Masonluğun" emrine girmiş olmakla suçlayamaz.[140]

Genç Türk hareketinin doğuşundan sonra kendisini destekleyen gizli ya da yarı gizli teşkilatların sadece masonluktan ibaret olmadığı ve bâzı tarîkatların da kullanıldığı anlaşılmaktadır.[141] Bunlar ara-

---

140. Bunun en güzel örneği **Emmanual Carasso** Efendidir. Bu adam, Selanik'teki "Macedonia Risorta" Locasının üstadıydı ve bu şehirdeki Genç Türklerin locasında toplanmaları fikrini ileri sürmüş olan şahıstı. (Bak. Carosso'nun ölüm ilanını taşıyan 8 Haziran 1934 tarihli *London Times* Gazetesi) s. 19 N. Nicolaides *Une Anniee de Constitiution 11/24 juillet 1908 -11/24 juillet 1909* (Brussel 1909) s. 1555, Abraham Galanti *Turcs et Juifs:, s. 89*— Nicolaides, Abdulhamid taraftarı, haftalık *L'Orient* dergisinin bir dönem yayıncılığını yapmıştı ve Farmasonluğun Tükleri İslâm Dininden uzaklaştırmak istediğine inanıyordu. İttihat ve Terakki içinde önemli bir kişi hâline gelen Caraso, Abdulhamid'in tahttan indirildiğini tebliğ eden üç kişilik heyetin başında bulunuyordu ve Türk parlemonto üyesiydi. (Sultan'ın beni hal'letmek için böyle bir Yahudiden başkasını bulamadınız mı diye dert yandığı nakledilmiştir-Müt) Mebusluğu döneminde dönmelerin uyguladığı bir taktikle önce Türk görünmeye büyük özen gösteriyordu. Yine bu dönemde ceplerini iyice doldurduğu nakledilmiştir. Bak: (Henry Wickham Steed, *Through 30 Years 1892-1923* (Garden City, N. Y. 1925], s. 375-376)

141. Tıpkı Yahudilerinki gibi onların bu politikasında müspet hiç bir değişiklik olmamıştır zîrâ Gayri-İslami her girişimin ve

sında en büyük ve etkili olanı Bektaşilerdi ve üye toplam sayısının genel nüfusun % 10'na eşit olduğu söylenmiştir.[142] Bir başka tahminde ise Anadolu halkının 1/3'nün Bektaşi olduğu iddiâ edilmiş ise de akılda tutulması gereken husûs, bu insanların ve şeyhlerinin câhil köylülerden ibaret olduğudur. **Buna rağmen bir çok milliyetçi ve Liberal Türkü saflarına çekmeyi başarmıştır.** Mevlevilerin aksine bunlar, Türklerin kültür hayatlarının Farsça ve Arapçayla "etkilendiği" bir dönemde Türkçeye sarılmışlar ve edebî eserlerini aynı üslûpla geliştirmişlerdir.

İşte bu Türkçe özelliğinden dolayı zamanımız Türk antolojileri ve Türk Edebiyat tarihlerinin Bektaşi edebiyatına geniş yer vermiş olmasını, Avrupalı Türk edebiyat araştırmacılarından pek azı değerlendirebilmiştir. 19. Asrın ortalarına kadar gelebilmiş olan Türk edebiyatı öylesine Arapça ve Farsça kelimelerle doluydu ki, ancak medrese tahsili görmüş kimseler tarafından anlaşılabiliyordu. Aslında anlaşılması ne kadar zor olursa yazarının o kadar büyük olduğuna hükmediliyordu. **Modern Türk edebiyatı, üzerindeki Farsça prangaları kırmayı Batılı etkenler sayesinde başarırken, bu sefer de Fransız asıllı yabancı bir modeli taklid ediyor-**

---

fitnenin arkasında, Marksist bir takım Bektaşi dernekleri vardır ve bizim Bilderberg'li politikacıların gözdesidirler...

142. John Kinsley Birge: *The Bektashi Order of Dervishes* (London and Hatrford, Conn, 1937), s. 16. Bektaşilik üzerine yayınlanmış en kapsamlı eser budur:

du! Böylece zengin Bektaşi edebiyatı, milli kültür rönansının doğmasına öncülük ediyor ve Ziya Gökalp'le başlayan bu uyanış 1923'te cumhuriyetin kurulmasıyla zirveye çıkmış oluyordu.

Felsefe ve itikat bakımından Bektaşi Tarîkatı tamamen liberaldir. Bu bakımdan ortodoks Sünni ve Ortodoks Şiaya benzememektedir. Bu esaslarını çeşitli kaynaklardan alır ve **inanç bakımından Bektaşiler "En berbat hurafelerden ...mutlak materyalist dinsizliğe kadar" geniş bir yelpaze oluştururlar.**[143] **Avrupalı yazarlardan bâzıları Bektaşi Tarîkatı ile Avrupa Farmasonluğu arasında bir benzerlik olduğunu, söylemişlerdir.** 1897 senesinde yazmış olan Richard Davey,[144] Bektaşi Tarîkatının "Fransız mason localarından bâzılarıyla işbirliği yaptığını" işitmiş olduğunu nakletmiştir. Brown[145] ise Müslümân dostlarından bâzılarının 1867'den itibaren masonluğa girdiklerini nakletmiştir. Bektaşiler hakkında şunları yazmıştır:

Bektaşi dervişlerinin kendilerini masonlara benzetmesi ve onlarla kolayca kaynaşabilmeleri, acâib bir şeydir. Farmasonluğun Türkçedeki karşılığı dinsizliktir ve iğrenç bir şeydir. Mason ismi en büyük kâfirlik olarak tanımlanır ve Bektaşilere de aynı göz-

---

143. Birge, ae, s. 87
144. *The Sultan and His Subjects* (New York, 1897) c. ı, s. 97 Aynı eserin 1907 tarihli baskısında ise Bektaşilikten hiç bahsedilmemektedir!
145. John P. Brown, *The Dervishes* (London, 1927), s. 64

le bakılır, sebebini pek anlayamama rağmen, diğer ehli sünnet tarîkat mensupları da Bektaşileri böyle algılarlar.[146]

Bu konu üzerinde bir diğer yazar şunları yazmıştır:

Bektaşiliğin Yeniçeriler üzerindeki etkisine gelince, Farmasonluğun Avrupa reform hareketinde oynamış olduğu rolün bir benzerini, 18. Asırdan 19. Asrın başlarına kadar, Osmanlı İmparatorluğunda oynamıştır. Hakikatte onlar Fransız Farmasonluğuyla işbirliği hâlinde idiler. Volter'in dostu olan Fazıl Bey, Yeniçerileri yeniden yapılandırdı ve Genç Türk hareketinin askerî kolu hâlinde, bir asırdan fazla kendi maksatları için kullandılar. Çalışma sahası ise edebiyat, ilm, felsefe ve siyasetti ve bu konulara *yaklaşım tarzları ise milliyetçilikti.*[147]

Richard Dawey'in ifadesine göre Fazıl Bey veya İzzet Bey olarak tanımladığı bir üyenin Volter'in tesiri altında kaldığını ve "İstanbul'a dönüşünde, hâlîhazırda gizli bir teşkîlat olan cemiyetin bünyesine bir takım felsefî ve serbest düşünce anlayışını soktuğunu ve bu durumun zamanla bütün cemiyeti olumsuz yönden etkilediğini, yazmıştır.

Bektaşilerin bir çeşit, kendilerine özgü, bir milliyetçilik anlayışları bulunduğu ve dış görünüşlerindeki liberal davranışlardan ötürü çeşitli inanç sahipilerini bünyesinde topladığı, söylenebilinir. Kadın-

---

146. ae.
147. George Young, Constantinople (London and New York, 1925) s. 198

lara erkeklerle aynı hakları vermiş olmaları, bâzılarının gerçek olduğu, bir sürü dedikoduların doğmasına neden olmuştur.

Bektaşilerin Genç Türk hareketini desteklemelerinin bir başka sebebi ise kendilerini Halifeliğe aday göstermeyen Sünni Mezhebin yerine Şia'nın imamet anlayışını benimsemiş olmalarıdır. Birge'nin[148] bildirdiğine göre Bektaşilerin İranlı Şiilere duydukları yakınlıktan ötürü I. Selim'in 1514 İran seferinde bozgunculuk çıkarmışlardır. **Halifeliği ön plana çıkarmaya çalışmış olan Sultan Abdulhamid'e Bektaşilerin düşmanlık göstermiş olmaları da aynı sebeple izâh edilebilinir.**

Tarîkatların kapatıldığı 1931 senesinde, kendisi de bir Bektaşi olan Ziya Bey, Bektaşilik üzerine bir seri yazılar yazdı.[149] Bu yazı serisinin sonuç bölümünde yazar, **Bektaşiliğin gerçekleştirme savaşı verdiği reformların tamamının Cumhuriyet Hükümetince yerine getirilmiş olmasından dolayı,** Cemiyetin faaliyetlerine son vermesi gerektiğini, ileri sürmüştür. Bu reformların arasında Halifeliğin kaldırılması, kadınların serbestliği ve dinî esasların sulandırılması gibi konular bulunuyordu.[150]

---

148. ae, s. 67 ve 159
149. *"Bektaşilik"* başlıklı, , kırk dizilik bir yazı serisi 26 Ocak- 8 Mart 1931 tarihleri arasında İstanbul'da yayınlanan *Yeni Gün* Gazetesinde çıkmıştır.
150. Mustafa Kemal'in Mason Localarını kapatmaya karar verdiği zaman çağırmış olduğu Türkiye Büyük Üstadı başkanlığındaki heyete "artık sizin gerçekleştirmek isteğiniz

Bektaşilerin her zaman hayr yolunda çalışmadıkları görüldü. Hasluck'un[151] görüşü şuydu: "Bektaşiler" Propagandalarının ulaştığı her ülkede dinen egemen olmayı hedefliyorlardı." Ve 1908 İhtilâlini takiben Arnavutluk'ta bir Bektaşi hükümeti kurma gayreti içinde idiler.[152] Arnavutların 1880-1881 millî ayaklanmalarında Bektaşi parmağı olduğundan şüphelenen Abdulhamid Güney Arnavutlukun Yunanistanla birleştirilmesi çabalarının da bununla ilgili olduğunu tahmîn ediyordu. Türk Bektaşilerinin Arnavutluktaki kardeşlerinin duygularını ne ölçüde benimsedikleri pek belli değilse de siyasi çalışmalarıyla ilgili enterasan deliller mevcuttur.

Genç Türklerle Bektaşiler arasında bir bağ bulunduğunu işitmiş olduğunu söyleyen Hasluck, bununla ilgili dipnotları eserinin pek çok yerinde kullanmıştır. Bir kısım Genç Türklerin Bektaşi Tarîkatına mensup olmalarının yanısıra bâzıları da hem Bektaşi ve hemde Farmasondular: Talat Paşa, Rıza Tevfik, Şeyhülislâm Mûsa Kâzım Efendi gibileri bu gruba dâhildiler. Genç Türk programının Bektaşilerce desteklenmiş olması, dinî nedenlere mi dayanıyor-

---

idealleri Cumhuriyet hükümeti üzerine almıştır ve mason cemiyetine gerek kalmamıştır" dediği nakledilmiştir. Bektaşi liderlerinin de benzer karara ulaşmış olmaları, çok enterasandır. (Müt)

151. F. W. Hasluck, *Christanity and Islam under Sultans* (Oxford, 1929) c. 1, s. 438

152. ae, s. 438, not: 4, "sağlam bir Bektaşı kaynağından bu bilgi gelmiştir"

du yoksa, masonlukta olduğu gibi, sadece isyâncıların programı mı kendilerini cezbetmişti veya Sultan Abdulhamid'i devirmek sûretiyle daha liberal bir hükümetin kurulmasını mı arzu etmişlerdi, pek belli olmamıştır.

İttihat ve Terakki Cemiyetinin herhangi bir tarîkatla pazarlık yapmamış olduğu doğru olmakla birlikte onları kendi maksatları doğrultusunda kullanmaktan da kaçınmamıştır. Bektaşi ve Mevlevi tekkelerinin Anadoluya sürgün edilmiş olan cemiyet mensuplarına maddi ve mânevî destek verdikleri, görülmüştür.

Konuyla ilgili önemli bir diğer tarîkat ise **Melamiliktir**. Selanik'te kurulmuş olan Vatan ve Hürriyet Cemiyetinin birinci üyesinin Bursalı Mehmet Tahir Bey olduğunu daha önce belirtmiştik. Bu şahıs aynı zamanda bir Melami idi. "Tahir Beyin bu isyâncıların başında bulunması komitenin üye sayısının hızla artmasına neden olmuştu çünkü tarîkat içindeki saygınlığı, pek çok sofinin Vatan ve Hürriyet saflarına katılmasını temin etmişti."[153] Bu saygınlık kişisel olmakla birlikte tıpkı Bektaşi Tarîkatı gibi Melamiliğin de, Tahir Bey çapında adamları cezbedecek ölçüde serbest fikirler sergiliyor olmasının da bu gibi katılımlarda payı vardı. **Bektaşiler gibi onların da Masonik düşüncelere sahip olduğu kanaatı yaygındı.**[154]

Türk askerî birliklerinin bulunduğu Makedonya'nın bütün şehir ve kasabalarında ve hatta köyle-

153. Martin Hartmann, *Unpolitische aus Türkei*, s. 178
154. Brown, ae, s. 62 ve 225 ve sonrası.

rinde ihtilâlci fikirler yayıldı ve Trakya' yı da etkisi altına aldı. Bursalı Tahir Bey, Binbaşı Süleyman Askerî, Binbaşı Necîb ve Teğmen Atıf beylerin yönetimindeki Manastır, Selanik'in ardından ikinci önemli merkez durumuna geldi. İhtilâlci cemiyetin şubeleri çevredeki kasabalarda bir biri ardından açılmaya başlandı Resne'de, daha sonraları ihtilâlin adından en çok söz edilen kahramanı hâline gelecek olan Kurmay Binbaşı Niyazi, Ohri'de Kurmay binbaşı Eyüp Sabri, Üsküp'de Yarbay Gâlib Bey, ve Gevgeli'de Ömer Fevzi Mardin bu şubelerin başlarında bulunuyorlardı. Doğuya doğru gidilince Yüzbaşı Ali Beyin kumandasında Seres şubesi, İsmet İnönü'nün başkanlığındaki hey'et mensupları Kâzım Karabekir Paşa, Seyfi Paşa ve Hüseyin Kadri Beyin yönetiminde Edirne şubesi...[155]

Kasaba ve nahiyeler, kendilerine bağlı köyler için, birer propaganda ve beyin yıkama merkezi olarak çalıştılar. Bu köylerden ulaşılması güç olanları, komitenin en yoğun çalışma sahasını oluşturuyorladı. Üye sayısı günden güne artıyordu. Bunların çoğunluğu, başlangıçta, 3. Ordunun subaylarından oluşuyorsa da diğer çevrelerden de katılmalar eksik olmuyordu. Kısa bir zaman içinde, Avrupa bölgesindeki askerî birlik subayları arasında, padişaha sadâkat yemini etmiş olan subaylardan hükümeti devirmeye azmetmemiş tek bir kişiye rastlamak mümkün değildi.

---

155. Ömer Fevzi Mardin, Rahmi Bey ve Fehmi Janer'in mektupları.

Bu subayları yeminlerine ihânet ettiren şey, sadece, milliyetçilik değildi. **Onların şikâyet kaynağı, millî gururlarından ziyâde şahsi menfaatleriyle ilgiliydi.** Genç subayların kendilerine durumlarını düzelteceğini vaad eden komiteye yönelmesinin nedenleri arasında şahsi çıkar düşüncesi de önemli bir yer tutuyordu.

Osmanlı İmparatorluğunda ordu, bir saldırı gücü olduğu kadar yöneticilerin tabaları üstündeki kontrolünü mümkün kılan polis gücü olma gibi çifte vazife görüyordu. Yarım Asr önce Charles Elliot şunları yazmıştı:

Türk Ordusu, devletin güvenli ve güçlü kalmasının teminatı olan, profesyonel bir kuruluş olmaktan ziyâde Türk Milletinin devlet yapısının tâbiî bir parçasıdır.[156]

Bir diğer yazar da şöyle diyordu: *"Osmanlı Irkının tamamı, fetihlere koşan bir ordu gibidir"*[157]

Niçin böyle olduğunun sebepleri, Elliot'a göre, Osmanlı Türklerinin göçebe bir kavim olmasında aranmalıdır.[158] Sebebi ne olursa olsun ortada olan gerçek şudur ki Türklerin hayatında ordunun özel bir yeri vardır ve çeşitli milletlerden oluşan bir imparatorluğun düzenini devam ettirebilmek için ordu, en önemli bir ihtiyaçtır.

Abdulhamid elbette ki bu durumu biliyordu ve

---

156. *Turkey in Europe* (London 1908), s. 93
157. Viator, "The Turkush Revolution" Forthnight Review Eylül -1908)
158. ae, s. 91

yaşam seviyesinin düşüklüğü ve başka zorluklar bakımından düşman ordularının ilerisinde bulunan bu ordununun menmuniyetsizliklerinin artmakta olduğunun farkındaydı. Sultanın ordusuna olan güvensizliği, Rus Harbinde generallerine tam bir yetki vermek istememesiyle ortaya çıkmıştı. Saltanatı boyunca onun kuvvetli bir ordu besleme arzusuyla, aynı ordununun kendisine galebe çalması korkuları içinde yaşadığı bilinmektedir.

Asıl durumu daha kötü olan, Kâğıthane gerisinde çürümeye terkedilmiş olan, deniz kuvvetleriydi. Abdulhamid'in oturduğu saray, tepeden, Boğaza bakıyordu ve gemi toplarının menzil mesafesi içinde olduğu; hiç aklından çıkmamıştır. Yeni bir savaş gemisi geldiğinde, (saltatanatı sürecinde yeni gemiler satın alınmıştı) topçu bataryalarının ateşlenmesini engelleyecek şekilde, önemli parçalar söküldükten sonra aynı bölgede demir atıyorlardı. Bu gemilerin hiç birisi, hiç bir şart altında, mermi bulundurmuyordu. Bunların en güzel örneklerinden birisi, 1889 Senesinde, Japon karasularında batmış olan, talihsiz, Ertuğrul Gemisiydi. Türk ve yabancı uzmanların uyarılarına rağmen Sultan, Japon İmparatoruna göndereceği madalyayı taşımak üzere bu gemiyi görevelendirmiş ve o da azgın fırtınalara yenik düşmüştü.[159]

---

159. Wladidimir Giesl, *Zewei Jarzehnte im Nahen Orient,* (Berlin, 1927) s. 49 ve dipnotu. Giesl, İstanbul'daki Avusturya-Macaristan Askerî ateşesi idi ve çeşitli Balkan baş şehirlerinde, uzun süreler görev yapmıştır.

Ordu kademesinde yapılan terfilerde, kâbiliyet pek dikkate alınmıyordu. Haber alma teşkilatının kolları orduya kadar uzanmış olup üst rütbelere terfi etmenin en sağlam yolu da, arkadaşları olan isyâncı subayları ihbâr etmekten geçiyordu. Maaşlar zamanında ödenmiyordu ve subaylar arasında yaygın olan bir uygulamayla maaşlarını tefecilere kırdırıyorlardı. İlave geliri bulunmayan Türk subaylarının durumu, sıradan bir askerinkinden pek farklı değildi.

İşaret edilmesi gereken bir diğer önemli husus da, bu subayların, yabancı meslektaşlarıyla daha sıkı görüşme imkânı bulmuş olmalarıydı. Alman askerî heyetinin Türk Ordusu üzerindeki etkilerine daha önce temas edilmişti. Bu heyetleri kabul etmekle birlikte sultanın yetkilerini kısıtlamış olması, fazla önem arzetmiyordu.[160]

Makedonya'da Avrupa Jandarma Birliğinin kurulmasını öngören 1903 tarihli Mürtsteg Anlaşmasıyla bu bölgelere gelmiş olan Alman, Fransız, İngiliz, İtalyan ve Rus subaylarıyla 3. Türk Ordusu subayları arasında yakın ilişkiler doğmuştu. Yabancı subaylarla yakın temas hâlinde bulunmanın kendilerini tehlikeye attığını bilmelerine rağmen, Türk subayla-

160. Giesl'in (s. 48-49) da işâret ettiğine göre Alman eğitimciler Türk kışalalarına giremiyor ve hatta öğretmek üzere getirdikleri silahları ateşlemelerine müsâade edilmiyordu!Bu heyetin başkanı olan Baron von der Goltz bile bu yasaklara tâbiî idi. Giesl'in anlattığı bir hikayeye göre generalin, İstanbul ve çevresinin yeni bir haritasını çıkarması üzerine polis baskın yapmış ve onlara el koymuştu.

rı onlarla bir araya gelmekten vaz geçmiyorlardı ve bu durumun neticeleri de kısa zamanda ortaya çıktı. Eğitim yapma olanakları önemli ölçüde arttı ve genç Türk subayları, kendilerinden gizlenmiş olan pek şeyin farkına varmaya başladılar. Bunların en iyileri meraklı ve istekli olan subaylardı ve en iyi örneklerinden birisi ise Enver Beydi. O, Üsküp'te üstlenmiş bulunan Avusturya-Macaristan birliğinde görevlendirilmiş ve o da, askerî taktikler ve Almanca öğrenmek hususunda bu durumu gâyet güzel değerlendirmişti.

Bu yakın temasların genç Türk subayları üzerinde başka yansımaları da olmuştu: Abdulhamid'in lüks yaşantısı ve yabancı subayların zengin görünümleriyle kendilerinkini mukayese ettikleri zaman, aşağılık duygusuna kapılıyorlardı. Karışık duygular içindeydiler. Bir taraftan jandarma subaylarının maddi olanaklarını kıskanırken beri yanda da onların kendi topraklarında bulunmasından rahatsızlık duyuyorlardı. Onları taklîd etmek sûretiyle geri kalmışlıktan kurtulacaklarını ümid etmelerine rağmen, bu yabancıların topraklarını terketmeleri gerektiğine de inanıyorlardı.

İşin enterasan olan tarafına bakınız ki, bu yabancı subaylar, kendileriyle yakın temas hâlinde olan İttihat ve Terakki'ci Türk subaylarının bir ihtilâl hazırlığı içinde bulunduğunu bilmiyorlardı. Bunlardan bir veya iki kişi, ihtilâlin arefesinde, üstü kapalı bâzı şeyler duymuşlarsa da bu türden şayıaların üzerinde durmadılar.[161] Bunun güzel bir örneğini ise

161. Hubka, *Die Oesterreichisch-Ungarische*. . s. 94

ihtilâlden bir veya iki sene önce, ödenmeyen maaşlarının kendilerine verilmesi hususunda, Türk ordusu içinde başlatılmış olan bölgesel isyânlar oluşturmaktadır. Böylece bu yabancı subayların Türk meslektaşlarının niyet ve eylemlerinden pek haberleri olmuyordu.[162]

Ordu mensupları için hayat zorluklarla doluydu, aslında, hep zor olmuştu. Türk köylülerinin sıkıntılar içinde geçen hayatı kendilerine, başka milletleri isyâna sevkedecek olan olaylarda bile, sabırlı ve teslimiyetçi olmayı öğretmişti. Sultanlarına bağlı idiler çünkü inançları böyle olmayı gerektiriyordu, onlar ahirete inanıyorlardı.[163] Milliyetçiliğe gelince o, kendisine uzak, yabancı ve kabul edilmesi güç bir kavramdı. Abdulhamid idaresi altında işler kötüleşmeye devam ediyordu ve askerler böyle bir zamanda aileleriyle birlikte olmayı pek arzu etmiyorlardı ve özellikle terhis süreleri çoktan geçmiş olanlar, böyle düşünüyorlardı! ...Tıpkı subayları gibi onlar da maaşlarını pek az görebiliyorlardı, tâyinleri çok yetersizdi ve yaşam seviyeleri hayvanlarınkinden pek de farklı sayılmazdı.[164] As-

---

162. Mevcût resmi belgelerin incelenmesinden çıkan sonuca göre yabancı subayların hükümetlerini Türkiyedeki ihtilâl çalışmaları hakkında bilgilendirdiklerine -bir iki durum hâricinde- rastlanmamıştır.
163. "Sizin başınızda bulunan Habeşli bir köle bile olsa, Allah'ın (c. c) şeriatını uyguladığı müddetçe, kendisine itâat ediniz." (Hadisi Şerif) (müt)
164. "maaşların ödenmesi devamlı aksıyordu, Makedonya'da şahit olduğum müthiş yağmalamaları haklı göstermezse bile, sebebi bu olmalıydı. "—Buxton, *Turkey in Revolution*, s. 30

kerler normal sürelerinin iki katı orduda tutuluyorlardı ve hele birde Yemen gibi uzak diyarlarda iseler, yuvalarına dönme şansları hemen hemen yok gibiydi.[165]

Türk askerleri İttihat ve Terakki Cemiyetine üye olmamalarına rağmen İttihatçı subayları tarafından ihtilâle hazırlıklı hâle getiriliyorlardı. Cahil olan bu askerler, **inançlarına saldırılmadığı müddetçe**, her söylenene kolayca inanırlardı. Paşaları kendilerinden çok uzakta görmelerine rağmen kendi subaylarının söylediği her şeyi, bir çocuğun babasını takip etmesi gibi, çocuksu bir saflık içinde hemen kabul ederlerdi. Padişahlarının kötü müşavirlerin etkisi altında kaldığını, her şeyin eskisi gibi güllük gülüstanlık olması için bu kötü adamların uzaklaştırılması gerektiğini, onlara tekrar tekrar söylemek (çünkü padişahın çocuklarına adaletsiz muâmele etmesi düşünülemezdi) yeterliydi. İşte bu ön çalışmaların meyvası ihtilâlin patladığı gün görüldü. Oysa ki aynı askerlerin sultanlarına olan bu bağlılığı, subaylarının ellerini kollarını bağlamış ve Abdulhamid'in 1908'de tahttan indirilmesini engellemişti.

İmparatorluk sınırları içindeki Genç Türk hareketi bir değişim geçirirken Sabahattin, Ahmet Rı-

---

165. "İstanbul'daki İngiliz konsolosu olan bir arkadaşımın yaptığı araştırmaya göre Yemen'e gönderilmiş olan askerlerden sadece % 20 sinin geri dönebildiği tesbit edilmiştir." E. F. Kight, Turkey, s. 52,
Richard Gottheil, *"The Young Turks and Old Turkey"* (Aralık 1908) s. 524'te nakledildiğine göre 1903 senesinden ihtilâlin olduğu güne kadar 100. 000 den fazla Türk askeri Yemende hayatlarını kaybetmişlerdir.

za ve diğerleri işlerine devam ediyor ve üye sayıları yeni gelen göçmenlerle çoğalıyordu. Sabahattin'in Âdemî Merkeziyetçiler Birliği daha ziyâde yabancıların ilgisini çekerken Türklerse Ahmet Rıza'nın milliyetçiliği esas alan İttihat ve Terakki Komitesine katılıyorlardı.

1901 senesinde Yıldız'ın kendilerinden şüphelendiği iki kişi, Sezai Bey ve Dr. Bahattin Şakir, Paris'e gitmek üzere ülkeden kaçtılar. Kesin deliller olmamakla birlikte bu iki kişinin, teşkilatın 1897 de dağılmasının ardından Ahmet Rıza'nın sadece isim olarak devam ettirdiği İttihat ve Terakki Komitesini yeniden fa'al hâle getirmek maksadıyla geldikleri tahmîn edilmişti. Bir takım gayretlerden sonra her iki kesimin de güçlerini birleştirmeye karar vermeleri, 1902 senesindeki Osmanlı Liberalleri Kongresinin açılış gününe denk gelmişti. Ahmet Rıza **Meşveret**'i Fransızca olarak yayınlamaya devam ederken **Şurayı Ümmet** isminde yeni bir gazete de Sezai Beyin yönetiminde, Türkçe olarak, yayınlanmaya başlandı. Böylece cemiyetin gücü ve çapı da artmış oluyordu. Dava, eskiden olduğu gibi, bir lider etrafında kümelenmiş bir kaç kişinin gayretleriyle artık yürütülmüyordu ve Ahmet Rıza gibi şahıslar, Cemiyetin tartışmasız tek sözcüsü olarak kabul edilmiyordu. Her iki gazetede imparatorluk sınırlarından içeri girmenin yollarını bulmuşlar ve sayıları gittikçe artan ihtilâlci namzetlerinin ceplerini doldurmaya devam ediyorlardı.

Paris'in Genç Türkleri, İmparatorluk dâhilindeki **Osmanlı Hürriyet Cemiyetinin** varlığını 1907

senesine kadar görmemezlikten geldiler ve milliyetçi Türk guruplarının birleşmesi ise, bu tarihten sonra tesadüfen, gerçekleşti.

1906-1907 senesinin kışında sultanın casusları Selanik'te bir şeyler döndüğünün farkına varabilmişlerdi. İhtilâlci teşkilatın gerçek gücü pek bilinmese bile üyelerinden bâzılarının gözlem altında tutuldukları biliniyordu. 1907 Mart ayında Talat Paşa, kendisi gibi Selanik Komitesi üyeleri olan, Ömer Naci ve Hüsrev Sami Kızıldoğan'a gelerek, tutuklanmaları için telsiz emri geldiğini bildirmiştir.[166] Ömer Naci'nin Yıldız oltasına takılması, Selanik'te çıkmakta olan Çocuk Bahçesi isimli bir dergide, Rıza Tevfik ile giriştiği bir polemikten kaynaklanıyordu. Mehmet Emin'in Abdulhamid idaresi altında can vermekte olan bir imparatorluğu konu edinen "Kayıkçı" başlıklı bir şiirini yayınlamış olan bu dergi, bir müddet sonra kapatılacaktı.

Planlanlarını sadece Talat'a açmış olan Ömer Naci ve Hüsrev Sami Kızıldoğan, Paristen süratle uzaklaştılar. Zihinlerini meşgul eden en önemli şey yakalanmamaktı. Bu fırsattan istifade ederek Ahmet Rıza ve Sabahattin'in programlarını incelemek ve kendilerine en yakın olanıyla birleşmek düşüncesindeydiler.

Mart ayının sonlarına doğru iki kaçak Paris'e geri döndüler ve araştırmalarına başladılar. Rıza ve taifesinin görüşlerinin, Sabahattin'in grubuninkin-

166. O zamanlarda Selanik Postahanesinde memur olan Talat Bey, şifreli gelen telgrafları da görebiliyordu.

den ziyâde Osmanlı Liberal Cemiyetinin prensiplerine daha yakın olduğunu, kısa zamanda, anlamaları üzerine Şurayı Ümmet'e imzasız yazılar göndermeye başladılar.[167] Edebî kabiliyeti takdîr edilen Ömer Naci'nin yazılarının ilgiyle takip edilmesi, sultanın gizli polisinin gözünden kaçmadı.

Aynı senenin sonlarına doğru her iki teşkilatın da "uzun pazarlıklar ve sürtüşmelerin neticesinde" güç kaybına uğradıkları görüldü. Bu anlaşmazlığın kaynağında yatan şey, Osmanlı liberallerinin sultanın her ne pahasına olursa olsun tahttan indirilmesini istemesine karşılık Ahmet Rıza'nın her türlü kuvvet kullanımına karşı çıkmış olmasıydı. Sonunda bu engelin ortadan kaldırdığı görüldü zîrâ Ahmet Rıza'nın itirazlarından birleşme uğruna vaz geçmesinin sağlandığı ve böylece İkinci Osmanlı Liberalleri Kongresinin almış olduğu karara-hükümetin gerekiyorsa kuvvet kullanılmak sûretiyle devrilmesini içeren programa- Rızanın da uyması sağlanmış oldu.[168]

Bu iki fırkanın birleşmesinin ardından yeni teşkîlat için üzerinde anlaşılan isim **İttihat ve Terakki** oldu. Rahmi Bey, Selanikli Nâzım'ı Selanik'e çağırarak imparatorluk dâhilinde bulunan teşkilatla çalışmasını söyledi. Selanik Komitesinin toplantlarından birinde Dr. Nâzım İttihat ve Terakki'nin tarihi

---

167. Fehmi Janer'in mektubu
168. Ahmet Rıza'nın görüşleri de ısrar etmemekte pek istekli olduğu anlaşıldı zîrâ Şubat 1908 tarihinden itibaren onun, ihtilâl taktikleri üzerinde konuşmalar yaptığı görüldü.

üzerinde etkili bir konuşma yaparak bu isim adına yapılmış olan fedakârlıkları sayıp dökünce, üyeler bağlı oldukları teşkilatın eski ismini terkederek, İttihat ve Terakki adını benimsediler. Ve böylece, ertesi sene ihtilâl patlak verdiği zaman teşkîlat, eski kurucularına hürmeten, bu isimle anılıyordu.

Fiili birleşme 27 Eylül 1907 tarihinde gerçekleşti. Kendi bildirilerinde bu birleşme şöyle ifâde edilmektedir:

Merkezi Paris'te bulunan ***"Osmanlı Terakki ve İttihat Society"*** *ile merkezi Selanik'te bulunan* ***"Osmanlı Hürriyet Society"*** *27 Eylül 1907 tarihinde ve aşağıdaki şartlar dâhilinde, birleşerek* ***"Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti"*** *adını almışlardır.*

1. Madde- Cemiyetin dâhili ve Hâricî olmak üzere, iki merkezi bulunacaktır. Hârici merkezi Paris'te dâhili merkezi ise şimdilik Selanik'te bulunacaktır. Her iki merkezin iki ayrı başkanı olacaktır.

2. Madde-Kuruluş gayeleri 1292 (1876) tarihli Mithat Paşa yasasının uygulanmasını temin etmekten ibaret olan cemiyetin, dâhili ve Hâricî maksatlar için kullanılmak üzere iki ayrı tüzüğü bulanacak ve mahalli ihtiyaçların ve temayüllerin tesbit edilmesinde ve teşkîlat yapısının ve görev alacak olanların mesulliyetlerinin belirlenmesinde bu tüzük hükümleri uygulanacaktır.

3. Madde- Finansal konularda, ihtiyaç hâlinde, her iki kuruluş da birbirlerini takviye edeceklerdir.

4. Madde- Dâhili merkezin doğrudan temasları sakıncalı bulması hâlinde, şubeler ve şahıslar arası

iletişim, Paris merkezi kanalıyla yürütelecek ve dâhili mekezin sansürüne tâbiî olacaktır.

5. Madde- Bunlara ilaveten dış şubelerin bağlı bulunduğu olan Hâricî merkez, beynelmilel sahada cemiyeti temsîl edecektir. Yabancı hükümetlerle ve basın yayın kuruluşlarıyla temas dış merkezden yürütülecek ve dâhili faaliyet ve girişimlerin mesuliyeti de iç merkeze ait olacaktır.

6. Madde- Her iki merkez de icraatlarında, karışılıklı anlaşma sûretiyle, değişikliğe gidebileceklerdir.

7. Madde- Cemiyetin yayın organları, şimdilik, "Şurayı Ümmet" ve Fransızca "Meşveret" gazeteleridir. Dâhili merkezin yardım ve destekleriyle Hâricî merkez tarafından yayınlanmakta olan "Şurayı Ümmet" ve dâhili yayınlarda çıkacak olan yazıların mesuliyetini her iki merkez de, müştereken paylaşacaklardır.

14 Eylül 1323 ezani[169]
Osmanlı Terakki ve İttihat Cemiyeti
Dâhili ve Hâricî Merkez Temsilcisi
Dr. Bahaeddin (Şakir)[170]

Birleşme bu şartlar altında gerçekleşmiş olmasına rağmen Selanik merkezinin kendi politikasını takip etmeye ve Paris merkezini ise maksadına en uygun şekilde kullanmaya niyetli olduğu anlaşıldı. Paris merkezinin Ahmet Rıza'nın Fransızca organı olan

---

169. Ezani takvime göre güneş batmasından bir sâat sonraki zaman dilimidir.
170. Ahmet Bedevî Kuran, *Inkılap Tarihimiz ve İttihat Terakki*, s. 238-239

Meşveret Gazetesinin işlerine karışmasını kesinlikle yasaklarken, aynı gazetenin kendi yayın politikasını takip etmesine müsaade etmiş olması, bu gazetenin Selanik'in ulaşmaya çalıştığı kimseler üzerinde hiç bir etkisi olamayacağından kaynaklanıyordu. Fakat Türkçe yayın yapan gazetelerin ise Selanik'in talimatları doğrultusun dahareket etmesi, maksada daha uygun bulunmuştu.

İki cemiyet arasındaki bu birleşmenin ardından, mevcût diktatörü devirmeyi gaye edinmiş olan yerli ve yabancı bütün kuruluşları birleştirmeye yönelik çalışmalar başladı. 1907 Senesinin son günlerinde (27-29 Aralık) dönüşümlü başkanlıklarını Ahmet Rıza, Sabahattin ve İhtilâlci Ermeni Taşnak Komitesinden K. Maloumian'ın yaptıkları, **Osmanlı Liberaller Kongresi** Paris'te ikinci kez toplandı.

1907 Kongresinin İhtilâlci Ermeni Fedarasyonunun girişimleriyle gerçekleşmişti ve şimdilerde de aynı komitenin çeşitli Ermeni çetecilerini bir araya getirmek sûretiyle, Türkiyedeki rejimi devirmek istediğinde hiç şüphe kalmamıştır.[171] Bu kongrede, Türkler kadar Ermenilerin de birlik adına tavizler vermeyi kabullenmiş olmalarının sonucu olarak herkesin benimseyeceği bir hareket planı ortaya çıktı. İmparatorluğun menmun olmayan guruplarının ta-

171. Dikran Mardiros Bedikian, ın *"The Silent Revolution in Turkey"*, The World Work, xvı (Oct 1908), s. 10827 de yazdığına göre Ermeni Komitelerinin bir çatı altında 1906 senesinde birleştirilmesinin ardından Malouminan'a Türk cemiyetleriyle görüşme yetkisi verildiği anlaşılmıştır.

mamının bu kongrede temsîl edilmediği Ahmet Rıza'nın konuşmasında dile getirildi. "Yunanlılar, Arnavutlar ve iki Ermeni komitesi bize katılmadılar",[172] dedi. Birinci kongrede olduğu gibi 1907 Kongre kararlarının tam olarak yayınlanmadığı anlaşılmaktadır. Niçin yayınlamadılar sorusu, insanın aklına, büyük olayların yaklaşmakta olduğu gibi bir şey getirmektedir. İmparatorluk dâhilinde faaliyet gösteren ihtilâlci bir cemiyetin varlığından kongre üyelerinden pek azının haberdar edilmiş olması, ihtilâl planını gizli tutmaktan kaynaklanıyordu. Henüz hazırlık aşamasında olan ihtilâlden Ahmet Rıza'nın bile etraflıca bilgilendirildiği, şüphelidir. Patlamakta üzere olan isyânın mahiyeti hakkında kongreye bir ip ucu verildiğinden şüphe yoktur. Bunun delili ise, kongre kararlarından yansıdığı şekliyle, Merkezi Komiteyle ilgili bütün meseleleri büyük bir gizlilik içinde yürütmek üzere imparatorluk dâhilinde faaliyet gösteren kuruluşların temsilcilerinden oluşan gizli bir komitenin kurulmasına, oy birliğiyle karar verilmiş olmasıdır.[173] Gelecek kongrenin bir sene sonra toplanmasına karar verilmiş ve "âcil" durumlarda Devamlı Komitenin, üye derneklerin rızasıyla, bu tarihi öne alma yetkisi bulunduğu karara bağlamştır.

---

172. Pro-Armenia, (20 Ocak 1908). s, 1226
173. Pro-Armenia, vıı, 5 Ocak 1908, s. 1212, Fevkalade gizli olması gereken bir kararın bu gazete tarafından yayınlanmış olması, şaşılacak bir şeydir. Ahmet Rıza, kongre kararlarını basına sızdırmakta bu kadar aceleci davranan Ermenileri suçlamıştır.

Devamlı Komitenin görevi kongrede alınmış olan kararları, şartların elverdiği ölçüde, tatbikata koymaktır. Kararın özü ise, Osmanlı İmparatorluğu Hükümetinin devrilerek yerine temsili bir hükümetin getirilmesi ve bunu temin etmek için de ihtilâl dâhil, her yola başvurulmasından ibaretti. Türk Hükümetine her yönüyle muhalefet edilmesini karara bağlamış olan kongre ayrıca kullanılacak metodu da gösteriyordu:

1) Zulmün silah yoluyla önlenmesi. 2) Devlet memurlarının ve polisin de katılacağı işçi grevleri ve siyasi yürüyüşler. 3) Vergilerin ödenmemesi şeklinde pasif direnişler. 4) Ordu içinde propaganda yapılması, göstericilerin durdurulması ve ihtilâlcilerin yakalanmasıyla ilgili emirlere askerlerin uymaması. 5) Gerektiği hallerde toplu ayaklanmalar. 6) Şartların gereği olan daha başka önlemler.[174]

Yukarıdaki maddelerden, Ermenilerin çoktan beri kullanmakta oldukları taktikleri Türk derneklerinin benimsemiş olduğu anlaşılmaktadır. 1905 Rus İhtilâlinde Komünistlerin aynı türden direnişte bulundukları bilinmektedir.[175]

Sabahattin'in uzun zamandan beri Ermenilerle işbirliği yaptığı biliniyordu amma prensiplerine ters düşen bir karara uymakta pek istekli görünmüş olan

---

174. Pro-Armenai, ae

175. 1905 Komünist Ihtilâline öncülük edenler ve onu başarıya ulaştıranlar Yahudilerdi. Çoğu mason localarında eğitilmiş olan Genç Türklerin de aynı taktikleri benimsemesinde şaşılacak bir yoktur. (müt)

Ahmet Rıza'nın, Makedonya'daki yer altı teşkilatının varlığından haberdar edilmesi üzerine, böyle hareket ettiği sanılmaktadır. Kongrenin kapanışından bir ay sonra o, "Prudece et Modestie" başlığı altında Meşveret'te yayınladığı bir makale ile Ermenilerin şimşeklerini yeniden üzerine çekmişti. Bu makale, "doğruluğu tecrübelerle kanıtlanmış olan"[176] taktikleriyle öğünen Ermenilerin kongredeki başarılarını sorguluyordu.

Ermeni çetelerinin geçmişteki faaliyetleri söz konusu olunca Ahmet Rıza'nın milliyetçilik duyguları kabarmıştı. Kongre kararlarını yayın organlarına ulaştırmada başı çekmiş olan Ermeniler, Türkleri "Terörist" olarak i'lân etmekten de geri kalmamışlardı! Rıza, Ermenilerin, "başarısız olan" ihtilâlci taktiklerini kullanmayacağız, diyordu. *"Yabancı güçlerin işlerimize karışmasına olanak sağlayacak olan yollara ve kanunsuzluklara baş vurmayacak fakat asîl bir maksadın gerçekleşmesine çalışacağız...Sadece vatanseverlerin mizaçlarına uygun olan ihtilâl metodlarını benimseyeceğiz."* Cevap olarak Pro-Armenia, İttihat ve Terakki Komitesi adına kongre kararlarına imza atmış olan Ahmet Rıza'nın, şimdilerde savunuculuğuna soyunduğu "gelecekle" ilgili kongre kararlarına son harekatiyle muhalefet etmekte olduğunu, yazıyordu.[177]

---

176. Pro-Armenia' s. 1241-1242 den iktibâs eden Meşveret, 17 Ocak 1908, sayısı.
177. Ahmet Bedevî Kuran, *Inkilap tarihimiz ve İttihat ve Terakki* isimli eserinin 228-229 sahifelerinde nakledildiğine

İlk kongrenin başarısızlığına neden olan maddenin, yâni, yabancı güçlerin müdâhale meselesinin, 1907 Kongresinin bildirisi arasında yer almamış olması dikkat çekicidir. Bunun sebebi ya Ermenilerin (ve Sabahattin taraftarlarının) daha fazla taviz vermeleri veya yabancı devletlerin bu konuda ciddi bir girişimde bulanamayacaklarının tahmîn edilmiş olmasıdır.

1907 Kongresinde sağlanmış olduğu görülen anlaşma, Hamit aleyhdarı guruplar arasında var olduğu bilinen görüş ayrılıklarının çözüldüğü ma'nâsına gelmez. Aslına bakılırsa, Ahmet Rıza ve Sabahattin hizibleri arasındaki farklılıkların 1907 senesindeki barışmayı nerdeyse imkânsız kılacak derecede artmış olmasının etkileri, ihtilâlden sonra ortaya çıkmıştır.

Ahmet Rıza'nın ve Sabahhattin'in kongrede yapmış oldukları konuşmalar, her iki tarafın da kendi çizgilerine sımsıkı sarıldıklarını göstermiştir. Oldukça ılımlı olduğu bilinen Ahmet Rıza'nın "asayiş ve ilerlemenin hâkim olmasını dört gözle bekleyen büyük çoğunluk" üzerine bir konuşma yaptığı zaman,

---

göre, İttihat ve Terakkinin Sabahattin'e niçin karşı olduğunu soran birisine yazdığı cevabî mektupta Dr. Bahaatin Şakir, şunları söylemiştir: "Sabahattin ve babasının İstanbuldan kaçtıklarını, devlet hazinesini soyduklarını ve ülkeyi yabancılara satmak istediklerini". Bu mektupda, Sabahattin'in Ermeni Komitecileriyle işbirliği yaptığı ve Doğu Anadoluyu onlara vermek istediği ilave edilirken Ahmet Rıza'nın "dürüst ve vatansever" kişiliğinden bahsedilmiştir.

Pozitiv saplantılarının yeniden hortladığı görüldü! Sabahattin ise uzun konuşmasını Demolins'ten naklettiği alıntılarla zenginleştirmeye çalıştı. Türkiye ile Güney Amerika ülkeleri arasında bir benzetme yaparak, kişisel girişimlerin, devletin özel hayat üzerindeki faşist baskılarından ötürü, başarısız kaldığını, söyledi. Tarihte görülen kuvvetli ve büyük şahsiyetlerin, mümkün olduğunca siyasetten uzak kalmış olduklarını, ifade etti.

Bu iki şahsın da nefeslerini boş yere harcamaya ihtiyaçları olmamasına rağmen kongredeki konuşmalarının ve çalışmalarının, Genç Türk İhtilâli üzerinde herhangi bir etkisi olduğu da görülmedi. Şimdilik kararlar imparatorluk dâhilinde alınıyor ve eski "İttihat ve Terakki Komitesi" ismini kullanan yeni teşkîlatı, Paris'in Genç Türkleri pek ilgilendirmiyordu.

İhtilâlci Ermeni Federasyonu ile anlaşmaya varılmış olması büyük bir hadise gibi görülüyorsa da bu durum, sadece teori sahasında kalmış ve uygulamaya konulamamıştı. Çünkü, Taşnak Partisi ve diğer Ermeni komiteleri, kongrenin açılış ve kapanış safhalarında fitne çıkarmaktan geri kalmadılar, İttihat ve Terakki Komitesiyle işbirliği yapmaktan kaçındılar zaten bu komitenin de, imparatorluğun azınlıkları için beslediği herhangi bir sevgisi de yoktu.[178]

178. Dr. Ali Osman Önbulak'ın mektubu. Fehmi Janer, Akil Muhtar'ın da belirttiği gibi İttihat ve Terakki Komitesiyle azınlıklara mensup teşkilatlar arasındaki münasebet Paris Kongrelerinden ibaret kalmıştı ve yurt içi bir ilişki mevcût değildi.

İşte tam bu noktada şunu açıkca söyliyebiliriz ki İmaparatorluğun dâhilinde ve hâricinde faaliyet gösteren farklı cemiyetler arasında gerçek mânâda işbirliği mevcût değildi. Türk ihtilâlci grubunun kendi teşkilatının adını benimsemiş olmasına rağmen, Ahmet Rıza'nın olayların gelişmesinde doğrudan bir etkisi olmadı. Onun yeni millet meclisi başkanlığına getirilmiş olması, Türkiyedeki rejime karşı aralıksız yürütmüş olduğu mücadelesinin takdîr edilmesinden ve ihtilâli gerçekleştirenlerin felsefesiyle kendisininkinin benzerlik arzetmesinden kaynaklanıyordu. Böyle bir makamda bulunmasına rağmen Genç Türk çevrelerinde önemli bir şahsiyet gibi görülmüyordu çünkü **gerçek güç, perde gerisindeki şahısların ellerindeydi.**[179]

1906 senesinin sonlarına doğru, ülkenin muhtelif bölgelerindeki askerî karargâhlarda isyânlar başladı ve bunların en ciddi olanları, Anadolu'nun ulaşımı zor, uzak yerlerinde olanlardı. Ekseriyeti ise, geçikmiş olan maaşlarının ödenmesini talep eden grevler şeklindeydi. Bu grevlerin daha sık yapılmasıyla iyi neticelerin alınacağının anlaşılması üzerine değişik taktikler uygulandı. Abdulhamid'in kumandası altındaki askerlerin maaaşları hep gecikmelerle ödeniyordu ve o güne kadar da, grevlerin ve isyânların bu seviyelere ulaştığı hiç görülmemişti.

---

179. "Bir keresinde, 1916 senesi Aralık ayının ortalarında Enver (Ahmet Rıza'nın senatodaki yüzsüz köpekleri)" diye bağırmıştı" Dr. Harry Stuermer, *Two War in Constantinopla, Sketches of German and Young Türk Ethics and Politics* (NewYork, 1917), s. 156

Bu isyânlardan birisi de Yemen'e gitmek üzere gemilere binmeye hazırlanan birlikler arasında çıktı ve zannedildiği kadar kötü olmayan bu ülkeye giden askerler aslında şanslı sayılırdı.

1907 senesine gelindiğinde isyânlar daha da çoğaldı ve ilk defa sivillerin de bu isyânlara katıldığı görüldü. Rüşvetçi devlet memurları, Bitlis, Van, Erzurum gibi pek çok şehirlerde telin edildiler. **Valiler alaşağı edilirken yeni yönetmenlikler uygulanıyor ve ordu ise olaya seyirci kalıyordu.** Aynı sene içinde orduda isyânlar başladı. Ekim 1907 de İstanbul'da ayaklanmalar vardı ve 1908 senesinin başında başkaldırılar İzmir ve Suriyelere kadar yayıldı. İsyanlara sadece erler değil subaylar da katılıyordu. Her iki gurup da birikmiş maaşlarını isteyen subayların, başka bir dertleri daha vardı: Bu şikâyet, terfilerin şahsi beceri ve kâbiliyet esaslarına dayanmamış olmasıydı. Ordunun isteklerinin çoğu karşılanıyordu çünkü sultan onun kontrolu dışına çıkmasını istemiyordu. Abdulhamid'in efsaneleşen basireti, parçalanmasına göz yumduğu orduyu, fırsat kaçtıktan sonra, yeniden toparlamaya çalıştığı sıralarda, ağır bir darbe yedi.

Sultan yanlış yönetiminin meyvelerini toplamaya henüz başlamıştı. Osmanlı İmparatorluğunda ekonomik bir çöküş yılı olan 1907 senesinin, toplumsal çözülmeye büyük katkılar yaptığı sıralarda, Genç Türklerin halkın ve ordunun memnuniyetsizliğini kendi maksatları için kullanmaya yönelik propagandaları da etkilerini göstermeye başlamış-

tı. Abdulhamid, siyasi sürgünler için senelerdir Anadolu'yu seçmişti ve sürgündeki bu insanların hükümetin yıpratılmasında büyük katkıları olmuştu. Sabahattin'in Âdemî Merkeziyetçiler ve hür teşebbüs Birliğinin Ermeni guruplarıyla dayanışmalı olarak Anadolu'da yapmakta olduğu menfî propagandaların iyi hazırlanmış olduğu veya ihtilâlin başarısına herhangi bir katkıda bulunduğu, pek belli değildir.

İzmir ve çevresindeki ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde bulunan askerî birliklere yönelik isyân çağrılarının Selanik'teki İttihat ve Terakki Komitesince yürütülmesine rağmen bu bölgelerdeki örgütlenmeler, Makedonyadakilerin çok gerisinde kaldı. Anadoludaki örgütlenme işini devamlı kılık değiştirerek bütün Anadoluyu dolaşan **Selanikli Nâzım**[180] yürütüyor ve gittiği her yerde isyân tohumları ekiyordu. Çalışmalarının karşılıksız kalmamış olduğunu anlaması, isyâncılara mâni olmak üzere Sultanın İzmir'den Selanik'e gitmek üzere gemilere bindirdiği askerlerin Makedonyadaki askerlerle kucaklaştığını görmesiyle, belli oldu.

Nihayet, Temmuz 1908'de ihtilâl, "ansızın gelen bir yıldırım gibi patladı"[181] Başlangıçta, senelerdir

---

180. Mason olan bu şahsın büyük zorluk ve tehlikeleri üstlenmede göstermiş fedakârlığın sebebi onun, muhtemelen, dönme olmasında aranmalıdır. Çünkü Yahudiler arasında bu türden misyonerliğe soyunmuş pek çok kişi mevcuttur. (Müt)
181. Aubrey Herbert, *Ben Kendim: A Record of Eastern Travel* (London), s. 257

devam etmekte olan ayaklanma hareketlerinden bunun pek farkı olmadığı zannediliyordu. Türkiyeyi yakından takip etmekte olan gözlemciler, Makedonyadaki 3. Ordunun yeniden isyân ettiğiyle ilgili haberleri duydukları zaman zaman, bunun olağan hadiselerden biri olduğunu zannettiler.

Fakat Yıldız Sarayı, Temmuz ayı içindeki gelişmelerin alışılmış maaş talep etme eylemlerinden farklı, uğursuz bir şey olduğunu anlamakta gecikmedi. Yukarıda da belirtildiği gibi 1907 deki Osmanlı Liberalleri Kongresi bâzı şüphelerin doğmasına sebep olmuş idiyse de, İttihat ve Terakki Komitesinin kendisini gizlemekte gösterdiği başarı, sultanın casuslarının cirit attığı bir ülkede bile; keşfedilmelerini imkânsız hâle getirmişti. Cemiyetin teşkilatlanma biçimi o kadar mükemmeldi ki, uzun zaman gözlerden uzak kalabildi. Böylece, hiç bir köstebeğin ele vermediği bu gizli kuruluşun varlığından sultanın hafiyelerinin farkına varması, uzun zaman alacaktı.

Gittikçe artmakta olan haberlerin ve şayıaların yerinde incelenmesi için, nihâyet, 1908 İlk Baharında oluşturulan bir resmi komisyon Selanik'e gönderildi. Anlaşıldığına göre aradan geçen zaman içinde muhbirlerin "Jurnâlleri"öylesine şaşılacak rakamlara ulaşmış tı ki, gerçek hırsızı yakalamak üzere bulunan bu adamların son uyarıları, devamlı "kurt geliyor" diye bağıran çoçuğunkine benzetilmişti. Durumu yerinde incelemek üzere Selanik askerî kumandanalığına tâyin edilmiş olan Nâzım Bey, saraya rapor vermek üzere İstanbul'a girerken 11 Haziran'da

vuruldu. Gelişmelerden kaygıya kapılan saray bu sefer de İsmail Mâhir Paşa başkanlığında yeni bir hey'et gönderdi.

Dikkatlerin kendi üzerlerine çekilmeye başlanmasından İttihat ve Terakki Komitesi telaşa kapıldı. Tasarlanan ihtilâl için kesin bir tarihin tespit edilmiş olduğunu bilmek mümkün değilse de, onun ihtilâlin patlak verdiği gün olmadığını kesinlikle söyleyebiliriz.[182] İhtilâl gününün 1908 Senesinin Sonbaharı olarak öne alınmasının nedenleri arasında, sultanın alarm durumuna geçmesini ve dış politikanın, cemiyetin çoğunluğunu oluşturan ateşli genç subaylar açısından, her geçen gün biraz daha kötüye gitmesini sayabiliriz.

Bunlardan ikincisinin, yâni dış politika mese-

---

182. Selanik Komitesinin ihtilâlin 1908'in sonbaharında yapılmasına karar vermiş olduğu sanılmaktadır. Richard Gottheil, *"The Young Turks and Old Turkey"*, (Aralık 1908) baskısı ve sh. 525 de yazdığı gibi: "İsyanın 1 Eylül 1908 de Makedonya'da başlamak üzere planlandığında pek şüphe yoktur ve sultanın dize gelmesi için pek çok kanın akıtılması planda öngörülmüştür."
Buxton ise ae, s. 53'de şöyle demiştir: "İsyan günü Sonbahardaki Ramazan Bayramına denk gelecek şekilde tespit edildi."
İhtilâlin ertesi günü konuyla ilgili bir eser yazmak üzere İstanbul'a gitmiş olan Knight ise, ae, s. 108 de şunları söylemiştir: "Genç Türkler büyük ihtilâlin 1908, Ağustos ayından önce yapılmasının uygun olmayacağını hesapladılar. Fakat yabancı devletlerin Makedonyaya girme tehditleri ve 1908'in başlarında Sarayın Komiteye karşı başlatmış olduğu güvenlik girişimleri, tarihin öne alınmasını gerekli kılmıştır."

lesinin ihtilâlin çabuklaştırılmasında önemli bir yeri olduğu biraz mübalağalıdır. 9 -10 Haziran 1908 de İngiliz Kralı II. Edward ile Rus Çarı II. Nicolas arasında yapılmış olan Reval görüşmesinin İttihat ve Terakki Komitesini kaygılandırdıgı doğru olmakla birlikte, Rusların Orta Doğuya inme arzularını devamlı engellemiş olan İngilterenin bu an'anevi politikasını terkedeceği söylentilerinin gerçek olması hâlinde, Türklerin Makedonyadaki ve hatta Trakyadaki egemenliği bitmiş olacaktı.[183] Bu haberin, Rus donanmasının Karadeniz sahillerinin açığında "normal manevralarını" yaptığı bir zamana rastlaması, söylentileri doğrular mahiyetteydi.

İhtilâl için tesbit edilmiş olan tarihin hemen öne çekilmiş olmasında, sultanın kendilerini çökertmeden önce harekete geçme mecburiyeti şüphesiz etkili olmuştur. Reval görüşmesi devam ederken patlak vermiş olan şiddet eylemleri, harekete geçmek için gerekli ortamı hazırlamış ise de, Nâzım Beyin İstanbula dönmesini engellemek maksadıyla 11 Haziranda kendisine yapılan suikastın araştırıl-

183. *"1908 Senesi raporu"* İstanbuldaki İngiliz büyük elçileri tarafından hazırlanmakta ve hükümetlerine sunulmaktaydı. O seneki büyük elçi şehre yeni tâyin edilmiş olan Sir Gerard Lowther'di ve 30 Temmuz 1908'de İstanbul'a gelmişti. *Britihs Document on origin of war*, 1898-1914. c. v, s. 249'da ifâde edildiği gibi İngilterenin, Türkiyedeki nüfusunun en düşük seviyelere indiği bu zamanda, İngiliz Hükümetinin Ruslara karşı olan siyasetini değiştirmesinden kaybadeceği fazla bir şey yoktu.

ması, Reval görüşmesinden epeyce önce başlamıştı. 19 Haziranda Kosova Polis müfettişi Sami Beyin anarşistler tarafından ciddi şekilde yaralanması üzerine olaylar birbiri ardından hızla gelişmeye başladı. İsmail Mâhir Paşa komisyonu bu olayların içyüzünü daha iyi anlamaya başlamış ve tutuklanan bir takım subaylar sorgulanmak üzere İstanbul'a gönderilmişlerdi.

İttihat ve Terakki Komitesinin sıradan bir üyesi durumunda olan Enver isminde genç bir subay, terfi için! İstanbul'a çağırılmaktansa dağlara çıkmayı tercîh etmiş ve Eylül ayının sonlarına doğru da firar etmişti. Onun kayboluşu birliğinde heyecanlı araştırmalara neden olmuş ve Selanik'teki *Frankfurter Zeitung* muhabiri olayı, "Genç Türklerin kurbanı olduğundan korkulmaktadır" diye rapor etmişti.[184]

Olaydan bir kaç gün sonra **Niyazi Bey** isminde bir başka subay da aynı gerekçelerle dağlara çıkmıştı. O işe hazırlıklı başlamış ve taraftarlarından pek çoğunu yanına almış ve ayrıca başında bulunduğu birliğin depolarından silah, cephane ve para çalmayı da ihmal etmemişti!...[185] Eyüp Sabri

184. Bu rapor *Neue Freie Presse* tarafından 2 Temmuz 1908'de yayınlanmıştır.

185. Buxton, ae, s. 576. Neue Freie Presse'de 8 Temmuz 1908 isyânını, alışılmış bir olay olarak nakletmiş ve bunu yaparken de okuyucularına Genç Türkler ile ilgili haberlerin büyük bir dikatle ele alınması gerektiğini zîrâ Türk Ordusunun ekseriyetinin baş kumandanları olan sultana hürmetlerinden dolayı isyân edemeyiceklerini, duyurmuştu.

isminde bir başka subayda Niyazi'ye katılmak üzere yola çıktığı sıralarda bile, ortalarda ihtilâle dair iz yoktu.

Gerçekte ihtilâlin başlatılmasıyla ilgili herhangi bir emîr Selanik'ten gelmedi. İhtilâl haberi bir birlikten diğerine yayılırken, ayaklanmalar da birbiri ardından başladı ve Makedonyadaki komiteler, kendilerini Selanik merkezinin talimatıyla bağlı görmüyorlardı. İhtilâlin ilk saatlerinde Gevgeli Karargâhında jandarma birliklerine kumanda etmekte olan Ömer Fevzi Mardin'in ifadesine göre bölgesi dâhilindeki mahalli komiteler kendi kafalarına göre hareket ediyorlardı ve Selanik'in payı ise moral katkıdan ileri gitmiyordu.[186] İhtilâlin beklenmedik şekilde süratle yayılması, Selanik Komitesinin emrindeki komitelerle kesin bir târih belirlemesini imkânsız kıldı. Çeşitli komiteler arasındaki münasebetleri, olayların tazeliğini koruduğu ihtilâl sonrasında özetlemiş olan Charles Roden Buxton'un şu ifadesi pek isabetlidir: *"Birbirlerinden uzak bölgelere dağılmış olan birlikler arasında mükemmel fakat pek de şuurlu olmayan bir işbirliğinin mevcût olduğu söylenebilinir."*[187]

İhtilâlin kapanış sahneleri, fazla açıklanmayı gerektirmeyecek kadar iyi bilinmektedir. Sadece şu kadarını ilave edelim ki; Makedonyadaki isyânı bastırmakla görevlendirilen Şemsi Paşanın, güpe gündüz, Manastır caddelerinde, 7 Temmuz'da vurulması

186. Ömer Fevzi Mardin'in mektubu
187. Buxton, ae, s. 48

üzerine, 3. Orduya bağlı bir birlik şehir meydanında yeni anayasayı i'lân etmiştir. Bunun üzerine Anadolu'dan gönderilen ve beyinleri ihtilâle hazırlanmış olan askerlerin, İzmir'den Selanik'e kadar uzanan gemi yolculuğunda yapılan propagandalar sonunda, bu birliklerin de sultanın kayıp hanesine yazılmasına neden oldu. Kara ve Donanma subaylarının Madalyalarla, terfilerle ödüllendirilmeleri ve birikmiş aylıkların ödenmesi bile durumu değiştirmedi, artık çok geç kalınmıştı...

Abdulhamid'in çok güvendiği Arnavutlar da kararsızlık içinde idiler ve sonunda Anayasanın uygulanmasını isteyenlerin saflarına katıldılar.

Kendi güvenliğinin tehlikeye girmekte olduğunu anlayan sultan, mecburiyet tahtında, 24 Temmuz'de teslim oldu ve o güne kadar yedekte tuttuğu 1876 Anayasasını yeniden yürürlüğe koyacağını i'lân etti.[188] İhtilâl bitmiş ve Genç Türklerin rüyalarında gö-

---

188. Söylentilere göre sultanın bu kararı almasında Astronom Ebul Huda'nın etkisi olmuştur. Bir diğer rivayete göre Sultan Genç Türk hareketini olumlu karşılamıştır çünkü: "Eski imparatorluğun yıkıntıları arasında yok olmaktansa dinamik ve genç bir Türkiye'ye teslim olmayı tercîh etmiştir." (Wade Dewood David, *European Diplomacy in the Near Eastren Question* 1906-1909 (Urban, Illionis, 1930), s. 64

David bu görüşünü, Tahsin Paşanın *Abdulhamid ve Yıldız Hatıraları, (İstanbul 1931)*. s. 293'teki bilgilere dayandırmıştır. Tahsin Paşanın ifadesine göre Reval Anlaşması sorunları hızlandırmıştı ve "İlahi bir lütuf olan 1908 İhtilâli gerçekleşmemiş olsaydı Türkler Avrupa topraklarından sürüleceklerdi."

remiyecekleri şekilde başarılı ve kansız olmuştu. İmparatorluk sakinleri büyük bir neş'e içinde kendilerinden geçtiler. William Miller'in[189] hep tekrarlanan ifadesiyle manzara şöyleydi:

Son günlerde Makedonya bir hayâl ülkesi hâline dönüşüverdi. Enver Bey diktacı hükümetin bittiğini söyledi. İhtilâlin heyecanlı lideri şöyle diyordu: "Hepimiz kardeşiz. Bulgar, Romen, Yunan, Yahudi ve Müslümân ayırımı artık yoktur. Mavi gök kubbesinin altında hepimiz eşitiz ve Osmanlı olmaktan gurur duyuyoruz"

Serez'de Bulgar Komitesinin başkanı Yunan piskoposunu kucaklıyor, Drama'da, Hristiyanlara hakaret etmiş olan Türkler ihtilâlci subaylar tarafından tutuklanıyor, Ermenistan mezarlarından birinde katledilen Ermeniler adına yapılan dini bir törende, Türk ve Ermeni din adamlarının yapmış oldukları dualara her iki taraftan kimseler 'âmîn' diyor, Samsun'da Türkler ve Yunan din adamının sakallarını selamlıyor, Bingazi'de Türkler ve Araplar şükür namazı kılıyorlardı. Bulgar çeteciler silah bırakıyor ve çete reisi Sandanski, kurtarıcı gibi karşılanıyordu."

Osmanlı İmparatorluğu yeniden meşrutî idare-

Yazar, Sultanın, iki kötünün ehveni şeri olan İhtilâli menmuniyetle karşıladığını, söylememiştir David'in Giesl'in *Zwei Jahrezeh im Nahen Orient* adlı eserinden yaptığı diğer iktibasları da müphemdir ve belgelere dayandırılmamıştır.

189. *The Ottoman Empire and its Successors, 18000-1927, with an Appendix 1927-1936 (Camridge, 1936)*, s. 436

ye kavuşuyor ve böylece Abdulhamid, kendisine hiç de yakışmayan meşrutî kral rolünü, zoraki oynamak zorunda kalıyordu. İhtilâlden sonra bir seneye yakın tahtta kalmış olması, 1908 deki Genç Türklerin samimiyeti hakkında bâzı şüphelerin doğmasına ve dedikoduların çıkmasına neden oldu. Çünkü Abdulhamid'in tahttan indirilmesi sadece Genç Türklerin değil aynı zamanda ilgili diğer komitelerin de başlıca gayesiydi ve hasta Osmanlı İmparatorluğunun şifasının bunda olduğu senelerdenberi söylenmekteydi.

Abdulhamid'in tahtını korumasının yegâne sebebi İttihat ve Terakki Cemiyetinin 1908'lerde kendisini yeterince kuvvetli hissetmemiş olmasıydı. Anayasanın yeniden yürürlüğe konmasıyla sultan onların öfkelerini bir miktar dizginlemekle kalmamış aynı zamanda bunu kendisinin istemiş olduğu şeklinde reklam yapmakta da başarılı olmuştu. Senelerdir devam eden kötü idaresine rağmen cahil Türk milletinin sadakatle bağlı bulunduğu birisi olmaya devam etmiştir. İttihat ve Terakki Partisinin tamamının aydınlardan oluşmasına rağmen, parti programlarının uygulanması için, Türk milletininin çeşitli katmanlarından gelme askerlerin oluşturduğu orduya bağımlıydı. Önceleri de işâret edildiği gibi, İttihat ve Terakki Komitesi, askerler arasında sultanı hedef alan bir propaganda yapmaya cesâret edememişti çünkü padişah sadece halîfe olarak değil aynı zamanda an'anevi Türk Ordusunun baş kumandanı sıfatıyla da büyük bir hürmet

ve itâat görüyordu.[190]

Anayasının yürürlüğe girmesinden bir kaç gün sonra Edirne'ye gelmiş olan 3. Ordu subaylarının padişah lehine yapılan gösterileri bastırmaya çalıştığı sıralarda; kendileri dışındaki subayların sultana ne kadar bağlı olduklarının farkına varabilmişlerdir. Edirne'de vazifeli İngiliz Konsolosunun hadiseyle ilgili raporu şudur:

Dün öğleden sonra, 3. Orduyu temsilen 6 kişiden oluşan bir hey'et, özel bir trenle buraya geldi...Kalabalığın "Çok yaşa Sultan" avazeleri üzerine subaylardan birisi onlara hitâb ederek bağırmaktan vaz geçmelerini zîrâ anayasanın İttihat Komitesinin baskısı sonucunda i'lân edilmiş olduğunu söyledi.

Konuşmasını bitiren subay, istasyonun çeşitli yerlerine asılmış olan "Çok Yaşa Sultan" afişlerini indirdi. Askerlerin bu olaya ters bakmadığı görüldü. Anladığım kadarıyla subaylar günün en önemli olayının bu olduğunda hem fikirdirler. Er ve subaylar tarafından Komiteye yapılmış olan bağlılık yeminleri karşısında ayın 26'sında meydana gelmiş bu olayın nasıl değerlendirileceği konusunda, endişeler bulunmaktadır.

Krizin atlatılmış olduğu zannına kapılmış olan subaylar çok geçmeden yanıldıklarını anladılar.

---

190. Bu durum, Müslümân Türk Askerlerinin Müslümân yöneticilerine karşı târih boyunca beslemiş oldukları sevgi ve sadâkatın devamından başka bir şey değildir. Osmanlıları asırların süper gücü hâline getirmiş olan şeyin aslı da budur... (müt)

Edirne'deki yeni İngiliz Konsolosu Sir Gerard Lowhter'in, 4 Ağustos'daki gelişmelerle ilgili raporu şudur:[191]

1 Ağustosta...Geçen ayın 28'inde yapılmış olan konuşmalar şiddetle lanetlendi. Askerler subaylarına karşı ayaklandılar. Sultanın öldürüleceğini veya tahttan indireleceğini haykırıyorlardı...

Askerler, kendilerinden oluşan 350 kişilik bir heyetin İstanbul'a gönderilerek sultana karşı olan bağlılıklarını yenilemek ve onun sağ ve emniyette olduğunu gözleriyle görmek istediklerinde, ısrar ediyorlardı.

Komitenin durumu İstanbulda da pek güvenilir değildi zîrâ 1897 senesinde yapılmış olan tutuklamalar hareketin hızını kesmişti ve aradan geçen zaman içinde pek bir şey yapılmamıştı. Bu durum, komitenin tahttan indirme konusunda ısrar etmemesinin başlıca sebebiydi[192] ve bana bilgi sağlamış olan Türklerin hepsinin müşterek kanaatı sultanın 1908 senesinde tahtında bırakılmasının doğru bir hareket olduğu şeklindedir. Çünkü sultanın tez elden hal'ledilmesinin, o güne kadar kazanılmış olan hakları tehlikeye sokabileceği kanısı, komite üyeleri arasında yaygındı.[193]

Edirnedeki Türk erlerinin isyânı, Abdulhamid'in

---

191. Sir G. Lowther to Sir Grey, Therapia, , 4 Ağustos 1908, ae, s. 995
192. Dr. Akil Muhtar'ın mektubu.
193. Dr. Ali Osman Önbulak, Ömer Fevzi Mardin ve Fehmi Janer'in mektupları.

Türk halkına baş vurması hâlinde neler olabileceği hakkında komiteye iyi bir fikir vermiş oldu. Çok kan dökülebilirdi ve durum kendi aleyhlerine gelişebilirdi. Bu konuda şimdilik başarısızlığa uğramak tahttan indirme işinin komitece terkedildiği mânâsına gelmeyecekti. Komitenin sultana güvenmediğinin delili ise Genel Merkezin Selânik'te kalmaya devam etmeseydi.

BEŞİNCİ BÖLÜM

SONUÇ - HAL İŞİNDE BAŞARISIZLIK - DIŞ GÜÇLERİN ROLLERİ - HAMİŞ

Genç Türk hareketinin dâhili ve Hâricî sonuçlarının icelenmesi bu eserin kapsamı dışında olmakla birlikte, ihtilâlin çıkış nedenlerinin araştırılırken yabancı güçlerin etkilerinin dikkate alınması ve bu bölümde gözden geçirilmesi gerekir. Bir misâl olmak üzere, 1908 İhtilâlinin Almanların tahrikiyle yapıldığı söylenmiş ve delil olarak da; ihtilâlle birlikte Almanyanın Türkiyedeki faaliyetlerininin artmasından bahsedilmiştir. Bu görüş, Almanların ihtilâlden önce de Türkiyede çok etkili oldukları gerçeğini yansıtmamaktadır ve kendileri için çok tatminkâr olan bir durumun değiştirilmesini gerektiren bir sebep de yoktu.

Geçmiş senelere göz atarsak Abdulhamid'in **'vur-kaç'** politikası, bir veya iki ana temele dayanıyordu: Asrın başlarında sultan, Türkiye'ye dost olabilecek yegâne devletin Almanya olduğunu görmüştü. Alman İmparatorunun 1888 ve 1898 tarihlerinde Türkiye'ye yapmış olduğu ziyaretlerin, hiç bir politi-

kacının "Kızıl Sultanı" ziyâret etmeye cesâret edemeyeceği bir döneme denk gelmiş olması, önemliydi. **Almanya, sultanı gücendirecek hareketlerden devamlı sûrette kaçındı ve diğer** devletlerin isteklerini kabul ettirmek için donanmalarını kullanmalarına karşılık, Almanya böyle bir girişimde bulunmadı. Almanların kendi çıkarlarını akıllı bir siyasetle temin ettiklerinin sultan farkındaydı. Bu durumu sultan şöyle dile getirmiştir: **"Almanlar yapabilecekleri iyiliğin azamisini bana yaparken Avrupanın diğer devletleri ise hiç bir kötülüğü benden esirgememişlerdir!"**[194]

1908 İhtilâlinde etkili olan bir diğer devlet ise İngilteredir ve Osmanlı İmparatorluğunun toprak bütünlüğünü devamlı savunmuştur. Osmanlı İmparatorluğunun azınlıklarla olan sıkıntılarının suçlusu olarak gördüğü bu devlete karşı sultanın öfkesi büyüktü. Abdulhamid'in saltanatı sürecinde bozulmaya devam eden Türk -İngiliz ilişkilerinin sonucu olarak bu devlet, hasta Adamın hâmîsi rolünden uzaklaşmaya başlamıştır. Osmanlı İmparatorluğunun parçalanmasını öngören planının 1895'te hazır olmasına rağmen Başbakan Salisbury, diğer güç odaklarının ilgisini çekemeyince, Rusların ihtiraslarına bile destek verecek duruma gelmişti.[195]

Bu olaydan bir kaç sene sonra başbakan olan

---

194. Arminius Vambery, *"Personal Recollection of Abdulhamid and His Court"* (Nineteeth Century, Lxvı, July 1909), s. 81
195. William L. Langer, *The Diplomacy of Imperalism* (New York, 1935), c. I, s. 195 ff

Grey, Rusyanın güney denizlerine inme isteğini dile getirmiş olan Izvolskii'nin sözlerini can kulağıyla dinlemişti. 1908 İhtilâline kadar İngiliz hükümetleri -geçici de olsa- eski koruyuculuk rolüne dönmediler zîrâ, Abdulhamid başta olduğu müddetçe Türkiye ile iyi ilişkilere girme ümitleri yoktu.

Bir başka devlet ise Rusya idi ve sultanla olan iyi ilişkilerinin tadını çıkarıyordu. Berlin Kongresinden sonra Rusya, Boğazlar üzerindeki taleplerinden şimdilik vaz geçmişti. Çar III. Alexdar ile Sultan arasında bir çeşit dostluk mevcuttu ve Çarın otoriter yöntemleri sultana câzib geliyordu. Ayrıca Rusya, Orta Doğu Sorunu üzerinde tercihli bir konuma geçmek için sultanı diğerleri gibi sıkıştırmıyordu. Onun gözleri Uzak Doğuya çevrilmişti ve genelde, Berlin Kongresinden Rus-Japon Harbine kadar geçen dönemde, Orta Doğunun mevcût hâlini korumasından yana bir politika izlemişti. Rusların Genç Türkler hakkında izlediği politikanın sonucu olarak, ihtilâlcilerin iş başına gelmesiyle, Rus etkisinin azalacağını, gösteriyordu.

Avusturya-Macaristan ise sultanın sevmediği bir devletti ve onun çizgiyi aşmaması konusunda ise, Almanya'ya güveniyordu. Bu iki başlı krallık iç karışıkların pençesindeydi ve Orta Doğu Sorunun gündeme gelmemesine çalışıyordu. Bunu temin etmek için de 1897 senesinde Rusya ile yapılan bir anlaşmayla, her iki devletin de ilgi alanlarını başka sahalara çevirmekte serbest oldukları, karara bağlanmıştı. Yine bu anlaşmayla, Orta Doğu'nun, mümkün olduğu kadar, mevcut durumunu devam ettirmesi, kararlaştı-

rılmıştı. Osmanlı devletinin güçlenmesinden Rusya kadar Avusturya-Macaristanın da kazanacağı bir şey yoktu ve bu durum, ihtilâlciler tarafından Bosna-Hersek'in ele geçirilmesi üzerine, Genç Türk Hükümetinin Abdulhamid döneminden daha güçlü olabileceğini ve Avusturyanın ileride bu eyaleti ilhak etmesinin çok zor olacağını, göstermişti.

Fransanın Osmanlı İmparatorluğuyla ilgili pek çok çıkar hesapları vardı. Bu sebeple, Osmanlı imparatorluğunun devamından yanaydı çünkü imparatorluk genelinde büyük yatırımlar yapmıştı ve bunların güvencesi adına ve bölgede yaşayan Katoliklerin hâmîsi sıfatıyla, tek başına veya diğer devletlerle müştereken, sultana baskı yapmak durumlarında kalıyordu. Orta Doğu Sorununun, Alman çıkarlarını azaltırken Fransız menfaatlerine zarar vemeyecek bir çözüme ulaştırılmasının iyi karşılanacağı öngörülen bir politikayla Fransa, şartların değişmesiyle bir gün mutlaka yüz yüze gelecekleri bu sorunun, mevcut durumuyla devam etmesinden, diğer Avrupa devletleri gibi, pek de menmun sayılmazdı.

1908 senesinde Altıncı büyük devlet olan İtalya'ya gelince: mevcut durumun, imparatorluğun parçalanacağı zamana kadar muhafaza edilmesi, dış politikasına uygun düşüyordu. Giolitti'nin hatıralarında[196] belirttiği gibi, Libya'da gözü vardı:

Abdulhamid tahtta oturduğu müddetçe Libya sorununu çözmek için askerî harekete gerek yoktu çünkü ondan ekonomik ve hukuki bir takım imtiyazlar

196. Giovanni Giolitti, *Memoirs of my Life*, (London, 1923), s. 251

koparmamız mümkündü ve böyle olması hâlinde de İtalyan çıkarları diğer emperyalist devletlere karşı korunmuş olacaktı.

Bu manzara karşısında Abdulhamid'i devirebilecek en güçlü aday İngiltereydi. Çünkü Osmanlı İmparatorluğundaki mevcût durumun bozulmasıyla kaybedeceği bir şey yoktu. Almanyanın dışında kalan diğer Avrupa devletlerinin Orta Doğuda sömürgeler edinme ihtirasları mevcuttu fakat çeşitli sebeplerden ötürü arzularını gerçekleştirirken aleyhlerine olabilecek olayları ateşlemekten korkuyorlardı! ... Ayrıca İngiltere, muhtemelen Fransanın dışında, Türkiye'de kuvvetli bir hükümetin kurulmasından korkmayan tek ülkeydi.

Bu şartlar altında, İngilterenin Genç Türk hareketini desteklemiş olması süpriz sayılamazdı. İhtilâlin başlangıç döneminin incelenmesinin sonucunda ulaşılan nokta, hiç bir Avrupa devletinin Genç Türk isyânını desteklemediği ve önceden olaydan haberdar bile olmadığı, şeklindedir:

Hatırlanması gereken öncelikli şey, 1908 döneminin Genç Türkleri yâni İttihat ve Terakki Komitesi, yabancı güçlerin Osmanlı İmparatorluğunun iç işlerine karışmasına hep karşı koydular ve ihtilâl tarihinin öne alınmasının sebebi de zâten bu korkuydu.

İhtilâli yapmış olanların gerçek kimliğinin yanlış anlaşılmasında, ihtilâle yabancı müdâhalelerin yapılacağı şeklindeki şayialar, etkili olmuştur. Ahmet Rıza'nın bir Pozitivist olduğu, Sabahattin'in ise Fransız Katoliklerinin ve hatta Orleans Hanedanının emellerine hizmet ettiği söylenmişti. Bu gerçek-

lerin doğurduğu söylentilerden yola çıkarak Genç Türk İhtilâlinin Pozitivistlerin veya Katolik Kilisenin öncülüğünde gerçekleştiğini söylemek, daha yaygın bir diğer iddiada olduğu gibi, ihtilâlin Beynelmilel Masonluğun eseri olduğunu söylemek kadar, gülünçtür.[197] Ayrıca Paris ve diğer Avrupa merkezlerinde faaliyet gösteren Genç Türklerin, ihtilâlin yapılmasında pek etkili olmadıkları, anlaşılmıştır. Sabahattin'in İttihat ve Terakki Komitesi üyesi olmadığını ve Ahmet Rıza'nın ise imparatorluk dâhilindeki cemiyet tarafından görünmezlikten gelindiğini, biliyoruz.

Bu ihtilâlin dış kaynaklarca desteklenmemiş olduğunu gösteren bir diğer husûs ise aksine hiç bir delilin bulunmamış olmasıdır. İhtilâlden bir kaç hafta sonra, ismi belli olmayan bir yazar şu notları düşmüştü:[198]

Aniden ve karşı konulmaz bir hızla ortaya çıkmış olan ihtilâlden daha enterasan olan husûs ise ihtilâlin gelmekte olduğunu yabancıların görmemiş olmasıdır. Senelerce, bütün lisanlarda bu konuyla ilgili eserler yazılmış, raporlar tutulmuştur. Bunların arasında yeşil kitap, mavi kitap ve sarı kitap ve başka ki-

---

197. Yazar IV. Bölümde, Selanik ve Makedonyadaki subayların mason localarına kayıtlı bulunduklarını, toplantılarını localarda yaptıklarını ve locaların üye kabul etme ve istihbarat metodlarını aynen uyguladıklarını, yazmıştır. O günlerde de çok kuvvetli olan Beynelmilel Siyonizm, parsayı sadece kendisi toplaması için, ihtilâli dünyadan gizlemiştir' (Müt)

198. *"Viator", "The Turkish Revolution", Fortnightly Review, xc,* (Eylül 1908), s. 357-358

taplar, bitip bilmeyen ciltler hâlinde, çeşitli renklerde, uzayıp gidiyordu. Bunların hiç birisinde, ihtilâlle ilgili tek bir cümleye rastlanmamıştır. Tecrübe ve bilgi bakımından diplomasi servisleri arasında rakipsiz olan İstanbul'daki Baron Marshall'a rağmen, Avrupalı Devletlerin Dış işleri Bakanlıkları gibi Wilhelmstrasse'de böyle bir süprizle karşılaşmıştır.

Yazarın yukarıdaki ifadesini aradan geçen zaman doğrulamıştır. I. Dünya Harbinden sonra çeşitli devletler tarafından yayınlanmış olan bütün belgeler arasında Genç Türk İhtilâlinden haberdar olan tek bir devlete rastalayamazsınız. Nerede kaldı ki onu teşvîk etmiş olsunlar! Anayasanın ilanından iki hafta önce, 10 Temmuz 1908'de, İstanbuldaki Alman temsilcisi Kiderlan-Waechter hükümetine şu bilgileri aktarıyordu:

Şimdiki değerlendirmelere göre "Genç Türk" denen kimselerin yüzeysel bilgilerden öteye geçemeyen Batılı taklitçiler oldukları ve bâzı Batı parlemonto modellerini uygulamaya koymak sûretiyle baba vatanlarını medenileştirebileceklerini sanan şahıslardan oluştuğu, sanılmaktadır. Bunların sayılarının fazla olmadığına ve hatta doğrudan bir tehdîd oluşturamayacaklarına inanıyorum.[199]

İhtilâlin Alman destekli olduğunu söyleyenlerin dayandıkları belge, Alman İmparatorlarından birisinin söylediği şu sözlerdir:

---

199. *Die Grosse Politik der Europaischen Kabinette*, (1872-1914) c. xxvıt, No: 8875. İstanbul'daki Büyük Elçi von Kiderlen'den Baş Bakan Prince von Bülow'a, 10 Temmuz 1908.

İhtilâl, Paris ya da Londradaki Genç Türkler tarafından yapılmadı. Bu işi ordu yapmıştır daha doğru bir ifadeyle Almanya'da eğitim görmüş, "Almancı Subaylar" tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu subaylar gelişmeleri kontrol altında bulunduran, tam bir Alman hayranıdırlar.[200]

İhtilâli gerçekleştirmiş olan subayların tam bir Alman hayranı (Deutschgesonnen) olduklarını söyleyen Kayser'in bununla, aldıkları eğitimin tâbiî sonucu olarak bu subayların Almanya'ya karşı sempatik duyguları olduğunu belirtmek istediği, anlaşılmıştır.[201] Olayların değerlendirilmesinin sonucu olarak böyle akıllı tahmînde bulunan Kaiser şüphesiz ki ihtilâl sonrası gelişmeler hakkında etraflıca malümattar ediliyordu amma ihtilâlin sadece Almancı subayların eseri olduğunu söylemesi, pek isabetli değildi. Bu subayların en koyu Alman taraftarı olanı ise Enver'di ve o da talihin bir cilvesi olarak en tepeye çıkabilmişti.

İngilterenin ihtilâl hakkında önceden bilgi sahibi olmaması normaldi çünkü yeni büyük elçi Sir Gerard Lowhther, ihtilâl devam ederken İstanbul'a ayak basmış ve kalabalıklar tarafından çılgınca alkışlanmıştı. İstanbul sokaklarında yaygın olan bir şâyiaya göre Anayasa İngiliz milletinin bir hediyesiy-

---

200. *Grosse Politik*, xxv12, No: 8906—Kont von Mettennich'in 14 Ağustos 1908 de vermiş olduğu bir yazılı soru önergesi üzerine Alman Kaiser'nin verdiği cevaptan.

201. Dr. Ernst Jackh, olayı en iyi bilenlerden birisi olan bu şahıs, tarafıma yazmış olduğu 5 Şubat 1941 tarihli mektubunda benim görüşümü tamamen paylaştığını, ifade etmiştir.

di[202] ve 31 Temmuz'da Sir Edward Grey', Sir Gerard'a şunları yazıyordu: "Tâyin edildiğimiz yerde nasıl karşılanacağımız hakkında çok az bilgi sahibiyiz."

Mevcût belgeleri bir kenara bıraksak -veya yeterince delil bulunmadığını belirtsek bile - Türkiye kaynakları, ihtilâle dış desteğin gelmediği ve hatta bu olaydan kimsenin haberi bulunmadığı hususunda, fikir birliği içindedirler. Bir misâl olmak üzere, Rıza Tevfik beyin şu mektubuna bakalım:

İstanbuldaki bütün elçilikler, ihtilâlin aniden patlamış olmasından hayrete düştüler. Bu sıralarda ben Merkez Komitesinin bir üyesiydim ve Baş şehrin asayişinden sorumluydum. Yanımda genç bir subay olduğu halde halkın elçilikler önünde yapmakta oldukları gösterileri yönlendiriyorduk. Elçilik mensupları tarafından pek de sıcak karşılandığımızı söyleyemem. Avusturya-Macaristan ve Bulgaristanın durumlarını biliyorsunuz. Anayasanın ilanından sonraki davranışları pek de dostane değildi.[203]

İttihat ve Terakki Komitesinin, Mürtsteg Anlaşması gereğince bölgeye yerleşmiş olan yabancı subayların burunları dibinde, Makedonya'da büyümeye ve yayılmaya devam ettiğini, daha önce belirtmiştik. Bunlara ilave etmemiz gereken şey ise Avusturyalı tarihçi Heinrich Friedjung'un şu sözleridir: *"Hatta Alman generalleri ve eğitim subayları bile kendi öğrencilerinin neler hazırlamakta olduklarından ha-*

---

202. D. S. Margoliouth, *"Constantinopla at the Declaration of Constitution"*, Forthnoigtly Review, xv, 'Ekim, 1908), s. 563
203. Şahsıma gönderilmiş 16 Mayıs 1941 tarihli mektub.

bersizdiler"[204] Türk Ordusunu senelerce yetiştirmiş olan Gen. von der Goltz, ihtilâlin akabinde şunları yazıyordu: *"24 temmuz'da patlak veren olaydan habersiz oldukları gerekçesiyle diplomatlarımız haksız yere eleştirildiler. Orduyla direk temas hâlinde olan kimseler bile böyle bir süprizle karşılaştılar."*[205]

Böylece Genç Türk ihtilâlinin tamamen millî bir hareket olduğu, Abdulhamid'in tahttan indirilerek yerine, yabancı güçlerin müdahelesine imkân vermeyecek ve Türk halkının bu pâdişah döneminde katlanmış olduğu sefalete son verecek, kuvvetli bir hükümetin getirilmesini gaye edindiği, açıkca görülmektedir.

Hareket sınırlı bir Liberalizmi öngörüyordu. **Batı Avrupa'dan kopya edilen, sindirilmemiş ve kaba bir Liberalizm anlayışının** aynı zamanda Türk milliyetçiliğinin de doğuş nedeni olmasına rağmen milliyetçilik unsurları, her zaman olduğu gibi, ağır bastı. Pek çok milliyeti bünyesinde barındıran imparatorluğun vatandaşları karşısında başını dik tutmasını sağlayacak kuvvetli bir devletin, Osmanlı vatandaşı olmalarının dışında, ihtilâl liderleri azınlıkların sorunlarına pek eğilmediler. İhtilâlin arkasından kurulmuş olan Liberal Parti mensuplarının Sabahattin'in fikirlerini benimsemiş kimselerden oluşmasına rağmen kendilerine hiç bir şans verilmedi.

---

204. *Das Zeitalter des Imperialismus* 1884-1914 (Berlin, 1922), s. 216
205. C. Freicherr v. d. Goltz, *"Die Inner politische Umwalzung in der Türkei"*, Deutsche Rundschau, xxxv (Ocak 1909), s. 10

Avrupalı güçler işe karışmamış olsalardı, bu gelişmelere rağmen, Genç Türklerin Türkiye için daha iyi bir gelecek hazırlama şansları olabilirdi. İhtilâlin ardından Avusturya-Macaristan, 1878'denberi Türklere kaptırmış oldukları Bosna-Herzogova'yı yeniden ele geçirdi. İhtilâli takip eden günlerde önemli bir mevkide bulunan İngiltere kendi çıkarlarını kollayayım derken Genç Türkleri yeniden karşısına aldı. İmparatorluğun Afrikadaki topraklarına göz dikmiş olan İtalya, ihtilâlcilere, Almanlardan başka dostları olmadığını, bir kerre daha göstermiş oldu.

Dışarıdan bakıldığında Genç Türklerin hiç bir şansları bulunmadığı görülüyordu. Liderler tecrübesizdiler ve tıpkı Hapsburg'lar gibi, imparatorluk isyânlarla kaynıyordu. Böyle bir ortamda hata yapmak kolaydır. **En büyük hataları ise parlementer hükümetin başarılı olmasına çalışmaktan ziyâde perde gerisinden, sinsi ve meşum bir şekilde, onu yönlendirmeyi tercîh etmiş olmalarıdır...** Bunu da, Abdulhamid'i tahtta bırakmalarına sebep olan yeterince güçlü olmama korkusundan yapmışlardır.

Bu meselenin en son incelemelerinden anlaşıldığına göre Türkler, kendileri kadar Avrupalılar için de iki yüz senelik bir derd olan Orta Doğu Sorununu, halledemiyeceklerdir. Türklere ait olmayan topraklardan çekilmek ve Osmanlıyı yaşatmaktansa yeni bir Türk devleti kurmak sûretiyle, bir başarı şansları olabilir çünkü çok uluslu imparatorluk devri artık geçmek üzeredir.

HATİME

(BİBLİYOĞRAFYA NOTLARI)

Mektublar

Bana gönderilmiş olan mektuplar bilgi ve tecrübeleri farklı kimselerden gelmiştir. Mesela bunlardan **Fazlı Tung Bey**, Murat Beyin geri dönüşüm yaptığı sıralarda yâni 1897 senesinde, sürgüne gönderilmiş olan genç subaylardan biriydi. **Rahmi Bey**, Selanikteki İttihat ve Terakki Komitesinin ilk kurucularındandı. **Ömer Fevzi Mardin**, 1908 tarihinde, Makedonyanın Gevgeli kasabasında üstlenmiş olan jandarma birliklerinin kumandanıydı. Bu insanların herbiri konuyla ilgili sorulara, kendi tecürebeleri açısından, cevap verebilecek durumda olan kimselerdi.

Dr. İbrahim Temo, **Cami Bey'in** şahsıma vekaleten istemiş olduğu bilgilere, son zamanda yayınlanmış hatıralarının bir kopyasını göndererek, cevap vermiş oldu. Cami Bey'in kendisi, yayınlanmamış hatıralarının bir sûretini göndermek lütfunda bulundu.

Tanınmış Türk şairi ve filosofu **Rıza Tevfik** Beyle mektuplaşmamız New York'ta ikamet eden kızı Selma'nın beni uyarması üzerine, gerçekleşti. Da-

ha sonraları Dr. Rıza Beyle Türkiye'de yüz yüze görüşme bahtiyarlığına kavuştum.

Dr. Ernst Jackh, talebim üzerine bana cevap vermiştir. Her iki mektubu da, 1941 yılında New York'ta yapmış olduğumuz görüşmemizde ele alınan konuları içermektedir.

Birinci Dünya Harbinin çıkışı üzerinde Avrupalı devletlerin yayınlamış oldukları resmi belgeler, Genç Türk İhtilâlini incelemede, menfi yönden, faydalı olmuştur. Bu eserde alıntılar yaptığımız bu tür yayınlar, bibliyoğrafya bölümünde listelenmişlerdir. Bu yayınların ekseriyetinde, Genç Türk İhtilâlinin Avrupalıyı uykuda yakaladığı ifâde için okunması gereken bir eserdir. Eserin, araştırmayı kolaylaştıran bir index bölümü de mevcuttur.

Gustav Hubka'sın *Die Osterreichisch-Ungarische Offiziers Mission in Makedonia 1903-1909* adlı eseri ise, yukarıda bahsettiğimiz resmi yayınlar gibi konuya olumsuz bir açıdan yaklaşırken Avusturya Hükümetinin de ihtilâl günü hazırlıksız yakalanmış olduğunu, beyan eder. Bu eserin en ilgi çekici yanı Türk ve Alman subaylarının ihtilâl günündeki ilişkileri üzerinde acâib şeyler nakletmesidir.

Hâtirat grubuna giren eserler arasından seçilmesi gereken yegâne eser ise İsmail Kemal Beyin Hatıralarıdır. Eserimizde İsmail Kemal'in Hatıratına yeterince yer verilmiştir. (bak. III bl.) Eserin en önemli kısmı 1903 ta Abdulhamid'e karşı yapılmış olan başarısız isyân hareketini canlandıran sahnelerdir.

Biyoğrafi grubuna giren eserleri çabukça geçebiliriz. **Sultan Abdulhamid'in doyurucu bir değer-**

lendirilmesi henüz hiç bir lisanda yazılmamıştır. En son biyoğrafik eser Alma Wittlins'in *"Kızıl Sultan", Tanrının Gölgesi Abdulhamid* isimli eseri ise, yetersiz belgelerden toplanmış bilgilere dayandırılmış, sultanın psiko-analizinden başka bir şey değildir. Atatürk söz konusu olduğunda ise, iyiden orta halliye kadar bir düzine eser yazılmışsa da, bunlar I. Dünya Harbinden önceki dönemi kapsamadığı için, fazla işe yaramamaktadır.

"Genel eserler" başlığı altında yüzden fazla isme yer verilmiştir. Yeniden belirtmeye gerek yoktur ki bunların çoğunluğu değerli eserler değildir, fazla bir kıymet ifâde etmezler.

Genç Türk Hareketinin çıkışıyla ilgili ciddi tek bir eserin, hiç bir dilde basılmamış olduğunu söylemekle; bu meseleyi noktalamış olalım. Bâzı kitap başlıklarından bu konunun yetkili bir sayımının yapılmış olduğu zannına kapılan okuyucular, çoğu kez yanıldıklarını anlamakta gecikmeyeceklerdir. Bunlardan bâzılarını sayarsak: **Victor Berard'ın** *"La Revolution Turque* başlıklı eseri uluslararası ilişkileri ele almakta, **Yusuf Fehmi'nin** *La Revolution Ottomane'* (1908-1910)sının Genç türk ihtilâlinin çıkışıyla hiç bir ilişkisi yoktur. **Vladan Georgevitch'in** eseri *Die Türkische Revolution und ihre Aussichten* sadece Sırpların görüşlerini yansıtmaktadır. **F. Knight'ın** *Turkey: Awakening of Turkey: Turkish Revolution of 1908* si ihtilâlin sıcak günlerinden yazılmış bir gazete tefrikasıdır ve Buxton'un eseri gibi belli bir maksada hizmet etmektedir. **Graf Adalbert** Sternberg'in *Die Türkische Revolution* adlı kitabı

Martin Hartmann'ın pek isabetli bir tarifiyle "Die Pratenstöse Deklamation von Nichtigkeiten."dir.

Genç Türk İhtilâli üzerine Türkçe yazılmış bir sürü eser varsa da çoğunluğu bir değer ifâde etmekten uzaktır ve konunun ilmî araştırmasını yapan tek bir eser aralarında yoktur.[206] Bunlar arasında en faydalı olanı Ahmet Bedevî Kuran'ın eserleri ise de onlar da meseleyi yorumlamak yerine kaynak malzemelerin ard arda sıralanmasından meydana gelmişlerdir.

Genç Türk İhtilâlini ele alan iki eser daha varsa da onları göremedim. Bunlardan birisi **A. Kutschbach'ın** *Die Türkische Revolution* başlıklı kitabıdır ki, yazarın "Hatıraları"nda kullandığı üslûptan anlaşıldığı kadarıyla Stenberg'in eseriyle aynı ayarda olması gerekir. İkincisi ise **Kh. Z. Gabidullin'in** yazmış olduğu *Mladoturetskaia Revolutsiia'* olup hakkında hiç bir bilgim yoktur.

Bu gurupdaki en önemli eser **Paul Fesch'in** *Constantinople aux Derniers Jours d'Abdul Hamid*

---

206. Cumhuriyet hükümetlerinin açmakla öğündükleri pek çok üniversiteye rağmen buralarda ilmî araştırmalar ve Batılı anlamda laboratuvar çalışmaları yapılmamaktadır. Sükseli cübbeleriyle prefösörlerin politik fetvalar vermekten ve Devrim canbazlığı yapmaktan ilme çalışmalara ayıracak pek vakitleri yoktur! Aradan 100 senelik bir zaman geçmiş olmasına rağmen Dünyanın en büyük imparatorluğunu kısa bir zamanda parçalayan İttihatçılar hakkında ilmî bir eser yazılmamıştır. Dünyanın başına belâ olan Globalleşme Belası (Yahudi dünya hâkimiyeti), tarafsız bir cumhuriyet tarihi, büyük bir san'at eseri.... yazılamamıştır. Cücelerin egemen olduğu bir ortamda dehaların yetişmesi sadece bir hayaldir. (müt)

isimli kitabıdır. 1907 de Paris'de basılmış olan bu eserin başlığının hatırlattığı türden, yâni kehânet kabilinden, yazarı, 1908 İhtilâlinin bu tarihte olacağına dair herhangi bir ön bilgiye sahip değildi. O zamanlarda Abdulhamid'in ölmek üzere olan bir piri fâni olduğu şeklinde yaygın bir kanâat vardı ve Fesch'in eserine bu ismi koymasının nedeni de buydu. Ahmet Rıza ile Sabahattin arasındaki liderlik kavgasıyla ilgili geniş bilgiler sunmuş olmasından ötürü eserimizde Fesch'in kitabından alıntılar yapılmış ve kaynak olarak gösterilmiştir.

Bir Fransız papazı olan Fesch'in eserinde Sabahattin'i destekleyen bir metod kullanılmışsa da; onun taraftarlığı gerçekleri değiştirmeden, yorumlar ve dikkat çekmeler şeklinde ortaya çıkmıştır.

Martin Hartmann'in iddiasına göre bu eserin gerçek yazarı Sabahattin'dir. Eserin belge türünden pek çok malzeme ihtivâ etmesinin yanı sıra Sabahattin'i ön plana çıkarmış olması bu türden söylentilerin ortaya çıkmasına neden olmuşsa da; onun Genç Türklerin dışında başka konuları da ele almış olduğu unutulmamalıdır. İşin aslı şudur ki Fesch eserin "La Jeune Turquie" bölümünü Fazlı Tung'un (Ahmet Fazlı Bey) kendisine verdiği notlara göre yazmış olmasıdır. Fazlı Tung ise Bingazi Kalesinde kaçarak Paris'e gelmiş Türklerdendir ve Sabahattin'in süt kardeşidir. Câmi Baykurt aracılığıyla Fazlı Tung'tan bana ulaşan bilgiler bunlardır.

Belge yönünden zengin bir diğer eser ise **Joseph Denais'in** *La Turquie Nouvelle et l'Ancien Regime'sidir.* Denais Fesch'in sekreteriydi buna rağmen üsta-

dının ılımlı ve adaletli üslûbundan yoksundur. Çünkü eseri Sabahattin'i ilahlaştırırken karşısında olanları yerden yere sermektedir. Eseri okuyan, yazarın Sabahattin'e olan "sadâkatini" şeyhlik-müritlik derecesine çıkardığı izlenimini almaktadır. Herne kadar bâzı konularda Fesch'in tekrarı gibi görünürse de bu faydalı bir eserdir.

Genç Türk Hareketinin çıkış dönemini kapsayan Dr: Temo'nun Hatıraları ve onun Türkçe (Latince) alfabesine ilave olarak yazılmış olan **K. Süssheim'in** İslâm Ansiklopedisi, Haşiyesine yazmış olduğu, 1938 tarihli "Abdullah Cevdet" makalesidir. Süssheim'in bu makalesini özel kaynaklardan toplamış olduğu bilgiler üzerine yazdığı anlaşılmaktadır çünkü başka yazılarda bu türden bilgilere rastlanmamaktadır.

Genç Türk İhtilâlinin dünyanın ilgisini çekmiş bir olay olduğu, ihtilâli takip eden senelerde Avrupa ve Amerikan basınında çıkmış olan yazılardan, anlaşılmaktadır. Türkiye ile bir ilişkisi bulanan herkes -şahsî münasebetleri bulunmayanların ekseriyeti- ihtilâlle ilgili düşüncelerini makale ve kitaplarla ifâde etmişlerdir. Bu sel baskınının sürüklemiş olduğu malzemeler arasında işe yarayan fazla bir şey yoksa da; faydalı ve ilgi çekici bir kaç makale de eksik değildir.

Bu faydalı makalelerden birisi de **Gen. Imhoff'un** *"Die Enststchun und der Zweck des Comites für Einheit und Fortschritt", Die Welt Islam (1913)* başlıklı yazısıdır. Gen. Imhoff, Türkiye seyahatı esnasında İttihat ve Terakki Komitesinin başlangıç dönemiyle ilgili kulağına gelmiş olan haberleri sabırla

değerlendirmiş olmasından ötürü, tarihçilerin takdirini kazanmıştır. General duyduklarını hiç bir yorum katmadan yayınlamak sûretiyle, olayı inceleyecek geleceğin tarihçilerine büyük bir hizmette bulunmuştur. Onun eseri, kendi sahasında, örnek alınacak bir model durumundadır çünkü yazar, olaya karışmış olan asker ve sivillerin kafalarında henüz canlılığını kaybetmemiş olan hadiseleri, Türk ve yabancı subaylar tarafından anlatıldığı şekilde, büyük bir dikkat ve tarafsızlık içinde nakletmişdir. Imhoff, aynı hikâyenin farklı duyumları ile karşılaştığı zaman, hangisinin doğru olduğuna karar vermeden, hepsini sırasıyla kaydetmiştir.[207]

Belge niteliğindeki bir diğer yazı da **Afet ve Hüsrev Kızıldoğan** çiftinin 1937 de kurulmuş olan Türk Târih Kurumunun *Belleten* dergisinde çıkan yazılarıdır. Bu makaleyle birlikte **Jean Deny'nin** *Revue du Monde Musulman ve Revue des Etudes Islamimques* dergilerinde çıkmış olan yazıları, IV. bölümün dipnotlarında değerlendirildiklerinden, burada üzerinde durulmayacaktır.

Türk Ordusunu ve İhtilâli konu edinen çok değerli bir başka inceleme ise **Felice de Chaurand de St. Eustache'nin** yazdığı *"L'Esecito nel Movimento Constituzionale della Turchia",* Ritista P'İtalia xı (1908) başlıklı makalesidir. **E. J. Dillon'un** *"A Clue to the Turkish Tangle,* Contamporary Review, xcv (1909) ile **Albay Malleterre'nin** *"L'Armee Jeune*

207. Dr. Ernst Jarkh 5 Şubat 1931 de tarafıma yazdığı mektubunda bu durumu doğrulamıştır.

Turque", Revue des Sciences Politiques, xxvı (1911) yazılarını da bu gruba dâhil edebiliriz.

Faydadan hâli olmayan diğer yazılarsa, şunlardır: **Richard Gottheil**, *"The Younge Turks and Old Turkey"*, Forum, xl (1908), **Gustav Hubka**, *"Die Reformaktion in Makedonien in den Jahren 1320-1324 (1904-1908)"*, **Viator**, *"The Turkish Revolution"*, Forthnigtly Review, xc (1908) ve son olarak da, müthiş önyargısına rağmen **Sabahattin'**in *Demeter Vak'a* tarafidan 1924 senesinde yayınlanmış olan yazılarıdır.

GENÇ TÜRKLER

ve

İttihat Terakki

Jön (genç) Türk hareketinin dâhilî ve hârici sonuçlarının incelenmesi bu eserin kapsamı dışında olmakla birlikte, ihtilâlin çıkış sebepleri araştırılırken, yabancı güçlerin etkilerinin dikkate alınması ve bu bölümde gözden geçirilmesi gerekir. Bir misal olmak üzere, 1908 ihtilâlinin, Almanların tahrikiyle yapıldığı söylenmiş ve delil olarak da; ihtilâlle birlikte Almanyanın Türkiyedeki faaliyetlerinin artmasından bahsedilmiştir. Almanya, Sultanı gücendirecek hareketlerden devamlı suretle kaçındı ve diğer devletlerin isteklerini kabul ettirmek için donanmalarını kullanmalarına karşılık, böyle bir girişimde bulunmadı. Sultan, Almanların kendi çıkarlarını akıllı bir siyasetle temin ettiklerinin farkındaydı. Bu durumu şöyle dile getirmiştir. "Almanlar yapabilecekleri iyiliğin âzamîsini bana karşı yaparken, Avrupa'nın diğer devletleri ise, hiç bir kötülüğü benden esirgememişlerdir" 1908 ihtilâlinde etkili olan bir diğer devlet ise, İngilteredir. Osmanlı imparatorluğunun azınlıklarla olan sıkıntılarının suçlusu olarak gösterdiği bu devlete karşı, Sultanın öfkesi büyüktü. Abdülhamid'in saltanatı süresince bozulmaya devam eden Türk-İngiliz ilişkilerinin sonucu olarak bu devlet, hasta adamın hâmisi rolünden uzaklaşmaya başlamıştır. Osmanlı imparatorluğunun parçalanmasını öngören planın 1895 tarihinde hazırlanmasına rağmen, başbakan Salisbury, diğer güç odakl[arı] çekemeyince Rusların ihtiraslarına bile destek ve[rmek] gelmiştir. Bu olaylardan birkaç sene sonra başbak[anı] Rusya'nın güney denizlerine inme isteğini [dile] İzvdski'nin sözlerini can kulağıyla dinlemişti. 1908 [yılı] İngiliz hükümetlerinin geçici de olsa eski [dost] dönmeleri, Abdülhamid başta olduğu müddetçe [Türk] ilişkilere girme ümitleri yoktu.

6.50£

kayıhan yayınları